د پښتو ادبياتو تاريخ

لومړی ټوک

لومړۍ دوره تر اسلام دمخه

ليکوال

پوهاند عبدالحی حبيبي

Ketabton.com

کابل ۰۰۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

پيل

د لوي څښتن په مرسته د پښتو ژبې د ادبياتو تاريخ لومړئ پلا زه ليکم. پوهان پوهيږي چه دغه کار دمخه چا ندي کړي، او نه پخوانو موږ ته څه ابتدائي مواد د دې چاري لپاره را پريښي دي، نو ځکه به دغه زما ليکنه هم بشپړ نه وي او ښائي چه ډيري ماتي ګوډې ولري، خو سره د دې هم ښائي چه پوهان ما وبخښي، او دغه لومړئ سعی که څه هم ناقصه ده په ښه سترګه ووينې!

زه په دې کتاب کي د پښتو د ادب دورې پر څلور ډوله ويشم او د هرې دورې لپاره يو ټوک ليکم نو به دغه د پښتو د ادب تاريخ هم څلور ټوکه وي په دې ډول:

۱. لومړئ دوره او لومړی ټوک

په دې دوره کي به دا وښوول شي، چه تر اسلام دمخه پښتو ژبه وه که يه؟ د ژبي موقعيت په پخوانو آريانانو کي څه ؤ؟ او پښتو د زړو آريائي ژبو سره څه نسبت لري؟ دا لومړی ټوک تر اسلام دمخه زمانه را ښئي، او هر څه معلومات چه د پښتو ژبي په خصوص کي په لاس راغلي دي پکښي ليکل کيږي!

۲. دوهمه دوره يا دوهم ټوک

د پښتو ژبي دوهمه دوره د اسلام د آبتداء څخه شروع کيږي او تر ۱۰۰۰ هـ کال پوري رسيږي، په دې زرکاله کي چه هر څه پر پښتو ژبه راغلي وي، په دغه دوهم ټوک کي ليکو، د پښتو ژبې لومړني شاعران او نثر ليکونکي چه په دې زرکاله کي تير شويدي يو يو د دوي د ليکونو او کتابو او آثار سره مفصل راوړو.

لنډه دا چه دا دوهم ټوک د ژبي د زرو کالو تاريخ څرګندوي، مشاهير، ادبی مکتوبونه او مسلکونه، د ژبي اوښتني او تطورات ټول را ښيي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳. دريمه دوره، او دريم ټوک

دا دوره له ۱۰۰۰هـ څخه شروع کيږي تر ۱۳۰۰هـ پوري را رسيږي، نو زموږ کتاب دريم ټوک د پښتو ژبي د ۳۰۰ کالو يعني درو پيړيو تاريخ دي، په دې دوره کي د پښتو ادب ښه وده کړيده. او په نظم او نثر کي ډير تحولات پيښ شوي، او نوي نوي مکتوبونه او مسلکونه پکښي موندل شويدي، نو ځکه دا ټوک ډير مهم دي او د ژبي د خورا پخو پخو خبرو بيان کوي، او د ادب مهم اړخونه ئي راښيي.

٤. څلورمه دوره يا څلورم ټوک

له ۱۳۰۰هـ څخه شروع کيږي او د ژبي دور ورستنيو ٦۰ کالو پر مخ تگ او لوړتيا را ښيي. د نوي ادب او نوو تحولاتو ښرگندونه کوي، د ژبي د عصري نهضت تاريخ بيانوي، هغه نوى حرکت چه د پښتو ادب په دې نوي دوره کي مخ پروده کړي دي، سره له ادبي خصايصو او مزاياو ښرگنده وي. د څلورم ټوک لومړئ برخه خو دغه ده، دوهمه برخه ئي پښتو ادب ته د مضمون او محتوياتو لامله يوه عمومي گڼه ده، يعني د پښتو شعر اقسام، عمومي مزايا ټول دلته د مثالو سره راوړل کيږي په دې ډول به د لوي خداي په مرسته د پښتو د ادبياتو تاريخ په څلور ټوکه کي وکاږم او هغه مواد او ابتدائي معلومات به سره را غونډ کړم چه تر اوسه مي لاس ته راغلي دي. زه دا منم، چه زما کار او سعي به خورا ابتدائی وي مگر هيله لرم چه وروستنی پښتانه به دا چاره ښه بشپړه کړي. او دا بڼ به د پلټني او تحقيق په گلونو ښه ښکلي او سمسور کړي، خو:

باغ دگلو به سمسور وي موږ به نه يو
د بلبلو به پرې شور وي موږ به نه يو

کابل نوی ښار، د اسد پنځمه، سنه ۱۳۲۳

(عبدالحی حبيبی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نںوتوځي

ادب

ادب څه شی دي؟ - د ادب موضوع - د ادب تاريخ: (موضوع ـ اصول ـ غايه)

ادب څه شيی دي؟

دکتاب موضوع دا ده چه د پښتو ژبي د ادب تاريخ وليکو، نو تر هر څه دمخه بايد يواري ادب وپيژنو؛ چه څه شي دي؟

ادب په عربي ژبه ښيگړي اوکياست او د ژبي او زړه ظرافت او ذکاوت ته وايي[1] چه ظرافت او حسن تناول ئي لنډ لغوي تعريف دي[2] اما په اصطلاح کي ادب په دې ډول تعريف کيږي: ادب هغه پوهنه يا ښه رياضت دي چه سړی د هغه په وسيله يو فضيلت او يو ښيگړه له ښيگړو څخه مومي[3] يا له تيرو تلو او خطاو څخه ژغورل کيږي[4] خلاصه: ادب د لغت او اصطلاح لامله ښيگړي ده، چه سړی له خطاء او بد څخه ساتي[5] او په خوي او خلق اړه لري، چه بيان ئي د اخلاقو د علم کار دي، او دلته په دې بحث اړه نلري.

---

[1] اقرب الموارد.

[2] قاموس د فيروزآبادی.

[3] معيار اللغة ج ا ص ٦١.

[4] تعريفات الجرجانی.

[5] دائرة المعارف د بستاني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ادب علم

ادب پر دوه ډوله دي: یو ته طبیعي او نفسي ادب وایو، چه لوړ ئي تعریف راغي، او د انسان اخلاقي ښیګړې لکه ښندنه، زغمنه (حلم) او نوري اړه پوري لري.

دوهم ډول ته کسبي او درسي ادب وایو، چه په لوستنه او زده کړه او پلټنه موندل کیږي[1] او دغه دوهم ډول ادب ته نو د ادب علم هم وائي.

نو په دې لنډ ډول د ادب د علم تعریف داسي کوؤ، چه دغه یو صناعي او کسبي پوهنه ده، چه د بلیغي او ښې وینا ډولونه په هر حال کي راښئي[2] او تل د دغه علم څخه دا زده کوو چه د خپل زړه مطالب په الفاظو او قلم څه ډول ښکاره کو، او بل څرنګه پخپلو خبرو وپوهوو![3] په دې کتاب کي هم تل له دغه دوهم ډول ادب څخه خبري کیږي او (ادبیات) هم هغو علومو او پوهنو ته وائي ، چه په دغه دوهم ډول ادب اړه لري. په نوي دنیا کي ادب یعنی literature نسبتاً ارت مفهوم لري او د ځینو پوهانو تعریفونه د ادب دغه عصري اړخونه ښه څرګندوی مثلاً "ادب د انسان د ژوندانه تفسیر دي" (میاتهیو آرنلډ). د دغي خبري شرح بل پوه سړی په دې ډول کوي "هغه ابدي او سر مدي قوه او شیوه چه قدرت انسان ته ورکړي دي، د دغو اظهار او ښکاره کولو ته ادب وایي" (میا کن).

د آیرلیند مشهور شاعر اټیس لیکي: "په ادب کي ژبه تشه د ژبي په ډول په کار نده، بلکه د یو لطیف فن په رنګ باید استعمال شي، نو هغه لطیف فن چه د ژبي په ذریعه ښکاره کیږي لتریچر بولي".[4]

خلاصه د انسان د احساساتو او افکارو او جذباتو ترجماني د ادب وظیفه ده، مګر دا ترجماني به تل په داسي ډول وینا او خواږه بیان سره وي، چه پر نورو باندي اغیزه وکړي، او خوندوره وي.[5] په دې ډول د ادب لمن ډېره ارته ده، او ټول هغه معلومات چه په ژبه او بیان اړه لري او د انسان د زړه ترجماني کوي، په ادبیاتو کي شمیرل کیږي او ادب ټولو بشري علومو او پوهنو ته هم له دې لامله خدمت کوي، چه د هر علم او پوهني د بیان او اظهار ذریعه

[1] د ابن هذیل عین الادب د علم الادب ص ٥ ج١ په حواله.

[2] د هاشمي جواهر الادب،ج١ ص ٨.

[3] د سخاوي ارشاد القاصد.

[4] روح تنقید ص ٦٠.

[5] د بروک انګلیش لیټریچر ص ٥- او دا جان مورلي آن دي سټډي آف لټریچر (On the Study of Literature) ص ٣٩.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم دغه ادب دي په پښتو ژبه د ادب کلمه په دغه عامه معنی په (ژبوري) سره ښولاي شو، او ټول هغه علوم چه په ژبه او ښه بيان اړه لري پکښې داخلولاي شو.

د ادب موضوع

د پخوانو شرقيانو آراء

پخوانو پوهانو د ادب موضوع داسي ټاکلې ده، چه ادب فقط په وينا (نظم او نثر) کي وضاحت او بلاغت له خوا بحث کوي، اوګټه ئي هم دغه ده چه سړي په نظم او نثر وينا کي مهارت وومومي، او عقل ئي مهذب شی، زړه ئي پاک سي، له ناپوهۍ څخه وژغورل شي، اخلاقي کمال مينده کړي د ښه خوي او د ښه عمل او لوړ همت خاوند شي.[1]

پخوانو پوهانو چه د ادب موضوع منظومه يا منثوره وينا ګڼله، دوي ټول هغه علوم چه په دغو دوو ډولو اړه لري (علوم ادبيه) بلل نو په يوه لنډه خبره کي دا ويلاي شو، چه د ادب موضوع وينا ده، او وينا هم تل له الفاظو او کلماتو څخه جوړيږي، نو ادبي علوم هم د لفظ اوکلمې په شا او خوا کي سره ګرزي او د الفاظو احوال او ډولونه را ښيئ، د شرق پوهان دغه علوم چه د لفظ رازونه او ښنګوالي بيانوي، ډول ډول ويشي. عبدالرحمن ابن الانباري (٥١٣-٥٧٧هـ) وايي چه اته علمه لکه نحو، لغت، تصرف، عروض، قافيه، صنعت الشعر، اخبار، انساب په ادب کي داخل دي، يو سړی چه له دغو علمو څخه په يوه يا ټولو پوهيږي اديب بلل کيږي.[2]

محمود بن عمر زمخشري (٤٦٧-٥٣٨هـ) په قسطاس کي ليکي، چه علوم ادبيه ١٢ دي، او قاضي عميدالدين زکريا بن محمود قزويني د بيضاوي په حاشيه کي وايي چه ټول ١٤ دي[3] علامه ياقوت حموي د اديب او عالم فرق داسي کوي: چه اديب د هر شي څخه خورا ښه اخلي او تاليف ئې کوي مګر عالم د علم يو فن را اخلي او څيړي ئې.[4] په دي ډول د دي شرقي پوهنوال په عقيده د ادب موضوع ټول اشياء دي، او وظيفه ئې هم دغه ده، چه د هر

[1] جواهر الادب ص ٨ج١- علم الادب ص ٧ د ابن خلدون د مقدمې او د ابن هذيل الدب و السياسه په حواله.

[2] طبقات الادباء ص ١١٧.

[3] کشف الظنون ص ٧٥ج١.

[4] معجم الادباء ص ١٧ج١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي ښيګړي ښکاره کړي. علامه علي بن محمد چه په سید شریف جرجاني مشهور او په (۸۳۵هـ) مړ دي، علوم ادبیه په دې ډول ویشي، لمړي پلا د ادب علوم پر دوه ډوله دي اصول او فروغ، اصول اته علمونه دي، په دې ډول: (۱) که مفرد لفظ د اصل او ډول او مادې له پلوه وښئي علم لغت ئي بولي (۲) که د مفرد لفظ صورتونه او شکلونه را وښئي علم صرف ئي بولو (۳) که د اصالت او فرعیت له خوا د الفاظو یو له بله نسبت بیان کړي نو ئي (علم اشتقاق) بولو که داسي وي چه د الفاظو د ترکیب او سره نښلولو څیړنه وکړي، نو دا ډولونه لري (٤) که ئي د ترکیب اشکال او د اصلي معناو د اداء بحث کاوه (علم نحو) ده (۵) که ښېله لغوي معناو د افادې ډولونه پکښې بیان شي (علم معاني) ئي بولي (٦) که د معنا د کیفیت او ځنګوالي بحث د ښکاره توب او پټوالي له لامله وکري (علم بیان) ئي بولي که د هغو مرکبو الفاظو بیان وکړي، چه ځانله بیل وزن لري، نو دا هم لاندي ډولونه لري (۷) که فقط د الشعارو وزن ښکاره کړي (علم عروض) ئي بولي (۸) او که د بیتو آخر او د پاي د کلماتو بحث وکړي نو ئي (علم قافیه) بولو.

په دې ډول علامه سید شریف اصولي ادبي علوم اته کڼي، او (علم بدیع) هم د معانی او بیان له قسمه بولي اما فرعي ادبي علوم څلور دي:

(۱) که د لیک او کتابت د نقوشو بحث وي (علم خط) دي (۲) که خاص د منظوم کلام څیړنه وي (قرض الشعر) دي (۳) که خاص د نثر وینا بحث وي (علم انشاء) ئي بولي (٤) که په دغو ټولو اړه نه لري (علم محاضرات) ئي بولي، چه تاریخ او انساب هم په دغه څلورم قسم پوري اړه لري، او دا علم سړی ته ښه وینا او بدیهه ویل ورښيي چه د کلام معاني او تراکیب دواړه ښه او سم وي.[1]

ځني پوهان علاه پر دغو علومو د علم قرائت قوانین هم په ادبي علومو کي داخل ګڼي[2] او علاوه پر دغه د تاریخ او قصو او انسابو او مسالک و ممالکو علوم د ادب فروغ ګڼل شویدي![3]

[1] کشف الظنون ص ۷۵ ج ۱.

[2] کشاف اصطلاحات الفنون د تهانوی.

[3] د همائي تاریخ ادبیات ص ۲۸ ج ۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او علم دواوین (د مدونو اشعارو پوهنه) او علم امثال (یعني د متلو پوهنه) هم ادبي علوم دي[1] یو بل علم چه احاجي و اغلوطات بلل کیږي، او د الفاظو له هغو استعمالولو څخه بحث کوي د اصولي او قیاسي قاعدو څخه مخالف وي لکه علم لغز او معماء دا هم په ادبي علومو کي داخل دي.[2]

نوې آراء

تر دي ځایه مو د پخوانیو ځینو شرقي پوهانو آراء د ادب په خصوص کي لنډ لنډ ولیکل، مګر په اوسني عصر کي لکه نور ټول بشري علوم چه پر مخ تللي دي ادب هم تطور موندلی او په نوي رنګ رنګیدلي دي نو به بده نه وي چه د نوي عصر پوهانو افکار هم د ادب په شا و خوا کي وارووو، لمړۍ پلا باید دا ووایو، چه نسبت پخوا ته اوس ادب ډېر ارت شوي او خورا ښه او مفید شی ځني جوړ شوی دي، نوي اصول ئې موندلي، او په نوي راز راوتلي دي، نو به په لاندي لیکو کي ادب د اروپا او نوي نړۍ په سترګه ووینو.

په غربی دنیا کي له پخوا زمانې څخه خلقو پر ادب باندي څیړنی کړیدي، د یونان معروف فیلسوف ارسطو په خپل کتاب "شعریات" کي هسي لیکي: چه ټول لطیف فنون د فطرت پیښې (محاکات) دي، د انسان چه هر شي خوښ شي نو ئې پیښې کوي، دغه پیښې دا نسان د لوړتیا اساس دي او خپلي خوښۍ او تاثرات تل انسان د لطیفو فنونو په ذریعه نقل کوي، چه ادبیات هم له دغو څخه یو فن دي.

نیومن د ارسطو د قول شرح داسي کوي: چه "ادب خارجي صداقت نه بیانوي، بلکه داخلي رښتیا والي ښئي، شیان نه ښیئي بلکه خیالات تصور کوي."

ګوسائین فرانسوی نقاد وائي: چه زموږ دماغ تل د فطرت ښکلاوي، او طبیعي جمال او ښه مناظرویني، نو د دغه ټولو ښکلاو د ترجمانۍ خواهښت دي، چه ادبیات ځني پیدا کیږي که موږ دغه ښه او ښکلي شیان وګورو، نو د دغو لامله مو په دماغ کي یو څه افکار او خیالات راګرزي د دغو افکارو او تخیلاتو لیکنه په ښو الفاظو او جملاتو سره ادب پیدا کوي!

---

[1] نفایس الفنون.

[2] د همائي تاریخ ادبیات.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نيومن وائي: موږ تل په خبرو سره خپل افکار څرګندوو، دغه افکار او خيالات که وليکو نو ادبيات ځني جوړيږي.[۱]

د برطانيا دائرة المعارف ليکي چه literature يوه عمومي اصطلاح ده، د هغو تعابيرو لپاره چه افکار د ليک ډګر ته راولي، او د ادب ډولونه د نژادي خصايصو، يا فردي افکارو او طبايعو سره برابر وي، يا د ځينو اجتماعي او سياسي ټولنو له احواله سره سم وي او د دوي د افکارو تبليغ کوي، اجتماعي او سياسي اصول ئي څرګندوي.[۲]

د امريکا يو اوسني پوهاند ليکي: چه د لتريچر کلمه له لاتيني litteratura څخه ده، چه ماده ئي هم littera يا

letter يعني نوشته او ليک ده، او عام تعريف ئي دا دي: هغه عبارات چه د افکارو او معانيو نمايندګي د الفبا د تورو په ډول کوي اما محدود او مروج تعريف ئې دا دي: چه ادب هغه سم او مهذب شوي او صنعتي بيانونه دي چه د تنقيدي علومو تر سيوري لاندي وي، او د افکارو د څرګندوني او ښکاره کړني او د ښکلا او ښايست لامله هم قيمت ولري، جان مورلي Morly په لنډ ډول وائي: ټول هغه کتب ادبيات دي، چه په هغو کي اخلاقي حقايق او عمومي اوضاع په ښه ډول ښکاره کيږي او ټول شيان د عمومي حقيقت سره ښنلوي.[۳] په نوي دنيا کي د ادب ځانګي او ښاخلې دوني ډيري شوي دي، چه اکثر علوم په ادب کي داخل دي، حتي يو غربي مفکر وايي: چه ادب فقط دو ښاخه لري، که له عقله سره اړه ولري سائنس ئي بولو، او که د خيالو سره اړه ولري، نو شعر بلل کيږي په دې ډول نو مثبت علوم او سائنس هم د ادب له دائرې څخه نشي وتلاي نو دلته لازمه ده چه د ادب عصري موضوع ښه ښکاره کړو، که د دنيا مختلفو ادبياتو ته وګورو، مقاصد او عناوين ئي تر نظر لاندي ونيسو نو ښائي چه لاندي موضوعات ټول په ادب کي داخل وي:

(الف) هغه ليکونه چه د حقايقو څرګندونه ئې مقصد وي چه دا لاندينۍ څلور ځانګي لري:

(۱) هغه ليکونه چه د مشق لپاره وي، لکه د ښوونځيو مشقي لوستونه

(۲) واقعاتي ليکني، چه لاندي ډولونه لري:

الف ـ ورځني ليکني، لکه کورني خطونه، حسابونه، روز نامچې چه خپرونه ئې مقصد نه وي

---

۱ روح تنقيد ص ۷۰-۷۲.

۲ د بريتانيا انسکلوپيډيا ص ۲۰۶ ج ۱٤.

۳ د امريکا انسکلوپيډيا ص ٤۷۲ ج۱۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب- کورني او شخصي ليکني او شخصي ليکونه چه د خپروني لپاره وليکل شي لکه وصيت هجو

ج- رسمي ليکني چه نه خپريږي: لکه پاسسپورټ، قباله، او دغسي نور

د- رسمي ليکني چه خپريږي لکه قوانين، اصول نامې، او نور دغسي

هـ - نور عام ډول ليکونه چه د خپروني لپاره کښل کيږي، لکه سياسي او داخلي خبرونه، جغرافي او تاريخي احوال د جرګو او حکومت رويدادونه

(۳) د حقايقو د ښووني ليکني لکه:

الف- د ښوونځيو او مدرسو د لوست کتابونه

ب- تحقيقي کتابونه، چه د لوړو او پوهو خلقو لپاره وي لکه تواريخ، سفرنامې، قصې او نور

ج- د خاصو خاصو فونونو پلټني د مخصوصو پوهانو له خوا

(٤) د خوښۍ او خندا او ټوکو ليکني لکه کيسي، معماوي ټوکي او نور دغسي

(ب) هغه ليکونه چه د تخيلاتو ښکارونه ئي مقصد وي او دا لاندي څلور څانګي لري

(۱) هغه ليکني چه د شخصي ژوندانه داخلي او د ننني محسوسات ښکاره کوي، لکه عشقي بدلي او سندري او خطونه

(۲) تنقيدي او د کره کړني لاندينۍ څانګي لري:

الف- څرګند کره کول: چه فيلسوف او اديب ئي په ښکاره ليکي

ب- پټ کره کول: چه ليکوال خپل تنقيد د کيسې په لباس کي وکړي

ج- د بدو اشوا کولو تنقيد

د- د ښو ښکاره کولو تنقيد

(۳) هغه ليکني چه د انساني پوهي د زياتولو لپاره وي لکه د سائنس تجربې

(٤) د انساني فطرت د تهذيب او سموالي او، سپيڅلتوب لپاره ليکني لکه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف ـ د اخلاقو د ښه والي لپاره (اخلاقي ليکني)

ب ـ د دين او مذهب د تبليغ لپاره (تبليغی ليکني)[1]

په دي ډول د ادب موضوع د حقيقت او تخيل په څانګو کي ويشله کيږي، او لمن ئې هم خورا ارته ده، او رښتيا هم دا ده، چه د دې عصر ادب دغه ټول وظايف په ښه ډول اجرا کوي. د دې لپاره چه د ادب ارته لمن او د موضوع احتوا په ښه ډول تاسي ته ښکاره شي، نو د يوه بل الماني پوهاند راى هم د ادب د موضوع پر ويشنه دلته را نقل کوم:

(۱) د مطلب او معنا په لحاظ، چه لاندي څانګي لري

الف ـ هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول کښل شوي وي

ب ـ هغه ليکونه چه د لطيف فن په ډول نه وي کښل شوي

(۲) د ژبي او بيان د ډول په لحاظ لاندي څانګي لري:

الف ـ منطقي او استدلالي ليکني

ب ـ جمالياتي او د ښکلا ليکني

(۳) د موزونيت او موسيقيت يعني وزم لرني او غږوني په لحاظ لاندي څانګي لري

الف ـ آزاد او بې وزمه ليک (نثر)

ب ـ وزم لرونکي ليک (نظم)

اوس چه مو د مشرق او مغرب د پوهانو آراء او افکار د ادب د موضوع په ويښنه او پلټنه کي وويل، نو د لاندي نتيجه او لنډيز څني را اخلو:

ټولي هغه پوهني چه په ژبه او د انسان په پوهولو او پوهيدلو اړه لري او د افهام او تفهيم ذريعې دي، ادبيات دي، او که ادبيات نه وي، نو هيڅ سړی خپل مقصد بل ته نه شي ښکاره کولاي او د انسانانو د استفادې لاري تړلي کيږي.

[1] د ادب دا ويشنه اوګوست August کړې ده، ص ۷۲ روح تنقيد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ټول علوم او انساني مزايا چه په وينا او پوهيدنه پوري اړه لري، له منځه وزي او د انسان انسانيت هم ورسره محو کيږي، په دې ډول نو ادب د انساني ارتقاء او ذهني لوړتيا اساس دي، او نن چه انسان هر څه لوړتياوي ميندلي دي، د ادبياتو په برکت سره دي، اوکه ادبيات نه واى نو به انسان هم اعجم حيوان واى.

د ادب تاريخ

(موضوع - اصول - غايه)

موضوع

تاسي دمخه ولوستل چه د ادب لمن څوني ارته ده او د انساني معلوماتو او پوهنو څوني لوئي برخي په ادب کي دننه گڼلي کيږي.

د انسانانو ژوند تل دودي او لويښت تر قانون لاندي دي، هر وخت اوښتني، انقلابونه، تغيرات پيښيږي او دا اوښتي تل د انسان د ژوندانه ډولونه هم اړوي، له يوه رازه ئي بل رازکوي. خو هرکله ټوله موجودات دکمال خوا ته ځي، او د بشپړتابه پر لوري درومي د دې قدرتي او فطري بشپړتيا او تکامل سره د انسان د ژوندانه ټول ارکان او اجزأ تغير مومي، اوړي له يوه حاله پر بل حال کيږي چه ژبه او ادب هم تر دغه قانون لاندي دي. د تاريخ پاڼي دا خبره په ښه ډول را ښيئ، چه يو وخت د انسانانو يوې ډلي يوه ژبه ويله دا ژبه د افهام او تفهيم آله وه لومړي به ډيره ناقصه وه وروسته به تکميل شوه، ادبيات به ئي وموندل، کتابونه به په وليکل شوه، خو تر څو پيړيو وروسته به دغه مکمله ژبه ورکه شوه، بلي ژبي به ئې ځاي ونيوي.

د قدرت دا تخليق، او لولونه او د بيانښت کړنه، او له منځه يستنه پر هر شي باندي جاري ده، غونډ غونډ ملتونه ورک شوي او پر ځاي ئي نور اولسونه دريدلي دي، عادات، اخلاق، علوم او د انساني ژوندانه ټول لوازم او ملحقات تر دې حکم لاندي دي، او ژبي او ادب هم دې اوښتلو او تحول ته غاړه ايښې ده.

د يوې ژبي د ادب تاريخ هم ټول هغه تحولات او لوړتياوي، او احوال چه له ابتدأ څخه ور پيښيږي، بيا نوې نولکه د ادب موضوع چه ډيره ارته او پراخه ده، د ادبي تاريخ موضوع هم هغسي ده د ژبي پخوانی حال، او ورستني انقلابونه او ټول تحولات ښئيي په ژبه کي چه څه علوم او فنون موجود وي تاريخ ئي څرگنده وي. د يوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملت د فکری ارتقأ و علمي لوړتیاؤ احوال او اوضاع مفصل لیکي، د ټولو پوهانو د ژوندانه پیښي، او د دوي کتابونه او علمي کار نامې او آثار ښئیي.

نو داسي هم ویلاي سو چه د ادبیاتو تاریخ په حقیقت کي د ملت د عقلیت او د ژوندانه د ډیرو مهمو څانګو تاریخ دي. د ملتو د لوړتیا او ځوړتیا، دودي او پرمختګ ټول احوال بیانوي که د یوه ملت تاریخ د ادب له ښیګړو او پلوشو څخه تش وي، نو هغه تاریخ به خامخا په وینو لړلي وي، او ښېله جګړو او شخړو به د بل څه بیان نه کوي، نو د عمومي تاریخ یوه مهمه څانګه دغه د ادب تاریخ دي چه سیاسي او اجتماعي تاریخ هم له ادبي تاریخه څخه مرسته کوي او د یوه ملت تاریخ چه له ادبی څانګي څخه ځان نسي مستغني کولاي، سبب ئې هم دا دي چه تاریخ تل د ملتو د لوړتیا او ځوړتیا څرګندونه کوي، او د دغو علت او اصلي سبب هم د ملتو علوم، آداب، او اخلاق دي. نو د تاریخ مهم کار او غوره وظیفه هم دغه ده، چه د یوه ملت عقلانی لوړتیاوي، او علمي او ادبي پیشرفتونه ښکاره کړي، او دا ټول د ادبیاتو د تاریخ کار دي.

اصول

د ادب د تاریخ د لیکني اصول ډول ډول دي، هر څوک ئې پر خپل ذوق سم لیکي، خو دلته به ئې ځیني اساسي ډولونه چه د تاریخ ادبیات غناصر بلل کیږي لاندي وښول سي.

۱- ژبي ته د پیدایښت له ابتدا څخه بیا تر اوسه ګوري، او ټول هغه تغیرات چه ور پیښ شوي دي بیانوي ئې، مثلاً د حروفو، نومونو، افعالو او مشقاتو پیدایښت. د تعبیر اسالیب د کلماتو د جوړیدلو لاري، د اصواتو او ږغونو شرح، د ژبي عنصري ښیګړي پلټل، د ژبي ریښې معلومول او له نورو ژبو سره ئې پر تله کول، چه دي بحث ته (فیلالوژي) یا د "لغاتو فلسفه" وایي.

۲- ژبي ته ګوري چه د نورو ژبو کوم اثرونه پر لویدلي دي؟ معاني او الفاظ ئې څنګه سره اوښتي دي؟ نوی کلمات تر دغه اجنبي اثر لاندي څنګه پیدا شویدي؟

۳- په ژبه کي چه څه علمي او ادبي ذخایر شته، هغه ټول را ښیئ مؤلفین او لیکوال ټول بیانوي، او په دې ډول د یوه ملت عقلاني او علمي لوړتیا بیانوي.

٤- د ادب تاریخ د ملت کیسې او نکلونه او روایات ټول تحلیل کوي، او له دغو څخه د دوي ادبي ذوق، افکار، ملي عقاید، او آراء را باسي، د تعبیر اسلیب چه د عوامو په کیسو کي سته را اخلي او ساتي ئې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- د ادب تاريخ ټول افواهي اشعار (نا ليکلي آثار) او متلونه، او ملي سندري، پلټني او له دغو څخه د يوه ملت ادبي ذوق او استعداد معلوموي.

٦- د ادب تاريخ ټول مدون او ليکلي شوي آثار او کتب (لږ وي که ډير) را ټولوي او له هغه څخه د ملت د ژبي او فکر او عقلاني تجلياتو په خصوص کي معلومات اخلي.

۷- د ادب تاريخ هغه اوښتني او لوړتياوي چه د علم او ادب لامله يوه ملت ته ور پيښيږي ښيي او د ادب اهميت او غوره والي د بشر په تاريخ کي ښکاره کوي.

۸- د ادب تاريخ راښيي، چه د يوې ژبي وينا او کلام (نظم، نثر) څنگه پيدا شو؟ څنگه ئې لوړتيا و موندله، کومي دورې ئې تيري کړې؟ چا خدمت ورته کړئ دي؟ کوم کوم معاني او مقاصد او مضامين پکي سته؟ خاصيتونه او مزايا ئي څه دي؟ دا ژبه کومي ښيگړي لري؟ چه ها نوري ژبي ئې نلري.

غايه

ځکه چه د ادبياتو تاريخ د هر ملت د علمي او عقلاني لورتيا تاريخ دي نو که سړي د يوې ټولني د ادب تاريخ ولولي ټول د تاريخ مهم حوادث او وقايع ئې ورته څرگنديږي؛ اجتماعي او سياسي رشد ئي ور معلوميږي تاريخي مفاخر ئې ورته ښکاره کيږي.

موږ چه د پښتو ژبي د ادب تاريخ لولو خپل مفاخر راته څرگندوي د ښلو ملي ښيگړو سره مو اړيکي ټينگوي او په آينده کي د علمي او ملي ارتقاء دپاره د يوه نافع او پر ملي اساس ټينگ ادب د روزني لاري را ښئي.

په يوه ملت کي چه ادب لوړ نه وي د هغو تهذيبي او مدني سويه هم کښته وي، علمي او اجتماعي لوړتيا نسي ليدلاي، نو موږ چه د خپلي ژبي د ادب تاريخ ولولو؛ لوړ او ځور به ئې راته ښکاره شي. او په آينده کي به وکړاي سو چه يو ښکلي او مترقي ادب خپل قوم او ملت ته ورکړو او دا غايه زموږ په ملي ژوندانه کي ډيره مهمه او لوړه او گټوره ده او د ملي عمران سټه هم پر دغه غايه باندي ټينگه ولاړه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړي برخه

آریا او آرین

د ژبو ویشنه - هندو اروپائي ژبې- آریائي اقوام -

باختري آرین - آرایائي ژبه او پښتو - د آریا کلمه -

آریانا ویجه - آریا ورشه - نتیجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبو ویشنه

ژبه

ژبه هغه ږغونه دي، چه د دغو په وسیله هر اولس د خپلو مقاصدو تعبیر کوي، یا هغه اصطلاحي ویناوي دي، چه د یوه قوم پر ژبه جاري وي، په عربي ئې لسان یا لغت بولي، او له یوناني لوغوس څخه به جوړ شوي وي، چه معني ئې کلمه ده[1] او په اروپائي اصطلاح ئې لانګوج language بولي.

د دي ږغونو انواع د ملتو په اندازه مختلف او هم ډیر دي، نو ځکه پر نړۍ ډیري او ډول ډول ژبي پیدا شویدي، او هر اولس ته خپل ږغونه آسان او نور پردي ږغونه ورته ګران دي.

لوړي ژبي او ګښتي ژبي

هغه ږغونه چه انسان ئې تر خوله را باسي ډول ډول دي، او بیا هم د ږغو مرکبات متفاوت دي، نو چه د ملتو د خولو ږغونه او بیا ئې هم مرکبات ډیر دي، ځکه ژبي هم پر دنیا ډیري دي، د ژبو پوهانو د نړۍ ژبي په ډول ډول ویشلي دي، یوه مشهوره ویشنه ئې دغه لاندي ده، چه پروفسور اډیلنګ ته ئې نسبت کیږي، دی وایي، چه ژبي د سموالي او تهذیت په درجه دوه ډوله دي:

۱- ګښته ژبي

چه لغات ئې د بیان لامله کښته، او الفاظ ئې خورا لنډ او یوه یوه هجا دي د اسم او فعل او حرف فرق ئې نه کیږي، له یوه لفظه به ئې د نورو مستقلو الفاظو په نښلولو سره، فعل، حرف جوړیږي د جنوبي افریقا د زنګیانو او د امریکا د هندیانو او د شمالي او شرقي ایشیا او د چین ژبي له دغي ډلي څخه دي.

۲- لوړي ژبي

هغه ژبي دي، چه لمني ئې ډیري پراخي او ارتي دي، او هر راز تعبیر چه انسان ورته اړ وي لري ئې، او د الفاظو هجاوي ئې هم ډیري دي، د متمدن عالم ژبي له دې ډلي څخه دي، او دا هم پر دوه ډوله ویشلي کیږي.

[1] زبدة الصحايف في اصول المعارف، ص ۹۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف: اوښتونکي (متصرفه) ژبي

چه د تصرت او اړولو او اشتقاق قابلیت لري په کلماتو پوري ئې دمخه هم ملحقات نښلي او رووسته هم، یعني ځیني نخښي لري، چه د کلمې دمخه راځي، او په عربي ئې "سابقه" او په اروپائي اصطلاح prefix او په پښتو ئې (مخني) بولي.

دغسي ځیني نوري نخښي هم په دغو ژبو کي شته، چه تر کلمو وروسته راځي، چه په پښتو ئې "وروستني" په اروپائي اصطلاح suffix او به عربي ئې "لاحقه" بولي، او دغه مخني او وروستني ځانله بېلي معناوي هم لري، اوښتونکي ژبي دوې مشهوري څانگي لري:

لومړۍ څانگه: آریائي ژبي دي، چه زموږ د وطن آریائي نسل خبري په کوي، هر ځاي چه زموږ له خاورو څخه آریائیان تللي دي، د دوي ژبو ته آریائي وایو، او اروپایان دې ژبو ته (هندو اروپائي) Indo-European هم وایي، دا ژبي شمالي او جنوبي څانکي لري، شمالي ئې : د اروپا آریائي ژبي دي لکه لاتیني Latin، یوناني Greek، سلتي Celtic، اسلاوي Slavic، توتونیک Teutonic. جنوبي ئي د ایشیا آریائي ژبي دي، لکه سنسکریټ، ژند، پښتو، پاړسو.

دوهمه څانگه: سامي Semantic ژبي دي، چه پخوانیو متمدنو قومو لکه بابل، آشور، فنیقه ویلې. سامي ژبي دا ډلولنه لري:

آرامي: د بابل زړه ژبه ده. چه سریاني اوکلداني ئې څانگي دي.

عبراني: چه تورات په دې ژبه دي، او اسرائیلیانو آرامي او کلداني سره گډه کړه.

عربي: په سامي ژبو کي خورا ښه او مشهور ژبه ده چه عربي ملتونه ئې وایي او د اسلام او قرآن مقدسه ژبه بلله کیږي، حبشي ژبه هم د عربي څانگه ده.

ب: نا اوښتونکي (غیر متصرفه) ژبي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ژبي کلک او جامد اصول لري، چه په بناء کي کوړتې تغیر نه راځي، او د ځینو ادواتو په نښلولو سره اشتقاق ځیني کیږي، چه دغه ادوات ځانله معنا هم نلري، او اصول ئې بې اوښتلو پاتیږي. توراني ژبي چه یوه ئې تورکي ده، او هم مغولي ژبي چه تنقاسي، اوغراني، اوزبکي ئې څانگي دي، ټول نا اوښتونکي ژبي گڼلي کیږي.[1]

هندو اروپائي ژبي

یا آریائي ژبي

د ژبو د ویشني یو لنډ ډول مو دمخه ولوست، پوهانو دا ویشنه په ډول ډول کړیده بیله هغي لوړي ویشني یوه بله دا ده، چه د پنځو لویو وچو ژبي جلا جلا ویشي[2] اما ښه او معتبر تقسیم دا دي، چه ژبي د ریښې او اصولو او قواعدو د شباهت لامله وویشلي سي نو ځکه دلته ما دغه ویشنه غوره کړه.

تاسي ولوستل چه په لوړو او اوښتونکو ژبو کي یوه مشهوره ډله هندو اروپائي یا آریائي ژبي دي، چه د دنیا یو مشهور پښت یعني آریائي اقوام ئې وائي. دا ژبي د سموالي او ارتوالي لامله خورا ښې ژبي دي، او د بشر مدني اقوام هم په دغو سره ږغیږي ځکه چه زموږ ژبه پښتو هم له دغو ژبو څخه شمېرل کیږي نو لږ څه ډیر د آریائي ژبو څیړنه دلته ښائي: آریائي ژبي د ږغونو او اصولو له لامله دوې ډلي دي، چه هره ډله په خصوصیاتو او الفاظو او مخارجو او تلفظ او د کلمو په تغیر کي سره ورته ده، او له یوې کورنۍ څخه گڼل کیږي، د دې توپیر لپاره د ژبو پوهانو ټولي آریائي ژبي دوې ډلي کړي دي چه لومړۍ ډله ستم Santem بولي او دوهمه ډله سنتم Centum بولي.

[1] الفلسفه للغویه ص ۹-۱۵ - زبدة الصحایف ص ۹۸.

[2] د پروفیسور بالبي د ایتهو گرافئ اطلس.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ویشني لار

دا ویشنه پر دغه علمي اساس بناه ده.

پوهاند فقط یوه کلمه (سل، صد، ۱۰۰) ئې معیار کړې ده او حروف ئې د ژبو د وېشني شاخصه گڼي،په لاتیني سل ته سنتم وائي، او به سنسکریت کي (سیتم) بولي، نو ټوله هغه آرایائي ژبي چه د دې کلمې په سر کي (س) بې (ن) وي د (ستم) ډله ئې بولي، او که لکه لاتیني د سل د کلمې په سر کي (س) یا (هـ) وي، او وروسته نون هم ولري، دغه ډله د (سنتم ډله) بلله کیږي، عموماً آریائي غربي ژبي د سیتم له ډلي او شرقي آریائي ژبي د سنتم له ډلي دي.[1]

د مثال په ډول: په سنسکریت کي سل ته (سیتم) وائي په پاړسو کي (صد، سد) بولي، په روسي ئې (استو) بولي چه (ن) نلري، نو ځکه دغه ژبي د سیتم له ډلي څخه گڼو. بالعکس سل ته په لاتیني سنتم یا کنتم وایي، په انگلیسي او فرانسوي او ایتالوي کي هم (ن) لري نو ځکه ئې د سنتم په ډله کي بولو.

لاندي ئې دغه مثالونه لږ څه واضح وگورئ:

د سیتم ډله		د سنتم ډله	
سنسکریت	ستم	لاتیني	سنیتم
پاړسو	سد(صد)	یوناني	هیکاتون
هندي	سو	انگلیسي	هنډریډ
روسي	ستو	الماني	هنډریډ
پښتو	سل	فرانسوي	سانت

د ستم او سنتم پر علمي اساس ټولي آریائي یا هندو اروپائي ژبي د لاندنیني نقشې په ډول ویشل کیږي.

[1] د گورډن چایلډ آرینز، د دوکتور شفق تاریخ ادبیات ایران، ص٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

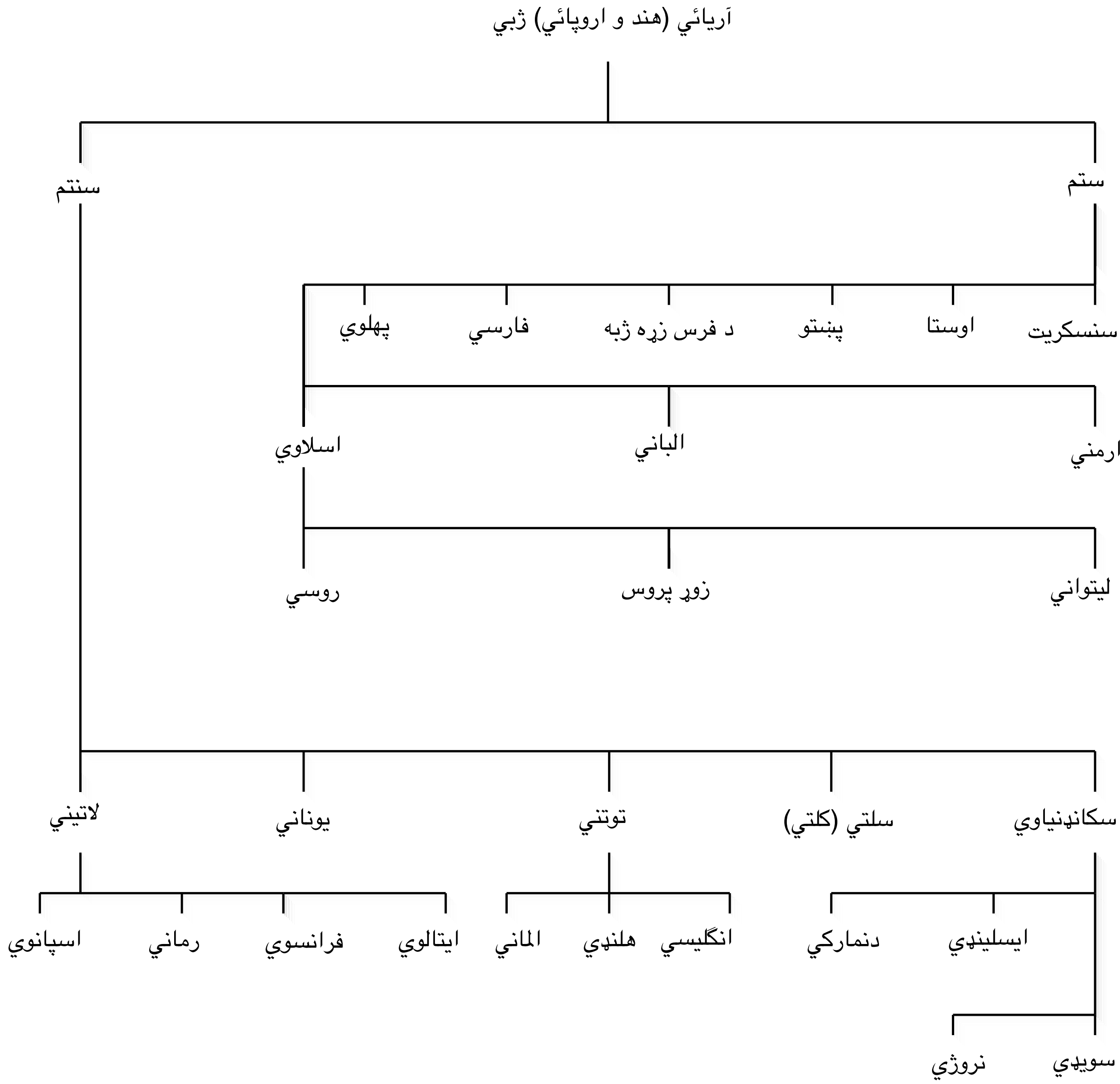

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې انځورکې تاسي ته د نړي مشهورو آريائي ژبو وېش ښکاره شو، او ومو ليدل چه د سيتم له ځانګي څخه يوه ژبه هم پښتو ده، او دا ژبه د سينسکريت او اوستا (زند) سره ډېره نژدې خپلوي لري او درې سره د يوې مور لونې دي.

د آريائي ژبو يوه بله سره نژديوالي

د ژبو پوهان تل د ويشني او ډلي ډلي کولو پر وخت، د ټولو ژبو اساسو ته ګوري د قواعدو مشابهت، او د لغاتو د ريښو سره نژديوالي ئې په غور ويني. که په دغو اساسو کې ژبې سره نژدې او سره ورته وي، نو دوي هغه ژبې په يوه ډله کې شميري، او وائي چه له يوې کورنۍ څخه دي.

وګوري دغه ژبې چه موږ په دمخني انځورکې آريائي ژبې وګڼلې، او دوي مو د هندو اروپائي ژبو په غټه کورنۍ کې داخلي کړې ټولي په اساسو او قواعدو او لغاتوکې ډېري سره نژدې دي که دغه لاندي جدول په غور وګوري، دا به درته ښکاره شي چه په رښتيا دا ژبې له يوې کورنۍ څخه دي.

فرانسوي	جرمني	انګليسي	لاتين	اوستا	سنسکريت	پاړسو	پښتو
پير	واتر	فادر	پتر	پيتر	پاتري	پدر	پلار
مير	موتر	مدر	ماته را	ماتر	ماتري	مادر	مور
سور	شوستر	سستر	سور در	هوګهر (سوسر)	سواچر	خواهر	خور
فرير	برودر	برادر	فراتر	براتر	بهراتر	برادر	ورور

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریائي اقوام

د دوي پښت او خپرېدنه

دمخه مو وویل چه پښتو ژبه د هندو اروپائي یا آریائي ژبو څخه د سنسکریت او اوستا خور ده اکثر غربي پوهان چه د پښتو پلټنه ئې کړیده دا خبره مني، دوي وائي چه پښتو له سامي او نورو ژبو سره اړه نلري، له هندو اروپائي ژبو څخه ده.[1]

هندو اروپائي ژبي چه انېو ژرمانیک ئې هم بللي، د آریا د پښت ژبي دي، آریائیان د انسانانو یوه خورا مهمه ډله ده، چه له پیړیو پیړیو څخه دوي پر مځکه د لوړ مدنیت خاوندان دي او د شرق او غرب غټ غټ ملتونه له دي پښته څخه را وتلي او پیدا شوي دي.

آریائیان تر څپریدلو او ډیریدلو دمخه په یوه ځای کي اوسیدل، چه دوي پخپله پخوانۍ ژبه، آریانا ویجه Aryana Vaego باله یعني د آریا مځکه یا د اصیلانو او نجیبانو او پاکزادانو هیواد.[2] وایي چه د دوي د هیواد هوا خورا ښه وه، مځکي ئې ډیري اباتي وې، دوې میاشتي ئې پسرلي ؤ، نوري میاشتي به یخني وه.

مورخین په دې خبره کي ډیره سره مختلف دي، چه آیا دغه آریانا ویجه چیري وو؟ ځني وائي، د بالټیک غاړي، او ځیني وایي چه د تور سین شمالي غاړي دي، بله ډله هسي ګڼي، چه د خزر د ډند شرقي او شمالي غاړي د آریائیانو اصلي مرکز وي.

خو ځیني پوهان دې ته هم تللي دي چه د آریائیان د توکم اصلي ځاي د پامیر لوړي مځکي او د آمو سر چینې دي! په هر ډول د آریائي توکم اصلي ځاي هر چیري چه وو خو پر دوي هغه ځاي تنګ سو، او لکه په اوستا کي چه راوړي هغه مځکه یو په یوه سړه شوه، چه د خلقو د خوړو لپاره څه نه پکښي موندل کېده، نو ځکه آریائي توکم له هغي مځکي څخه لیږدنه (هجرت او کوچ) وکړ د دغه لیږد زمانه څلور زره کاله (ق،م) تخمین کیږي[3] دکتور پي

[1] راورتي انګلیسي محقق د خپل پښتوګرامر په دیباچه، ص ۲۸ کي د پروفیسرکلپرت Klaproth او پروفیسر ډورن Dorn او الفنستون Elphinstone او نورو پوهانو افکار د پښتو په باب کي را نقل کړي دي چه دوي ټول دغه خبره مني.

[2] د جیګر الماني د خاوري ایرانیانو تمدن ج ۱.

[3] ایران قدیم ص ۹ تمدن ایرنیان خاوري ص ٦٤-٧٠.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګايلس P. Giles د کيمبرج د پوهنتون د مقايسوي فيلالوژي پروفيسور د دغو آريائي اقوامو لامله هسي معلومات را کوي:

هند و آريائي نوم پر آريائي اقوامو او ژبو تر ټولو دمخه دوکتور تهوماس ينګ Thomas Young ايښي دي[1] اما د هندو ژرمن Indogermanic اصطلاح تر ټولو دمخه په ۱۸۲۳ ع يوه جرمني ژب پوهان کليپروت Kalproth باب کړه، دې علماو د ژبو ړغونه، قواعد، عمومي ريښې او ستې ، او ټول خصايص وليدل، او يوه ډله ژبې ئې په دغو نومو له يوې کورنۍ څخه وګڼلې، اما تر ټولو دمخه سر وليم جونز Sir William Jones د هند د ايشيائي ټولني مشر په ۱۷۸٦ ع دغه ژبې يوه کورنۍ ګڼلي وې، خو دغه نومونه وروسته پر کښيښودل شوه.

دا خلق چه هندو اروپائي ژبې ئې ويلې د انسانانو د سپين توکم څخه وه، دوي ځيني حيوانات او بوټي پيژندل، ښائي چه ځيني لاسي صنايع ئې هم درلودل د اوسنيو ژبو سره ورته والي ئې موږ ته دا را ښئي چه دغه خلق به يو وخت يو ځاي سره اوسيدل، مګر چه د آمو غاړو او باختر ته را ورسيدل خورا دمخه وخت ئې (۲۵۰۰ق ،م) تخمين کيږي. دې خلقو ځانونه آرين Aryan بلل،[2] له علمي پلټونو څخه دا خبره زباده شوې ده، چه دغو آريائي اقوامو تر خپريدلو دمخه يوه ژبه او يو مذهب درلود. د آسياي صغير په کوي بوغاز Boghaz-Koi کي چه د پخوانو هيتانونو پايتخت (پتريوم) هلته و يو وړ ليک (کتيبه) پيدا شوې ده چه نيټه ئې (۱٤۰۰ ق، م) ده دلته يو آريائي قوم اوسيد، چه ميتاني Mitani نوميدل او دغه زړه کتيبه هم په دوي کي Tel-el Amarana ته منسوبه ده دغه زوړ ليک چه پوهانو وکوت، دا ئې ومنله چه په شمال غربي بين النهرين يا آسيائي صغير کي هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شاو خوا کي آريائي اقوام اوسيدل، په دې کتيبه کي د دوي د شهزادګانو نومونه راغلي دي چه سوچه آريائي نومونه دي لکه: آرتيتما Artatama، تسرتا Tusratta، سترنا Suttarna دغسي هم په دغه کتيبه کي د هغو ارباب انواع نومونه اخيستي شوي دي، چه د هند د آريائيانو په کتابو کي هم سته لکه: ايندره Indra وارونا Varuna ، يا دوه هسک غبرګولي ورونه ناساتی[3] Nasatyas.

علاوه پر دغه زاړه ليک چه د آريائي اقوامو د ژبي او مذهب يووالي (۱٤۰۰ ق،م) ښکاره کوي يو بل دليل هم پر دې تاريخي خبره باندي سته له (۱۷٤٦) تر (۱۱۸۰ ق،م) پوري يو قوم چه کاسي Kassites نوميده، او د زاګرس په غرو (اوسنی کرمان) کي اوسيدل پر بابل او عيلام سلطنت وکړ، د دغو کاسيانو په ژبه کي هم دغسي کلمات راغلي

[1] ده لومړي پلا يو مضمون په دې خصوص کي په ۱۸۱۳ ع په The Quarterly Review کي وکيښ.

[2] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ ص۷۳.

[3] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ ص۷۲-۷٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، چه سوچه آريائي دي مثلاً شورياس Shurias او مرتياس Marytas چه د سنسكريت سوريا Surya (لمر) او مروتاس Marutas (د باد رب النوع) سره پوره ورته دي، دغسي هم سماليا Simalia (د واورنو غرو ملكه) كښې مې په هماليا او زيما Zima (واوره) پخوانيو آريائي كلماتو پوري نښلي. دغسي هم وروسته په (۷۰۰ ق،م) موږ د اسور بانيپال Assurbanipal آسوري لوي پاچا په كتب خانه كي د (اسرا ميزاس) Assara-Mazas نوم وينو، چه كښې مې دغه د اوسا اهورا مزدا Ahura Mazda (د لوي خداي نوم) دي، او دا نوم په سنسكريت كي اسورا Asura او په اوستا كي اهورا Ahura و، په دې ډول موږ له دغو دلايلو څخه دا علمي نتيجه اخلو چه د (۱۵۰۰ ق، م) په حدودو كي آريائي اقوام په ژبه او مدنيت او ديانت كي سره يو وه او تر دغه وروسته دوي ښائي چه سره بيل شوي وي[1]

باختري آرين

هندي او ايرانۍ څانگي

دمخه مو وويل چه آرين اقوام له "اريانه ويجه" څخه خپاره شول، او زموږ وطن ته له شمالي خوا راغله تر آمو را واوښتل، او په باختر كي يو ښكلي مدنيت جوړ كي، او دا مركزي آريائيان پر درې برخي باندي ويشلاي سو:

۱- مركزي او باختري: چه دوي د هندوكش په شمال او جنوبي لمنو كي هستوگه درلوده او زموږ د وطن په غرو او دښتو او درو كي سره خپاره شول. د اباسين له څنډو د آمو او د خراسان تر دښتو پوري د دوي اصلي مركزي هيواد و. بلخ، تخارستان، هرات، ارار كوسيا، كابل، گندهارا، سگستان، خراسان د دوي د مركزي هيواد مشهوري برخي دي. او جنوباً په بحيرهٔ عرب پوري د دوي د هيواد څنډې نښتي وې.

۲- يوه ډله آريائي اقوام له بلخه د جنوبي غربي خوا ته د هريوا (هرات) پر خوا له خراسانه تير شول، د پارس خاوري ئې ونيولې او اوسني ايران ئې تشكيل كړ. د دوي دغه هجرت مورخينو هسي تعين كړي دي، چه د (۱٤) قرن

[1] كيمبرج هستري آف انديا، ج۱ ص۱٦ - ويدک انديا، ص ۲٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ق،م) څخه شروع شوي ؤ تر اتمي قبل الميلادي پيړۍ پوري جاري ؤ. او لومړی دولت دغو آريائي اقوامو په ايران کښې د ماد Medie په نامه د اومي قبل الميلادي پيړۍ په ابتداء کي تشکيل کړي ؤ.[1]

۳- يوه دسته آريائي اقوام د باختر او هندوکش له شاو خوا څخه د کابل او خيبر او نورو لارو څخه ولاړل په سپتاسندو (يعني د اوو دريابو په مځکه) کي سره خپاره شول، دوي تر اباسين تير شول، د اباسين او گنگا په منځ کي يو ځلان مدنيت جوړ کړ، او د هند په زنگلو او بنو کي ودان شول، د دغو هندي آريائيانو ليږدنه هم له څورلسمي قبل الميلادي پيړي څخه شروع کيږي.[2] د آريائي اقوامو دغه درې ډلي (باختري-ايراني-هندي) زموږ له دې کتابه سره اړه لري د دوي په ژبو کي پلټنه کوو، او د پښتو ژبي ادبي تاريخ ځني را باسو. د دوي د مدنيت، اجتماعي احوال، روحي اوضاعو په کتنه کي څه نه څه د پښتو تاريخ څرگندوو.

مرکزي آرين چه د بخدي يا باختر (بلخ) په شاوخوا کي اوسيدل، ښه او غوره مدنيت ئې درلود، دوي خپل هيواد (آريا ورته يا آريا ورشه) باله، لومړۍ پلا دا نوم د منو سمهيتا Manu Samhita په کتاب (۲۲ شعر ۲ فصل) راغلي دي، مانو يا منو د آريا پلار کڼل کيږي، او آريائيان (منوري) هم بلل کيږي، دا پلار په دوي کي ډير شهرت لري، او د ده په نامه ځيني قوانين هم شته چه (د منو ليار) ئې بولي. آريا ورته هم مانو نيکه په خپل کتاب کي ذکر کوي، او مورخين وائي، چه په دې هيواد کي آريائيان پښت تر پښته پيدا شوي دي.[3] د دې نامه معني داسي ده: د اصيلو او ښاغلو هيواد.[4] د دوي مرکز بالهيکا- بخدي- بلخ و، چه د لوړو بيرغو ښار بلل کيدي، او تل به دا لوي د مدنيت مرکز د (رڼه-روښان-ښکلي) په صفتو ستايل کيدۍ مثلاً بلخ بامي- بلخ گزين (د منو او بامي کلماتو شرح وروسته په دې کتاب کي راځي).

[1] تاريخ هيروډوټ، ص ۲۱۰.

[2] تمدن هند، ص ۱۸٤ - هند قديم، ص ٤ - د هنديانو تاريخ د هنټر ليک.

[3] ريگويډي هند، ص ۸۵ د ډاس Das ليکنه.

[4] دآريا زاړه آثار، ص۱۲۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آريائي ژبه او پښتو

دمخه مو د آريائي ژبو ويشنه ولوسته او تاسي ته ښرگنده شوه چه کومي کومي ژبي د آريا له کورنۍ څخه دي. دا طبيعي او منلې خبره ده، چه آريائي اقوامو په خپل لمړنی ټاټوبي (آريانا ويجه) کي ځانله يوه ژبه درلوده، چه له هغې ژبي څخه وروسته هندي، ايراني، بخدي ژبي راوتلي دي. په دې لومړنۍ آريائي ژبي کي تر اوسه څه معلومات د پوهانو لاس ته ندي راغلي، او نه چا څه پکښي ويلي دي، تش دوني ويل کيږي، لکه دوي چه مذهب، رسوم، منلي دودونه درلودل نو ښائي چه بيله ژبه به ئې هم درلوده، خو دا نه معلوميږي چه اصلي آريائي ژبه کمه او څنگه او څه راز ژبه وه، او څو عمر ژوندۍ وه؟

دوکتور گوستاو لوبون وائي: چه تر خپريدلو او هجرت دمخه آريائي اقوامو يوه مخصوصه ژبه ويله چه نوم ئې (آريک) و دا ژبه اوس ورکه ده، خو سنسکريت ژبه له هغې ژبي څخه را وتلې ده[1] دا اصلي آريائي ژبه چه د ټولو آريائي ژبو مور يا انا بلل کيږي، لااقل تر ميلاد (۳۰۰۰) کاله دمخه ويله کيده او د دوي مشترکه ژبه وه، خو اوس ئې هيڅ نښه او بولگه نده پاته، له دې جهته چه د آريائيانو تاريخ او ليکني د قبل الميلاد تر (۱٤۰۰) کاله دمخه نرسيږي نو دوني ويلاي شو، چه سنسکريت، اوستا، زړه پاړسو درې سره له دغي اصلي آريائي ژبي څخه زيږيدلي دي.[2]

ميډيم راگوزن Z.A.Ragozin ليکی: چه تقريباً سل کاله دمخه په اروپا کي د هند د علومو پلټنه او زده کول شروع شول، هغه وخت چه چارلس ولکنس Wilkins مهابهارت ترجمه کړ، او د سنسکريت گرامر ئي وکيښ، نو سر وليم جونز، د منو دهرم شاستر، او کولبروک Colbrook د هند پر فلسفه او قوانينو او ادب باندي کتابونه وليکل، نو د اروپا او هند د ژبو پر تله او مقايسه شروع شوه، او دا فکر خلقو ومانه، چه سنسکريت د ټولو ژبو مور ده، مگر وروسته چه پلټني او د پوهانو کتني ډيري شوې، نو دا ښکاره شوه، چه تر سنسکريت لا دمخه يوه بله ژبه هم آريائي خلکو درلوده، چه په اصل کي هغه ژبه د نورو ژبو مور ده، يوه بل عالم جيکب گرم په آريائی ژبو کي د صحيحو حروفو د تبديل اصول وښوول، او دا ثابته شوه، چه د آريائي اقوامو لومړۍ او اصلي ژبه لا بله وه چه د هغې ژبي الفاظ او کلمات په ټولو آريائي ژبو کي مشترک دي.[3]

---

[1] تمدن هند، ص ۱۸٤.

[2] ايران قديم، ص ۱۰۸.

[3] ويدک انډياVedic India، ص ۳۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اصلی آريائي ژبي عمر د ژبو پوهان (۲۵۰۰ تر ۳۰۰۰ قبل الميلاد) پوري تخمين کوي، دوي وايي: چه آريائي اقوام تر اباسين (انډوس) پوري وتل. خپل مشهور ديني کتاب ويدا Veda ئې په خپله ژبه انشاء کړه، د دې کتاب د ليکني تاريخ تر ۱٤۰۰ قبل الميلاد دمخه نه ځي ، لکه دمخه چه مو وويل چه د ايشياي کوچک د آريائي اقوامو زاړه ليکونه هم د (۱٤۰۰ ق،م) په شااوخوا کي کښل شويدي، که د هندي آريائيانو کتاب ويدا له هغه ليکو سره پر تله سي، ژبي ئې سره مخالفي دي، خو د نومو اشتراک ئې څرګنديږي.

په دې دليل نو ويلاي شو: چه (۱٤۰۰ ق،م) به شاوخوا کي د آريائي اقوامو ژبي سره بيلي شوي وې او اصلي آريائي ژبه په دغه وخت کي نه وه ژوندۍ، دا خبره هم د ژبو پوهان مني، څو يوه ژبه په نورو فرعي ژبو اوړي، يعني ځانله بيلي بيلي ځانګي مومي، لږ تر لږه يو زرکاله غواړي.[1]

نو په دې حساب چه موږ د ويدا، او د کواي بوغاز د زاړه ليک له عصره يعني د (۱٤۰۰ ق،م) څخه زرکاله پخوا ولاړ سو نو به دا وواېو، چه د (۲٤۰۰ ق،م) په شا او خوا کي د آريائي اقوامو ژبه لا يوه وه، او لکه ځيني مورخين چه وايئ، دا ژبه له پارس او ميډيا څخه تر پنجابه ويله کيده او د آمو شمالي خواوي سغديانه هم پکښي شاملي وې[2] نو د دې اصلی آرايائي ژبي عمر له (۲٤۰۰ ق،م) څخه تر څلور زر قبل الميلاده پوري تخمين کيژي، يعني له هغه وخته چه آريائي اقوامو لومړۍ پلا له (آريانا ويجه) څخه هجرت کاوه!

د دې اصلي آريائي ژبي کوم اثر او نخښه لکه دمخه چه مو هم وويل، اوس نده پاته، خو زه به په راتلونکو ليکو کي د پښتو نژدي والي له دغي ژبي سره په ځينو علمي دلايلو ثابت کړم او دا خبره به زياده کړم چه پښتو هغه اصلي ژبي ته خورا نژدې ده، او لکه سنسکريت او اوستا چه ځني زيږيدلي دي، پښتو هم د هغې ژبي لور ده.

دمخه مو وويل: چه آريائي اقوام له بخدي يا باختر څخه شرق او غرب ته سره خپاره شول په هند او ايران کي مدنيتونه جوړ کړل او ځيني له دوي څخه په بخدي او د هندوکش په شمالي او جنوبي لمنو کي پاته شول او وروسته په ټول هيواد کي سره خپاره شول، دا آريائيان چه د مرکزي او باختري ډلي څخه دي، ډير قبايل او ډلي لري، چه يوه مهمه ډله ئې د (بخت=پکهت=پښتون) په نامه ياديږي، او پښتو ژبه هم دوي تر اوسه وايي، دا ژبه له قديمه دوي ته پاته ده، او مرکزي آريائي ژبه چه له اصلي ژبي څخه دلې د آريائيانو پخپل مرکز او کور کي زيږيدلې ده، هم دغه

[1] تاريخ ادبيات ايران د حلال همائي.

[2] د "لوي دولاواله ډوبسن"کتاب هندو اروپائي، ص ۷۵ ج۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ده وروسته چه تاسي د پښتو او پښتون د نومو په خصوص کي تاریخي څېړني وګورئ دا خبره به ښه درته لڅه سي اوس دلته هم د پښتو د ربط دلایل له اصلي آریائي ژبي سره لاندي راوړم.

پښتو او اصلي آریائي ژبه (آریک)

د تاریخي او علمي څېړنو په استناد مو دمخه دا وویل چه پښتو د آریک ژبي لور ده، د دې خبري د پلټني او منلو لپاره باید موږ د آریائي توکم پخوانو کلماتو ته وګورو، چه له دوي څخه څه پاته دي؟ او هغه کلمې بیا په پښتو ژبه کي وګورو چه تر اوسه ژوندۍ دي!

او بله دا خبره هم باید دلته وسي چه آرین توکم له بخدي څخه یا د هند خوا ته ولاړل، چه ژبه ئې سنسکریت شوه او د ویدا کتاب په دغه ژبه دي، یا هغه قبایل دي چه ایران ته ولاړل، ژبه ئې فرس قدیم بیا پهلوي بیا اونسۍ پاړسو شوه اما هغه قبایل چه پخپله په بخدي کي پاته شول، کومه ژبه ئې ویله؟

زما دا عقیده ده چه دوي پښتو ویله، ځکه چه وروروسته دغه قبایل تر هندوکش را تیر شول، دوي د بخدي په نامه (بخت=پکهت=پښتون) بلل کېدل، او هغه تاریخي نوم دوي تر اوسه ساتلي دي، او هغه پخوانۍ ژبه هم دوي تر اوسه خوندي کړیده.

دا مطلب به وروسته زه ښه ښرګنده کړم، چه پښتانه یعني د پښتو ژبي ویونکي هغه پخواني بخدي یا باختري آریائیان دي چه نورو ورونو ئې ایراني یا توراني یا مغولي یا هندي اقوامو په تماس خپله اصلي ژبه هیره کړه، مګر فقط ښاغلیو پښتنو تر اوسه ساتلې ده.

په دي کي هیڅ شک نسته چه بخدي آریائیان (۱۴۰۰ ق،م) یعني هغه وخت، چه د هندي آریائیانو دیني کتاب ویدا لیکل کیدئ د پکهت په نامه مشهور وه پخپله په ریګ ویدا Rig Veda کي هم د دوي نوم ذکر کیږي، نو چه دغه ملت په دغه نامه موجود وي د دوي ژبه هم باید موجوده وي!

له تاریخي اسنادو څخه ښکاره کیږي، چه آریائي بخدي یا د پکهت اقوام پسله (۱۴۰۰ ق،م) د هیواد شرقي غرو او د اباسین غاړو ته تللي او دلې میشته وه، ځکه چه ریګویدا د دوي نوم د هند په یوه مشهور جنګ کي ذکر کوي، او هم وروسته (۱۰۰۰ق،م) په بخدي یا باختر کي یوه بله ژبه پیدا کیږي چه زند ئې نوم دي او د اوستا مشهور دیني کتاب په دغه ژبه دي. او بیا هغه وخت چه هیرودوټ Herodote یوناني مورخ د پکهت او پاکتویس ذکر کوي، نو د (۵۲۰ ق،م) په حدودو کي هم دوي اندوس (اباسین) پر غاړو ښئي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغو تاريخي ملاحظاتو څخه موږ دې نتيجې ته را رسيږو، چه پښتانه آريائيان لومړۍ په بخدي کي اوسيدل له هغه لومړنۍ ټاټوبي څخه دوي د هغه ځاي په نامه (بخت=پکهت) د خپلي زړې ژبي سره د (۱٤۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م) پوري د اباسين غاړو او د هيواد شرقي غرو ته ولاړل، دوي خپل د بخدي پکهت نوم سره له خپلي ژبي وساته او تر اوسه هم په دغه نامه او دغه ژبه مشهور دي.[۱]

د دې تاريخ پلټني په رڼا کي نو اوس تاسي ځيني لغوي دلايل هم واروئ.

د آريا کلمه

لومړۍ کلمه چه موږ ئې د پښتو ژبي د اصالت لپاره د لغوي دليل په څېر پلټنه او څېړنه کوو پخپله د (آريا ـ آرين) کلمې دي.

تاسي ته دمخه هم وويل چه دا نوم ډېر قديم دي، مورخين وائي: هغه اقوام چه د آمو له غاړو څخه په باختر او هند و ايران کي خپاره شول، دوي ځانونه آرين Aryan يعني اصيل او نجيب او شريف ګڼل، او چه په هند کي خپاره شول، هلته د تور توکم انسانان دمخه اوسيدله هغو سره آريائيانو جګړې وکړې، او شا ته ئې وشړل، لکه دوي چه ځانته (آرين) يعني شريف او نجيب وايه، هغو قبيلو ته ئې داسو، يا ديسو Dasyu ويل دا دواړي کلمې په ريګويدا کي ذکر شويدي.[۲]

د آرين د کلمې ځانګي په سنسکريت کي آريا يا اريا Arya او په زند کي ايريا Airya دي چه هغه د شريف او نجيب معنا لري او دوي له خپلو دښمنانو څخه ځانو ته په دغه نامه امتياز ورکاوه چه د دوي له پښته نه وه او اصيل نه ګڼل کېدل.[۳]

[۱] د پښتو او پښتنو تاريخي څيړني به وروسته مفصلي راشي دلته ضرورتاً لنډ لنډ ذکر وشو.

[۲] د پانيکار هند قديم ج۱ ص٤ پخپله په ريګويدا کي هم د آرين ذکر راغلي دي ج۳ص۲۰۷.

[۳] کيمبرج هستري آف انديا ج۱ص۷۳ د پخوانيو سړو تاريخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علاوه په ريگويدا، په اوستا کي هم دا نوم راځي، او هسي وائي: خداي تعالي د آرين مځکه او د آرين توکم او پښت پيدا کړ.[1]

تر دغو دوو پخوانو کتابو وروسته بيا وينو چه هيروډوټ (٤٨٤-٤٢٥ ق،م) د آرين ذکر څو ځايه کوي. دی وائي چه ميدي Medes اقوام په پخوانيو زمانو کي آرين Arian بلل کيدل[2] ځکه چه ميدي اقوامو د (٦٥٥ ق،م) په حدودو کي د ايران په پاي کي يو لوي سلطنت جوړ کړيدي. نو دا ويلاي شو چه د آرين اصطلاح تر دغو وختو پوري هم په ټولو آريائي اقوامو کي ژوندۍ وه او هخامنشي داريوش (٤٨٦-٥٢١ ق، م) هم په خپل ډبرليک کي ځان افتخاراً آريائي او د آريا له پښته بللي دي.[3]

د اروپا اوسنيو پوهانو، د دې کلمي په شا و خوا کي ښې ښې پلټني کړي دي، ځکه چه دا نوم آريائيانو له خپلي پخواني او اصلي ژبي څخه ورسره راوړي و، نو که په نورو ژبو کي د دغه نامه ريښې پيدا شي، هغه ژبي د آرين اصلي ژبي ته نژدې بللي کيږي!

دوکتور جيگر Geiger الماني محقق وائي، چه آرين له (آر) مشتق دي چه په سنسکريت کي د اصلي او بنياد په معني دي، او آريا وائي نجيب او شريف او پارسا ته.[4]

علاوه پر دغو اقوالو چه (آر) د اصلي په معنا بولي ځيني محققين دې ته هم تللي دي، چه آريا له (آر) مشتق دئ، چه پخواني سنسکريت کي د کرهني يعني کشاورزۍ او زراعت مفهوم درلود، نو له دې جهته آريا کرونکي او زارع ته ويل کيدي، دا قول د مشهور سنسکريت پوهاند ميکس مولر Mexmuller دي چه دوکتور هنټر ئی هم د هند د خلقو په تاريخ کي مني او آرين د کرونکي په معنی اخلي.[5]

ميډيم راگوزن ليکي: چه (آر) د يوي په معني و، له لاتيني او ايټالوي (اراز) د سلاوي (اراتي) د يوناني (اروټ رون) د انگريزي ايريبل (د يوي وړ) دغسي د يوناني (ارورا) او د لاتيني آرور (يوي شوې کښت) ټول له دغي مادې

[1] يشت فصل ۹ فقره ۹ فصل ۱۰ فقره ٥-۱۳،۲٥ فصل ۱۳ فقره ٥-۸.

[2] هيروډوټ ج۷ص٦٢ د ويلر هيروډوټ ص ۲۸۹.

[3] د ويسباخ ميخي خطوط.

[4] تمدن ايرانيان خاوري ج۱ ص ٦٥--٦٦.

[5] مقدمهٔ تاريخ هند قديم ص۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځخه دي، آريائي اقوامو ځان له دې جهته کښتکار او زارع باله چه له وحشي تورانيو پونده و ځخه د دوي توپير وسي او هر وخت ئې په دغه نامه فخر هم کاوه.[۱]

د دې آريائي نامه اثر پر نورو اقوامو هم شويدي، د بابل او نينوا په آسوري ژبه ئې هم (آري) هغي مځکي ته ويل چه يوي اوکرلې شوې وي (ارارا) د دغه هيواد په کوشي ژبه د فصل ريبل وه.[۲]

په دې ډول د آريا د کلمې په خصوص کي دوې نظريې د پوهانو تر منځ شته يوه دا وه چه آريا اصيل او شريف دي دوهمه دا ده، چه کرونکي او بزگر دي.

زما په عقيده د پوهانو دا دوې نظريې په تاريخي دلايلو سره نزدې او يو ځاي کيږي، تاسي به وائي ځنگه؟ په دې ډول:

د کرهڼي اهميت په آريائيانو کي

په آريائي قومو کي کرهڼي ته په خورا درنه سترگه کتل کيدل، دوي ديناً مکلف و چه زراعت ته توجه وکړي په ريگويدا او اوستا کي د کرهڼي او زراعت کارو ته د شرافت په سترگه کتل شويدي، اوکرهڼه ئې د شريفو او اصيلو او پوهو خلکو کار بللي دي په ويدا کي راغلي دي "پوه او دانشمند انسان تل په کرهڼه او جوغ بخت وي"[۳]

بل ځاي وائې:

"اې انسانانو: د غنمو او نورو شيانو د کرهڼي له پاره په سپاره مځکه سره ځيري کړي، ښکلي اربې وچلوئ، او ځانونه په وساتئ"

"اې انسانانو! يوې وتړي: مځکي د کرلو لپاره ښه يوې کړئ، او پستې کړئ، اوربشي او غنم پکښې وکري زيار کښ کرونکي ته بويه چه تل د غويو جوغ ته سپاره ور واچوي او مځکه ښه په يوي کړي."[٤] په اوستا کي هم تل

---

[۱] ويدک انديا ص ۳۵.

[۲] مقدمهٔ تاريخ هند ص ۹۲.

[۳] يجرويد فصل ۱۲ فقره ٦٧-٦۹-۷۰.

[٤] يجرويد فصل ۱۲ فقره ۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرونکي شریف گاڼه شي، او زردشت خلکو ته د کرهنې او څاروو د پالنې تشویق کوي، زارع ته په درنه سترگه گوري او د گاتها په یوه سندره کي بزگران او کرونکي د انسانانو په خورا لوړه او شریفه ډله کي یادیږي.[1]

په دې ډول د کرونکي او بزگر مقام په آریائیانو کي ډیر لوړ ؤ، او د دوی دیني کتابونه په لار ښوونه هر بزگر شریف او محترم گڼل کیدی، او په دوی کي خورا لوړه او خورا شریفه اجتماعي دنده دغه زراعت او بزگري وه نو ځکه هر زارع او بزگر نجیب او شریف و او هر شریف سړی به هم کرونکي او بزگر و، اصیلتوب او نجابت د زراعت سره لازم و او هر چا چه به دغه اجتماعي وظیفه ادا کوله هغه سړی به هم شریف هم نجیب گڼل کیدی.

د شریف او زارع تطبیق

دمخه مو ولوستل: چه پوهان د (آریا) کلمه یا د اصیل او شریف په معني اخلي یا د زارع او کرونکي په مفهوم! دا دواړه مفهومه لکه تاسي چه ولوستل سره یو شي دي ځکه چه په پخوانو آریائي اقوامو کي د دیني کتابو په لار ښوونه هر زارع نجیب او شریف و، او هر شریف هم زارع و نو ښائي چه په آریائي ژبه کي دي (آر) د اصل په معنا و، وروسته ځکه چه هر کرونکي سړی شریف گڼل کیدي، نو هر کرونکي او زارع ته دي (آرین) یعني اصیل ویلي شوي وي. او یا دا چه (آر) اصلاً د زراعت او کرهنې مفهوم درلود، ځکه چه هر کرونکي او زارع شریف او اصیل بلل کیدي، نو به طبعاً د اصالت او نجابت معاني د آرین په کلمه کي مجازاً گډې شوي وي.

داسي لغوي تحولات او معنوي اوښتني، د مجاز او حقیقت تر منځ په ژبو کي ډیري دي، نو که د (آر) د کلمې حقیقي معنا اصل او نجابت وگڼو، زراعت به ئې مجازي او که زراعت حقیقت وگڼو، اصالت او شرافت به ئې د مجاز به ډول وروستني لغوي تحول وي، په دې ډول د پوهانو دواړي نظریې سمي او پر ځاي دي، او د آرین کلمه په دوو معناو بولو شریف او زارع یا زارع او شریف.

په پښتو کي د آرین ریښه

اوس به نو راسو، پښتو ته، چه په دې ژبه کي د آرین او (آر) د پخوانو کلماتو لپاره څه لرو؟ او اوس کوم مستقل الفاظ شته، چه دغه مفاهیم ولري؟

---

[1] گاتها ص ۹۸ یسنا ۳۳ فقره ۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هو په پښتوکي د دغو دواړو معناو لپاره چه پوهانو د (آر) په خصوص کي ښوولي دي ريښې او مستعملي ژوندۍ کلمې شته، په دې راز:

۱- تر اوسه هم (آره) د اصل او بنياد په معنا موجوده او مستعمله کلمه ده چه اکثر قبايل يې وائي[۱] دا کلمه له پخوا څخه په پښتو ادب کي هم ځاي لري، او پښتو ادبياتو پخپلو اشعاروکي د يوې مستعملي او ژوندۍ کلمې په ډول را وړې ده.

زميندآوري اکبر چه د گوډ تيمور معاصر دي د (۸۰۰ هـ حدود) هسي وائي:

د غم آره ئې شوه ټينگه زما په زره کي　　　　د رقيب سره خنداکړي هوسيږي

وروسته يو بل اديب ملا الف هوتک چه بحر الايمان ئې په (۱۰۱۹ هـ) نظم کړي دي وائي:

دی له آره ۇ ښاغلي　　　　څه که سو په وير نتلئ

پير محمد مياجي د (۱۱۳۵) په حدودوکي وائي:

شيخ متي چه خليلي ۇ　　　　دی له آره لوي ولي ۇ

نو آره د اصيل او بنياد په معني د پښتو پخوانۍ کلمه ده چه تر اوسه هم ژوندي ده. او په دې معنا د ډوکتور جيگر الماني له قوله سره مطابقت لري، چه دی هم آره اصل او آرين اصيل گڼي.

۲- که د آر دوهمه معنا يعني کښت اوکرهڼه د ميکس مولر په قول واخلو، دا هم کټ مټ په پښتوکي تر اوسه سته په قندهارکي بزگران وا کښتگران د لو پر وخت هسي وايي: (آره آره لور پر غاړه) به دې جمله سره د بزگرانو او زارعينو حال بيانيږي، چه دوي لوړۍ کښت کوي او بيا ئې ريبي! نو آره په دې محاوره کي خاص د کښت اوکرهڼي مفهوم لري، چه د هنتر او ميکس مولر له قوله سره سم دي.

نو که آرين په لوړۍ معنا اصيل وي هم په پښتوکي شته اوکه په دوهمه معنا کښتگر او زارع وي هم په پښتوکي تر اوسه مستعمل دي.

عين د آرين کلمه د پښتو له گرامر سره هم مطابقت لري، ين Yan په پښتوکي خورا ډير د نسبت د ادات په ډول راځي، او د کلماتو په پاي پوري نښلي مثلاً ژړ (برنج) ژړين (برنجی) که د کلمې په پاي کي (هـ) وي غورځي لکه

[۱] د پښتو مرکې لوي قاموس (قلمي) - د راورټي پښتو لغت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاوره (خاک) چه خاورين (خاکی) د (هـ) په حذف ځني جوړ شوي دي نو که (آره) واخلو او د پښتو له دغو اصولو سره سم د نسبت (ين) پوري ونښلوو (هـ) غورځي او آرين ځني جوړېږي او ښائي چه وروسته ماقبل آخر زور په الف تبديل شوي او آريان هم ځني جوړ شوي وي.

په دې ډول آرين منسوب دي د (آره) کلمې ته چه په پښتو کي د اصيل يا کرهڼي په معني تر اوسه سته او په پخوانو آريائيانو کي هم په دغو دوو معناو مستعمله و او معنا ئې هم په آريائي پخوانۍ ژبه هم په پښتو (اصيل او شريف او کرونکي) ده نو چه د (آر-آريا-آرين) د کلماتو ريښې تر اوسه په پښتو کي شته او هم پخواپه دغه ژبه کي استعماليدل او دا کلمې هم له اصلي آريائي ژبي څخه دي نو دا ويلاي سو چه پښتو د اصالت او قدامت له پلوه هغي زړې ژبي ته ډيره نزدې ده.

د آريا کلمه په پښتو کي کټ مټ هم مستعمله وه، په پښتو کي دا نوم د علم په ډول د سړو لپاره استعماليدې، د پښتو به قبايلو کي د يوسف نومي يو زوي (اريا) نوميدي، چه د ده اولاده بادي خيل بولي، افضل خان خټک په تاريخ مرصع کي ليکي:

"د يوسف پنځه زوي و، يو په کښي اريا نوميده، از بس چه ډير متبکر او مغرور و، بادي ئې باله، اوس ئې هم اولاد ته بادي خيل وائي"[1] يوسفزي د پښتنو مشهوره قبيله ده، چه تر اوسه هم په دوي کي د آريا اولاد بادي خيل شته، او دا ځني ښکاري، چه د (آريا) نوم په پښتو کي تر ډيره وخته معمول و.

آريانا ويجه

دمخه مو ولوستل: چه آريائيانو تر هجرت او خپريدلو پخوا په يوه ځمکه کي ژوند کاوه چه پوهان ئې په تعين کي سره مختلف دي، مګر په دې اواخرو کي ډيرو پوهانو دا خبره منلې ده چه د آريائيانو اصلي ټاټوبي د ايشيا په منځ

[1] تاريخ مرصع ص٤ د راورتي طبع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د پامیر لوړي ته نژدې و چه د مختلفو اقوامو روایات او د آریائیانو د هجرت له لارو څخه هم دغه زبادیږي[1] پرسي سایکس لیکي چه دا ځاي د آمو او ایگزارت په منځ کي پروت و، چه دغه پامیر او بدخشان ته نژدې دي.[2]

دې قدیم وطن او ټاټوبي ته دوي پخپله قدیمه ژبه (آرینه ویجه یا ویجو) (واج) ویله په اوستا کي چه شپاړس آریائي هیوادونه ښئي، (آرینه ویجه) هم یادوي، چه د وانگوهي دیتیا Vanghui Daitya د برکتمن روده سره واقع وه.[3] جیگر الماني او ځیني نور غربي پوهان وایي، چه دا (ارینه ویجه) په غرنیو مځکو کي وه، چه په سیر دریا او زرافشان او آمو اوبیده، او آریائیانو په دغو غرو کي ځانونه د تاتار، او نورو له حملو څخه خوندي کړي وه، او د (آرینه ویجه) د کلماتو معنا داسي ده: د شریفانو او اصیلانو مځکه یا د پاکزادانو ټاټوبي[4]

د آریا د کلمې په خصوص کي مو دمخه تشریحات او تاریخي او لساني پلټني ولوستې اوس به راسو، او د ویجه (واج) کلمه به هم په پښتو کي وگورو، چه سته که نه؟ دا تاریخي کلمه تر اوسه هم په پښتو ژبه کي مستعمله ده، د قندهار خلق ئې (اویجه) د الف په زور او مجهوله یا؟، او د جیم په زورکي وائي: احمد محمود د خداي پر اویجه نه پریږدي چه په جمله کي اویجه هم د مځکي او سر زمین معنا لري، او دا پښتو ژوندۍ کلمه په هغه زاړه ډول او معنا په لږ تغیر تر اوسه مستعمله ده، او موږ ته را ښکاره کوي چه له آریائي پخوانۍ ژبي سره پښتو څنگه نزدې ده، او ښائي چه سنسکریت او اوستا هم دوني قرابت نه ور سره ولري.

آریا ورشه

لکه په اوستا کي چه د آریائیانو زوړ ټاټوبي او مسکن (آرینه ویجه) بللي سوي او ریښې ئې هم په پښتو کي سته دغسي هم هندی آریائیانو هغه خپل پخواني ټاټوبي (آریا ورته) یا (آریا ورشه) بلله، چه معنا ئې هغه د آریا مځکه یا ټاټوبي او د اصیلو او ښاغلو هیواد ده. تا سي دمخه ولوستل چه لومړۍ پلا دا نوم به (منوسمهیتا) نومي کتاب کي

[1] ویدیک اندیا، ص٤٤.

[2] تاریخ افغانستان، ج۱ص۳٦.

[3] ویندیداد فرگرد.

[4] تمدن ایرانیان خاوري ج۱ ص ٦٦-٧٤ - ایران قدیم ج۱ ص ۱۱- د براون تاریخ ادبیات ایران ج۱ ص۵۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي دي. دي آريا ورته Arya Varta د هماليا او بحيرهٔ عرب تر منځ مځکي ګڼي،[1] سر وليم جونس وائي چه د منو قوانين تر مسيح اته سوه کاله دمخه کښل سوي، خو نوي پلټني دا ثابتوي، چه دوې يا درې پيړۍ تر مسيح دمخه دي[2]، محققين وائي چه دا نوم هندي آريايانو له پخوا او هغه وخته ور سره راوړي وو، چه دوي له بخدي څخه نه وه سره خپاره شوي خو د دې کلمې ادبي عمر درې پيړۍ قبل المسيح ته (لکه دمخه چه وويل سوه) رسيږي.

آريا ورته، آريا ورشه هم بلله کيده، او لکه ولسون Wilson چه وائي معنا ئې (د ښاغليو او اصيلو ټاټوبي) ده[3] مګر هغه وخت چه دا نوم د هند آريائيانو ورسره يووړ، نو ئې دوني خپورتيا پيدا کړه، چه په پاي کي پر ټول هند اطلاق شو او تر ويدي دورې ډېر را وروسته چه د برهمنانو مدنيت له څلورمي پيړۍ قبل المسيح څخه په هند شروع شو، نو دوي بيا دغه (ورته=ورشه) واخيست، او د ګنګا د رود غاړي ئې (برهمنا ورته) هم وبللې[4] چه له دغه څخه هم د دغي کلمي زوړ استعمال او ادبي نفوذ ښکاره کيږي. او د آريائيانو يوه زړه او پخوانۍ کلمه ګڼل کيږي. علاوه پر دغو دوو زړو نومو چه (آريا ورشه) او (برهمنا ورشه) دي په آريائي قبايلو کي چه هند ته ولاړل يوه قبيله Bharata (بهارته) نوميده، چه دوي تر اباسين تير شول، او په هند کي مدنيت جوړ کړ، او وروسته د دوي د جنګي کارنامو لپاره (مهابهارته) مشهور رزمي کتاب سو. دې قبيلې د آريائيانو د پخواني نامه (آريا ورشه) پر وزن او ډول د هند مځکي پخپل نامه (بهارته ورته) يا (بهارته ورشه) وبللې، او وروسته دا نوم د هند ملي نوم شو[5] او هغه زړه اصطلاح (آريا ورشه) ئې ورکه کړه، خو په دغو درو سره نومو کي (ورته او ورشه) راغلې ده، چه په دواړو ډولو تلفظ کېده او معنا ئې هم هغه (ټاټوبي او هيواد) و.

اوس به راسو او و به ګورو، چه ورشه په پښتو کي سته که يه؟

په قندهار کي تر اوسه (ورشو) wurshu په آخرني مجهول واو چراګاه مرتع، او مناسب ځاي ته وائي، ښه ورشو ده يعني ښه د څر ځاي يا مناسب ځاي دي، ورشو ئې ځني ورکه کړه، په هغه وخت کي ويل کيږي، چه له ډيره اضطرابه له سرې څخه ځاي او خوا ورکه شي.

[1] کيمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۵۱.

[2] تمدن هند ګوستاو لوبون، ص ۲۱۰.

[3] آريانا اينتيکوا، ص ۱۲۱.

[4] د شرق اقصي تاريخ، ج ا ص ۱۰، مدنيت بخښونکي هند، ص ۳۸.

[5] مدنيت بخښونکي هند، ص ۳۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه له پخوا څخه د پښتو په ادب کي هم ځاي لري، او ژوندئ وه ژوندئ ده مثلاً ماشوخیل حمید مهمند وائي:

هغه سرکا زمانې د سپو د لوبو   چه ئې نه واهه مزري پل په ورشو

ورشو مرتع او د څر ځاي ته هم وائي، او دا مفهوم د آریائي قبایلو له ژوندونه سره ښه اړخ لګوي، تاسي دمخه هم ولوستل، چه زراعت او مالداري په دوي کي څوني مهم کارګڼل کېدي، دوي هر شي ته د زراعت په سترګو کتل، نو ځکه "ورشو" دوي ته دیناً او مادتاً ډېره مقدسه وه، او دا کلمه له قدیمه په دوي کي پر ښه مرتع او چراګاه اطلاق کېده، وروسته چه دوي هري خوا ته تلل نو دا نوم ورسره ملګري و او دوي پر خپل هیواد او وطن او ټاټوبي باندي ایښووئ.

دلته یوه خبره پاته شوه، هغه دا ده، چه (ورته او ورشه) څه اړه سره لري، او څنګه ورته او ورشه یو له بله سره اوښتي دي. لومړئ باید دا ووایو: چه آریائي قبایل ټول له باختره او هم زموږ له وطنه تر اباسین اوښتي او هند ته تللي دي، ټول هغه کلمات چه اوس یا پخوا زموږ او د دوي تر منځ، مشترک دي، ځکه چه د آریا د پښت زانګو زموږ د وطن مځکي دي او هندي آریائیان هم له دې ځایه تللي دي نو دا په ټینګه ویلاي سو، چه د هغو زړو کلماتو اصلي اشکال هم باید دلې پاته وي او هر څه تغیر چه وروسته ور پیښ شوي وي، هغه به د نوي محیط اثر وي.

پر دې تاریخي اساس باندي نو دا ویلاي سو، چه ورته هم اصلاً ورشه او دغه د پښتو ورشو وه، وروسته چه آریائي قبایل په هندکي خپاره شول، نو دوي هغه په ورته سره تبدیل کړه خو دواړه ډولونه ئې هم را نقل شویدي.

دا د ورته د (ت) تبدیل، د ورشه په (ش) هم دفعي او یو په یوه ندي، (ت) ډېره په (س) اوړي، او دا تغیر تاریخي هم دي، مثلاً پارت یوه تاریخي آریائي قبیله وه چه د دوي نوم د داریوش په ډبر لیک کي (پرثو) راغلي دي[1] نو د (ت) او (س) او (ث) تر منځ پخوا یو صوت په آریائي ژبو کي مشترک و، چه هغه (ش ـ شه) ته هم ورته دي، په پښتو کي هم (ت) ځاي په (س) اوړي مثلاً (کتل=کسل) چه یوه معنا لري، وروسته د (س او ش) تبدیل هم عام، او په پښتو کي خورا ډېر وي، مثلاً ، راسه - راشه - سي - شي ـ سوي - شوي - ولاړ سه ـ ولاړ شه او نور په دې ډول ښائي چه دغه پښتو (ورشو) په اصلي آریائي ژبه کي ورشه یا ورشو وه وروسته چه نوي محیط او نوي چاپیر ته ولاړه او په نوو خولو کي ولویده، ورشه، بیا ورته شوه.

---

[1] ایران قدیم، ص ۱۲۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

نتیجه

تر دې ځایه د پښتو رابطه د اصلي آریائي ژبي (آریك) سره ښکاره شوه، تاسي دلته دري پخواني آریائي کلمې په اوسنۍ پښتو کي ژوندۍ او مستعملي ولیدلې: (۱) آریا، آرین = پښتو (آره) (۲) ویجه پښتو (اویجه) (۳) ورته - ورشه ـ ورشو پښتو به دغه مبحث کي فقط دغه دري کلمي تحلیل شوي، وروسته چه د پښتو تطبیق د نورو آریائي ژبو (سنسکریت، زند، زړې پاړسو) سره کیږي، داسي ډیر مثالونه او کلمات به راوړم چه تر اوسه زموږ په ژبه کي سته او ژوندي دي.

او د دې برخي لنډه نتیجه دا ده

پښتو له هندو اروپائي یعني آریائي ژبو څخه ده ځکه چه د آریائي د پښت زانگو دغه زموږ د هیواد مځکي دي، نو اصلي آریائي ژبه هم دلې ویله کیده او دلې پخپله پاته ده یا ئې لور پښتو تر اوسه په دغه غرو کي ژوندۍ ده.

د آریائي اقوامو نوري ژبي لکه د ویدا ژبه (سنسکریت) د اوستا ژبه (زند) د پښتو خوندي، او تر دغو دواړو ژبو پښتو اصلي آریائي مور ته نژدې ده، او تر اوسه هم په پښتو کي زاړه آریائي کلمات له اصلي آریائي ژبي څخه پاته او ژوندي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

پښتون او پښتو

پښتون - د لسو تېرو جگره او پښتون - د پکهت ويشنه - پښتون په ويدا کښي - پښتون په اوستا کښي - پښتون او يوناني مورخين - بختي په اسلامي دوره کښي - نتيجه - پښتو - پښتو او د اوسنيو پوهانو آراء - د دغو افکارو نتيجه او د پښتو اصل - پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللې شوې ده؟ - يوه ضروري يادونه ـ پښتو ولي هندي يا ايراني گڼلې شوې ده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتون او پښتو

آريائي اقوام چه له خپلي زړې آرينه ويجه Aryana Vaeje يعني د اکسوس (آمو) او سير دريا له سر چشمو څخه خپاره شول، او په بخدي او باختر کښي مدنيت جوړ کړ، وروسته نو له دغه ځايه بيا د هند او ايران خواو ته ولاړل. دوي ځيني مشهور قبايل درلودل، چه له هغه څخه يوه مشهوره قبيله پکهت=پښتون وه، د دې نامه تاريخي څېړنه او قدامت د پښتو ژبي اصالت او قدامت هم څرگندوي، نو ځکه د کتاب په دې دوهمه برخه کښي مفصلاً لومړي د پښتون پر کلمه او وروسته پخپله پر پښتو بڅيرو.

پښتون: تاسي دمخه ولوستل، چه د باختري آريائيانو يوه ډله تر اباسين (اندوس) پوري وتل، او د دوي يو معروف ديني کتاب ويدا Veda تر اوسه پاته دي، دا کتاب د آرايائی اقوامو په تاريخ کښي ډير اهميت لري، د هغه عصر ډير وقايع څرگندوي، او ځکه چه اکثري برخي ئې زموږ د وطن په غرو او دريابو او مځکو اړه لري، او پکښي بيان شوي دي، نو محققين د ويدا کتاب زموږ د هيواد يو پخوانی کتاب گڼي.

له دې کتابه موږ د هيواد پخواني تاريخي وقايع او حوادث را باسو، او هم د ژبي په تاريخ کښي ښې ښې استفادې ځني کوو، وروسته چه په دې کتاب کښي د ويدي ژبي او پښتو د څېړني وار راشي، مفصلاً به ئې در وښيو، چه دا کتاب څه شي دي؟ خو دلته دغوني بس ده ، چه د ويدا د انشاء او ليکلو نېټه تر ۱۴۰۰ ق، م پوري رسيږي.

که موږ وغواړو چه د پښتو ژبي تاريخ وپلټو، ناچاره يو، چه لومړی دا ځان ته څرگنده کړو، چه پښتون قوم له کومه وخته په تاريخ کښي ځاي نيولي دي؟ او دا اولس زوړ او پخوانی دي که نوي؟

د لسو ټبرو جگړه او پښتون

هغه وخت چه آريائي اقوام زموږ د وطن په غرو او دښتو او د هند به زنگلو او ورشوگانو کښي سره خپاره شول د دې ټبرو تر منځ يو خورا لوي او مشهور جنگ پيښ شو، چه د ويدا په زاړه کتاب کښي بيان په خورا ښه ډول راغلي او کيفيت ئې دا دي:

”له آرايائي اقوامو څخه د بهارته Bharata قبيله د کوبها يعني کابل او ارغنداو له ورشوگانو څخه تر خيبر او بولان او نورو لارو تېر شول، او د سندهو Sindhu (اباسين) ورشوگانو ته کښته شول. او په هند او پنجاب کښي سره خپاره شول دلته د بهارته د ټبر پاچا (سوداس) نوميد، چه د ديواداسا Divadasa زوي يا لمسي و، د دې پاچا سره د کوزيکا Kusika له علمي او ادبي کورنۍ څخه يو ريشی[1] او مذهبي مشاور ؤ، چه ويسوا ميترا

[1] ريشی د آيائيانو شاعر او روحاني و، شرح به ئې وروسته راسي، په نورو ليکوکي دا اصطلاح راوړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Visvamitra نوميدي، دې ريشي روحاني قوه او نفوذ او پوهه درلوده. د سوداس پاچا سره ئې د ستردو Sturdu (ستلج) او ويپاشا Vipasha (بياس) په نيول او فتوحات کښې ډير کومکونه کړي وه، خو وروسته سوداس پاچا دا څپل مذهبي مشاور ويوست، او په عوض کښې ئې بل سړي چه واسيستاس Vasistas نوميدي مقرر کړ. د دغو دوو تنو ريقيانو تر مينځ مخالفت او جگړه ونښته، د ويسوا ميټرا ډير قبايل پر خوا وه، او خلقو ئې په خوله کوله، نو ده ډير آريائي قبايل سره را ټول کړل، او د سوداس سره ئې جگړه وکړه، خو پاچا بريالي شو، او د انو Anus او دريوهو Druhyu د قبيلو ملکان ووژل شوه.

دا جگړه د پاروشني Parushni (ايراوتي=راويی) پر غاړه پيښه شوي وه، او هغه لس آريائي قبيلي چه پدغه جگړه ئي لاس پوري کړي وو اکثر هغه قبايل دي، چه تر اوسه ئې هم بقايا زموږ په هيواد کي شته، او داسي ښکاري، چه تر دغي جگړي وروسته دوي د هندو ورشوگانو ته ليرد او هجرت بند کړ، او دلې پاته شول، د دغو لسو ټبرو نومونه دا دي:

١- پکتهه Pakthas (بگتويس=پکهت=پښتون)

٢- اللينا Alinas (د نورستان خلق)

٣- بهالانا Bhalanas (د درهٔ بولان خلق)

٤- شيوا Chivas (د شيوکۍ خلق چه اباسين پر غاړه اوسيدل)

٥- ويشانن Vishanins

٦- انو Anus (چه د پنجاب د راوي رود پر غاړه اوسيدل، او د بريگيوس Bhrigus مشهور روحاني کورنی د دوي ستانه وه).

٧- دريوهيو Druhyus (دا قوم هم د انو سره اوسيدل)

٨- توروا‌شا Turvasha (دا دوې قبيلې سره ملگري وې).

٩- يادو Yadus

١٠- پورو Purus (دگندهارا د شاو خوا خلق)[1]

دا وې لس مشهوري آريائي قبيلې چه د لسو ټبرو په جگړه کي برخه درلوده، او لکه محققين چه وائی، او دغو څخه اوس هم اکثري قبيلې زموږ په هيواد کي سته، او له هغه وختو څخه تر اوسه دلې پرتې دي.

[1] کمبرج هستري آف انډيا، ج ق ص ٨٢- تاريخ افغانستان، ج ١ ص ٨٩.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پکهت ویشنه

په دغو آریائي قبایلو کي موږ د ژبي لامله فقط له لومړۍ یعني پکهت سره اړه لرو، او له دې تفصیله مو مقصد دا دي چه د پښتون ملت لومړۍ تاریخي وثیقه هم دغه ده، چه نوم ئې په ریگویدا کي یاد شوي دي، او دا څرگندوي، چه دا اولس تر میلاد ۱٤۰۰ کاله دمخه لا هم موجود و، او په آریائي کورنۍ کي نوم او نښان درلود.

د پکهت تاریخ په هغه وخت کي هم ډېر روڼ دي، او هر څوک ئې پېژني، دوي چه له بخدي څخه تلل، څو ډلي شول: یوه برخه ئې پخپله په باختر او بخدي کي پاته شوه، چه دوي وروسته د پارت Parth په نامه بلل کیده، او د قبل المیلاد د دریمي پیړۍ په شا او خوا کي یو د دوي مشر ارساس پارتي د غرب پلو ته ولاړ، او د هري رود غربي خوا ته ئې د خزر تر څنډو پوري مدنیت جوړ کړ، او هغه مځکه ئې هم پخپل نامه پارتیا Parthia وبلله، او هلته دوي د پارت په نامه سلطنت او روڼ مدنیت او بیل ثقافت وموند (د ۲٥٦ ق،م حدود) یوه بله برخه هم له دغو پښتنو څخه د ارمنستان غربي خوا ته ورسیده، او هورې هم د پکهت=پکویس په نامه مشهور وه، او هغه ځاي د دوي په نامه (پکتیکا) بلل کیدۍ.[1]

پښتون په ویدا کي

په ویدا کي مو د پښتنو ذکر ته دمخه اشاره وکړه، ځکه چه دا تاریخي وثیقه د پښتنو اهمیت او ثقافت، او سیاسي او اجتماعي ژوندون د ۱٤۰۰ ق،م په شا او خوا کي ښکاره کوي، نو به دلته لږ څه دغي خبري ته تفصیل ورکو: په ویدا کي پکتها د پښتنو د پاچا په ډول، او پکهت د قوم نوم، څو ځایه او مکرر راغلي دي. هغه انگلیسي ترجمه چه د اروپا مشهور هند پوهاند او مستشرق رالف تي ایچ گریفت Ralph T.H. Griffith له ویدا څخه په دوه ټوکه کي گړیده، د پکهت ذکر ئې په دغو ځایو کي راغلي دي:

۱- دوهم ټوک ۱۸ مخ - اومه برخه - ۱۷ سندره

۲- دوهم ټوک ۱٥۳ مخ - اتمه برخه - ۲۲ سندره

۳- دوهم ټول ۲٦۰ مخ - اتمه برخه ۱ سندره

٤- دوهم ټول ٤٦٥ مخ - لسمه برخه - ٦۱ سندره

اوس به نو لاندي د ویدا ځني هغه جملې او فقرې راوړو چه په هغه کي د (پښتون=پکهت) نوم یاد شوي دي:

"... برگویس Bhrigus او دروهیوس Druhyus [2] ژر غوړ ونیوۀ یوه دوست بل دوست ته د دوو لیرو قبیلو په منځ کي نجات وباخښه... د پکهت او بهالانا او الینا، او شیوا، او ویشانن خلق سره را ټول شول آریائې ملگري لار ښووني ته د تریتسو Tristus قبیلې ته راغي، د ده دا د زړوتوب راتگ، له دې لا مله و، چه د جگړي سره ئې مینه

[1] تاریخ هیرودوت ص ۲۸۱ - تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۰.

[2] بریگوس له خورا پخواني روحاني کورنۍ اوستانو څخه و، مگر د ریوهوس ستانه او روحاني نه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درلوده،[۱] له دې سندري څخه څرګندیږي چه پکهت (پښتون) او بهالانا (د بولان یا لغمان خلق) الینا (نورستانیان) شیوا (د انډوس د غاړو و یا د کابل د شیوکي خلق) په یوه جنګ کي سره ملګري وه، او پښتانه په هغه وختو کي له خپلو وطني ورونړو سره مله او متحده وه. بل ځاي هسي وايي:

"اې اسونانو[۲] پر خپلو جنګي اربو سپاره شي، پر خپل طلائي پلاز کښيني، اې هغه خلقو چه تاسي بهالایان یاست، هغه مرستي چه تاسي له پکته او ادریګو Adhrigu سره وکړې، نو بابهرو Babhru له خپلو دوستانو څخه پیل شو[۳]" په دي سندره کي چه پکته راغلي دي، د ښتنو پاچا دي، ادریګوا او بابهرو هم د ده ملګري پاچهان دي شاعر د کوم جنګ کیسه کوي، او د پښتنو د پاچا او ادریګو لپاره د سهارنیو ستوریو څخه کومک غواړي له دې څخه ښکاري چه په دغو وختو کي هم پښتنو اداري نظام او مشر او پاچا درلود، او په ګډه او ملګري له دښمنانو سره جنګیدل، د ویدا په بل ځاي کي هسي راغلي دي:

"اي اندرا! ته ډیر لوي یې، له تا څخه غواړم، چه موږ ته پیۍ وري غواوي را کړې! لکه مدهه یاتي تیا Medhyatithia او ني پا تي تيا Nipatithia (د دوو شاعرانو نومونه دي) ته چه دي ورکړي دي هغسي چه د کنوا Kanva ټبر، او د تارسادسیو Trasadsyu شهزاده، او پکته (د پښتنو پاچا) او داساوراجا Dasavraja ته دي ورکړي دي...[٤]"

په دې سندره کي شاعر له اندرا (د جنګ رب النوع) څخه پیوري غواوي غواړي، چه د آریائیانو په ژوندون کي ډیر اهمیت درلود، او هم دوه تنه نور شاعران او د کنوا قبیله او یو شهزاده او بل پاچا او هم د پښتنو پاچا (پکته) د مثال په ډول راوړي، او له اندرا څخه د دوي په توګه غواوي او بډائي غواړي.

له دې سندري څخه ښه څرګندیږي، چه اندرا د جنګ رب النوع د پکهت له دلاوري او جنګري قبیلي سره ډیره مهرباني درلوده، او دا قبیله په هغه وخت کي هم ډیره بډایه او اباته وه ډیري غیلې او ګورمونه ئې درلودل.

د ویدا په بل ځاي کي د پښتنو یادونه هسي شوي ده:

"هغه ډیر ښه سندرچي د جنګ په تودوالي کي دا دعا وویله، چه په جنګ کي پر آسونانو Asvins بري ومومي هغه وخت چه خورا سخي رب النوع د پکهت پلار او مور وژغورل، نو ئې پر اووهوتاو[٥] یرغل وکړ شیاوانا Chyavana (د یوه پخواني شاعر زوي) د ښکلو سوغاتو د وړاندي کولو لپاره، په ډیر تدابیرو هغه مذبح سمبال

[۱] ویدا، ج ۲ ص ۱۷-۱۸ اتلسمه سندره ٦،٧ فرد.

[۲] اسون: د سهار دوه ستوري دي، چه د پخوانو آرئیایانو په عقیده دوه سپاره ارباب انواع وه.

[۳] ویدا، ج ۲ ص ۱۵۳- ۲۲ سندره ـ اتمه برخه ۹ فرد.

[٤] ویدا، ج ۲، ص ۲٦۰، لومړۍ سندره اتمه برخه.

[٥] هوتا هغه علماء وه، چه لوئي قرباني به ئې د هغه په ذریعه کولې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړ، تورواياڼا Tvrayana چه تر ټولو موجوداتو ښه ږغ لري، د نذر مشوبات ئې د سيل په څير راتوي کړل، چه مځکه زرغونه او اوبه کړي ...."[1]

لکه پيشل Pishel مشهور ويد پوهاند چه ويلي دي، تورواياڼا د پښتنو د پاچا نوم دي، د شياوان شاعر سره چه د بريگو زوي و، د پاچا مخالفت ولويد.

شياوانا د آسون له رب النوع سره مينه درلوده، د قربانۍ ځاي ئې په ډيرو ايرو او خوشبويو دود او سمبال کړ، چه د پکهت پر پاچا بري وومي، خو اندرا د جگړې رب النوع د پښتونو د ننگيالۍ قبيلي پر خوا شو، قرباني ئې منع کړه، هوتاگان چه د قربانۍ د اجزاء لپاره راغلي وه، سره وئې شړل، نو د پښتنو پاچا د اندرا د خوښۍ لپاره مشروبات لکه بهانده رود داسي وبهول او پر دښمن بريالي شو.[2]

په دې ډول پښتانه تل په جگروکي پر دښمنانو بريالي وه، او د دوي د پاچا اقتدار هم خورا ډير و، د ريگويدا سندري له دغو جگړو څخه ښه تفصيلات راکوي، چه اندرا هم تل د پښتنو ملگري و، او په جگړوکي د دوي پاچا ته کومک رساوه.[3]

دا خو پخپله د پکهت يعني د ښتون ډير پخواني تاريخي تذکار و، چه د ويدا په پاڼوکي شوي دي، بيله پکهت څخه په ويداکي د پښتو د ځينو قبيلو نومونه هم ذکر شوي دي، او دا ځني ښکاري، چه د پښتنو قبايل په هغه وختو کي هم موجود او مشهور وه، مثلاً:

"ديووداسا د ارغنداو او د هراوت پر غاړه له څو قبيلو سره جنگونه وکړه چه نومونه ئې دا دي: ډاسا Dasas پاني Pani بريسايا Brisaya پاروتا Paravata دا جنگونه د هيلبرنټ Hillebrandt په قول د سراسوتي Sarasvati يا هر اوتي يعني د هراوت او ارغنداو پر غاړو وه، دي وايي: چه په دغو جگړوکي د ارا کوزي (اوسنی قندهار) خلق شامل وه، او د ويدا پاراوتا قبيله هغه پاروئتي Parueti گڼي چه بطلميوس يونانۍ جغرافيا وال هم د ارغنداو په ورشوکي ښوولې ده.[4]

ځکه چه ويدا تل زموږ د هيواد مځکي، غرونه، رودونه يادوي او د دې هيواد کتاب دي، نو دا ويلاي شو، چه د هيلبرانټ نظريه رشتيا ته نژدې ده، او سراسوتي چه په اوستاکي هراوتي و، اوس دغه هراوت دي، ډاسا چه د دغو مځکو يوه قبيله وه، په پښتنوکي تر اوسه هم په دغه نامه ځيني قبائل سته، مثلاً په سليمان خيلوکي تر اوسه هم داسو Dasu قبيله سته.[5] پانۍ هم اوس په پني مشهور دي، چه په سيوۍکي د ډاډر شمال ته اوسي، او ځانونه

[1] ويدا، ج ۲ ص ٤٦٥ - ٦١ سندره - لسمه برخه.
[2] د ويدا ص ٤٦٥، ج ۲، فټ نوټ.
[3] ريگويديک کلچر، ص ۳٥٦.
[4] کمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۸۷.
[5] حيات افغاني ص ۲٥۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاکړ ګڼي[1] بریسایا کښې مښ اوس هم سته بړیڅ Barech ئې بولي، چه د قندهار په شوراوک کي اوسي او د هیواد په جنوني څنډو کي تر هلمنده او سیستانه پراته دي، په دوي کي د فتح خان بړیڅ کسې تر اوسته مشهوري دي[2] او په هند کي هم د پنجاب ویرچ Variach قبیله دغه بړیڅ ته رسي او د جنوبي هند بهرایچ ښار هم له دغه نامه سره اړه لري.

دغسي هم د ویدا پاراواتا چه بطلیموس د ارغنداو پاروئیتي قبیله بللې ده، تر اوسه هم پ ه الکوزو کي پروټ Parut نومي پښه شته[3] ځکه چه الکوزو هم د اراکوزي خلق دي نو پروټ هم هغه پاراواتا قبیلې ته نژدي دي.

په دي کرښو کي زما مقصد د پښتنو د تاریخ بیانول ندي، بلکه تش دا خبره څرګندوم، چه د پښتون نوم او مدنیت د ویدا همزولي دي، او بیله دې نومه د پښتنو د ډیرو قبیلو نومونه هم په ویدا کي راغلي دي.

پښتون په اوستا کي (پښتون، بخدي)

تر ویدا وروسته زموږ د هیواد یو مهم تاریخي سند د اوستا کتاب دي، چه د ۱۰۰۰ ق,م په شا و خوا کي نیټه دي دا کتاب هم د بخدي، بلخ په ورشوګانو کي کښلي شوي دي، او زموږ د هیواد تاریخي وثیقه ده، په دې کتاب کي صراحتاً د پښتون یا پکهت نوم ندي راغلي، خو موږ دا ویلاي سو، چه دغه کتام هم د دې اولس له نومه خالي ندي، په دې ډول:

دمخه مو وویل: چه آریا د توکم مرکزي هیواد بخدي، باختر، بلخ دي لکه چه ښکاره ده.د ویدا پکهت، د هیروډوت پکتي یا پکتیس سره یو دي چه دغه نومونه بخد او بخت او بیا هم وروسته بخت او پکت او پښت سول، او د بخدي د زاړه نامه ریښه تر اوسه هم په پښتون کي سته. دا نوم په وروستني ویدي ادب کي بلهکا Balhika راغلي دي، چه د ویدا په یوه برخه اتهروا ویدا Atharva Veda کي کښې مښ دغسي ضبط دي، او په پهلوي ادب کي هم بخلي، بخل، باخل، راغلي دي.[4] په مهابهارت کي بهلیکه Bahlika کښل سویدي[5] او پانیني Panini د سنسکریت د نامه موسس او صرفي او نحوي عالم هم تر میلاد دمخه په څلورمه پیړۍ کي په بهیکه قبیلو کي ډیر قبایل راوړي، او هغه ټول بلخیان بولي، پخپله په اوستا کي چه د آریائیانو د هیوادو شپاړس نومونه راغلي دي، څلورم ئې بخدي[6] Bakhdi دي چه په اوستا کي بخدیم سریرام "ښکلي بلخ" هم بیا ذکر شوي دي، او لکه د

---

[1] حیات ص ۱۵٤.

[2] حیات ص ۲٤۱.

[3] حیات ص ۱۱۸.

[4] آریانا ص ۹٤ - ۱۱۵- ۱۱۷.

[5] اردو مهابهارت.

[6] وندیداد - لمړی فرګرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا فرهنگ (ص ۱۱۰) چه لیکي د دې نامه عنصري توري (ب،ا،خ، د، ي) یا (ب،ا،خ،د،ي) دي، چه باخدي یا باختري څنې جوړیږي.

پروفیسر پرزي لوسکي J. Przyluski د دې نومو له نژدیوالي څخه دا نتیجه اخلي، چه دغه ټول نومونه د بلخ دي[1] او جکسن Jackson وایي: د اوستا په هغه پهلوي نسخه کي چه له سمرقنده را وتلي ده، او د اتمي میلادي پیړۍ لیک دي، بخل بامیک په اتم باب کي راغلي دي، چه دغه اوسني بلخ څیني مراد دي.[2]

اوس نو د دې نومو د اوښتلو سلسله وګورئ.

د ویدا پکهت: (پ) به (ب) اوړي، ک په (خ ـ ښ) اوړي، (ت) په (د) اوړي، نو پکهت =بخت = پخت= بخد =پښت.

د اوستا بخدي: اصل پکهت یا بخت یا پښت و، وروسته بخدي د دوی په نامه د ښار نوم شو.

دا نوم

د سنسکریت او اتهروا ویدا: بلهیکا سو. او د:

مهابهارت: بهلیکه سو. وروسته:

د پهلوي: باخل، بخل او

د لومړنۍ پاړسو: باختر، بلخ سو.

د دې ټولو ریښه هغه پکهت او پښت دي، چه وروسته د پښتون نوم څني زیږیدلي دي، او دا نوم تر اوسه هم ژوندي دي، نو هیڅ شک نه پاتیږي، چه د اوستا بخدي داسي اوړي: بختي=ښدي، پښتي. چه د یونان مؤرخینو هم پکتي، پاکتي راوړي و.

پښتون او یوناني مؤرخین

لکه چه تاسي ولوستل، پښتون قوم د آریا له هغو مشهورو قبیلو څخه و، چه د ویدا او اوستا د لیکلو او غږولو په وخت کي ډېر شهرت درلود، د مدنیت خاوند و، پاچهي او اداري نظام ئې درلود، پخپل هیواد کي د نورو هموطنانو سره په اتحاد او ملګري اوسیدل.

دې قوم تر ویدي او اوستائي عصر وروسته هم تل خپل نوم او نښان وساته، او تل مورخینو په ښه نامه ستایلي دي او هیڅ وخت یو نومورکی ملت نه و، لکه چه تر دغو عصر وروسته، د یونان مشهور مؤرخ هیروډوت Herodote (٤٨٤-٤٢٥ ق، م) هم پخپله مشهوره جغرافیا کي د پښتنو ذکر کوي، دي د پښتنو هیواد د پکتیکا

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۸۲-۸۳.

[2] د زند اوستا ترجمه، ج ۱ ص ۸ - زردشت ص ۲۷۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Pactyica په نامه يادوي چه د انډوس Indus (اباسين) پر دې څنډه واقع دي. او خلق ئې ډير عښتلي او مړني دي.

د دوي کالي پوستينان دي، وطني غشي او ليندۍ او چړې لري، په دود او جال کي باختري خلقو ته ورته دي.[۱] هغه وخت چه سکائي سلاکس Scylax يوناني امير البحر د داريوش (۵۲۱-۴۸۶ ق،م) له خوا د بحيرۀ عرب د غاړو د کشف په کار مامور سو، نو دي د کاسپتيروس[۲] Caspatyrus له خوا د پکتيکا پر لار اندوس ته ولاړ، او په کښتۍ کي سپور سو، او بحيرۀ عرب ته له دغي لاري په اندوس کي ورسيدي[۳] سکائي لاکس پخپله سياحت نامه کي د پکتيکا ذکر هم کړي دي.[٤]

علاوه پر دغه هيروډوت د ارمنستان په ۱۳ ستراپي کي هم پکتيکا راوړي او دا د پښتنو هغه برخه ده، چه دمخه موږ در وښووله او د پارتيا څخه غربي خوا ته تللي وه، او هيروډوت ئې په ارمينيا Armenia کي نوم او بيان راوړي دي.[۵]

د يونان يو بل جغرافيا ليکونکي بطلميوس کلوديوس Ptolmey Claudius هم د پښتنو هيواد "پکتين" ياد کړي دي، دي وايي: چه پکتين د پاروپاميز و جنوب ته دي دا ځاي د پکتيانو مسکن دي.[٦]

بطليموس چه تر هيروډوت را وروسته د دوهمي ميلادي پيړۍ په لومړۍ نيمه کي ژوندی دي په لوړ ډول د پښتنو هيواد راښئي او دا ځني ښکاري چه په دغه وخت هم د پښتون شهرت په مدني دنيا کي ډير و، او دا قوام هر چا پيژاند.

د ويدا پکهت د يونان د جغرافياوالو او تاريخ ليکونکو له خوا پکتي، پکتيس او پکتويس Paktves ضبط شوي دي او داسي معلوميږي، چه دا تغيير د يوناني ژبي د لهجې او خصوصيت له پلوه دي، لکه چه د اروپا پوهان اکثراً دغه مني، پروفيسور لاسين Lassen چه د يوناني باختري پاچهانو تاريخ ئې کښلي دي لومړۍ پلا ئې د يونان پکتويس له اوسني پښتون سره تطبيق کړ. وروسته دا نظريه نورو پوهانو لکه ترومپ Trumpp او گريرسن Grierson هم ومنله. دوي د جغرافيائي موقعيت له مخي د يونان پکتويس پښتانه وبلل او دا علمي نظريه ئې ثابته

---

[۱] د هنري افغاني مطالعات ص ۲.

[۲] ځيني وايي دا ښار د کابل په حدودو کي و، ځيني ئې د کشمير پر خوا بولي.

[۳] د ويلر جغرافياي هيروډوت، ص ۱۹۸-۲۷۱ - د مکالي تاريخ هيروډوت، ج ۱ ص ۲۶۰-۳۰۸، ج ۲ ص ۱۵۷-۱۶۱- انسکلوپيدي اسلام، ج ۱ ص ۱۵۰- تاريخ باختر راولسن ص ۳۰.

[٤] راورتي د پښتوگرامر مقدمه ص ۳۱ د ملپومني Melpomene، ج ٤ ص ٤٤ په حواله.

[۵] د هيروډوت جغرافيا ص ۲۸۱.

[٦] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړه او اوس تړول مورخين د ويدا پکهت او د يوناني مورخينو پکتويس دغه پښتون ملت گڼي[1] چه د دوي مدنيت او د نامه تاريخ ډېر قديم دي او تر ۱٤۰۰ ق،م پوري رسيږي.

بختي په اسلامي دوره کي

دا نوم تر اسلام وروسته هم ژوندي او مستعمل و په دې ډول: د باختر او بخدي د پښتنو اوښان پخوا مشهور وه. بارتولډ مستشرق وايي، چه سلمانا سارد آشور دوهم پاچا په ۸٤۳ ق،م يو مخروطي ستون جور کړي دي، او د بختي اوښانو تصاوير پر هغه ستون تر اوسه سته دغه اوښان به تل له باختره د پاچهانو دربارو ته د حجې او خراج په ډول وړاندې کيدل[2] اسلامي مورخين هم بختي اوښان ذکر کوي، چه د سيستان او کابل او بلخ څخه به تل د عربو خلفاو دربارو ته استول کيدل[3] په اوسني پاړسو او پښتو کي هم بختي اوښان مشهور دي او د افغانستان په اسلامي تاريخو کي هم "اشترهاي بختي" ذکر شوي دي[4] او د بلخ اوښان ئې بختي بلل لکه چه په ۱۰٤۱ هـ د بلخ والي نذر محمد خان د شاه جهان د هند پاچا و حضور ته هدايا وليږل او محمد صالح لاهوري ئې ذکر هسي کوي: "در همان نزديکي سي و پنج راس اسپ و سه زره و ده شتر بختي نر و ماده بطريق پيشکش گذرانيد."[5] دا اوښان هم پښت او بخت يعني بخدي ته منسوب دي او د پښتون د کلمې ريښې هم په دغو نومو کي دي.

نتيجه

له دغو تړولو تاريخي پلټنو څخه اوس دا نتيجه اخلو چه الفاظ او کلمات او نومونه تل د زمانو د تيريدلو او تللو سره اوړي يعني ځني حروف زياتيږي، او ځني کميږي، ځني له منځه وزي او کوم توري چه په خوله کي مخرج سره نژدې وي يو له بله سره اوړي مثلاً د پکهت کلمه (پ،ک،هـ، ت)لري.

پ به ب اوړي لکه: د پاړسو شب = د پښتو شپه
د پاړسو به = د پښتو په
د پاړسو سبک = د پښتو سپک
ک په خ اوړي لکه: د پاړسو کلاه = د پښتو خوله
د هندکو مکهه = د پښتو مخ

[1] د بارتولد تاريخي جغرافيا ص ۱۳۰.
[2] د بارتولد تاريخي جغرافيا ص ٤٩-٥۰.
[3] په طبري او الکامل کي د عمر و ليث مبحث وگوري.
[4] تاريخ سيستان ص ٦٦.
[5] عمل صالح يا شاه جهان نامه، ج۱ ص ٤٩۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هندکو پکاول = د پښتو پخول

خ په ښ اوړي لکه: د پښتو خاغلي = د پښتو ښاغلي

د پښتو ښکلي = د پښتو خکلي

د ښښتو خار = د پښتو ښار

(هـ) چه ملفوظه نه وي حذفيږي لکه: د هندي کهر = د پښتو کور

د پښتو ستنه = د پښتو ستن

د پښتو لمنه = د پښتو لمن

د په ت اوړي لکه: د پاړسو آباد = د پښتو ابات

د عربي زياد = د پښتو زيات

دا د اوښتني اصول په آريائي ژبو کي ډير باب دي، او ډيري کلمې په هندي او پښتو او ايراني ژبو کي يو له بله سره اوښتي دي، نو (پکهت، بخدي، بخت، پخت، پښت) ټولي له يوې کورنۍ دي، او په پاي کي له دغي آريائي قديمي ريښې څخه د (پښتون) نوم جوړ شوي دي.

پښتو

اوس چه تاسي د پښتون د کلمې زړې ريښې ومونډلې، او په زاړه تاريخ ئې هم پوه سواست نو به د هغو تاريخي پلټونو په سيوري کي تاسي ته دا خبره زياده سي، چه پښتون د ريگويدا تر ليک يعني تر ۱٤۰۰ ق،م لا دمخه يو مشهور او نوموړي او ننگيالي ملت و، وروسته هم په هره دوره کي مورخينو وپيژاند او ذکر ئې په قديمو او نوو تاريخي کتابو کي راغلي دي.

يو اولس چه هسي روڼ تاريخ لري، مدنيت لري، ثقافت لري، له پخوانو زمانو څخه اداري نظام او حکومت او پاچهان لري، د دې ټولو شيانو وجود او خوندي کول، په يوه قوي او ژوندۍ ژبه اړه لري، ځکه چه په ټولو تاريخي دورو کښي پښتنو دغه ټول د ژوندانه ارکان او لوازم درلود، او هم ئې ساتلي و او تر اوسه هم ورسره دي، نو بې له هيڅ شکه دوي بايد ژوندۍ او ښه ژبه هم ورسره ولري.

د دوي دغه ژبه چه ثقافي ژوندون او تاريخ ئې ور ساتلي دي پښتو ده، لکه د پښتون نوم چه د ويدا او اوستا همزولي دي، دغسي هم د پښتو نوم ډير پخواني دي، ولي چه دا ژبه د پښتون ژبه ده، چه د پښتون تاريخ دوني زوړ دي نو طبعاً د دوي د ژبي نيټه هم بويه چه ډيره پخواني وي. د پښتو نوم هم د هغه (پکهت=بخت=پښت) څخه جوړ شوي دي، په دې ډول د پښتو ژبي اساسي قاعده دا ده چه د هر اولس او قوم د نامه په پاي کي يو مجهول (واو) ور اچوي او د هغه قوم ژبه په دغه نامه بولي، مثلاً په پښتو هندکي يا اندکي هندوستاني ته وايي، چه دا نوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د يونان مورخينو انديکه Indika ضبط کړي دي[1] که د دغي قاعدې سره سم يو مجهول (و) په پاي کي ور واچوو، ځکه چه آخر حرف علت (ى) هر وخت لوېږي، نو به هندکو يا اندکو Indko ځيني جوړ شي، چه پښتانه د هنديانو ژبي ته وايي، او چه کلمه سره سپکه او تخفيف شي نو (انکو) يي هم بولي، يو شاعر وايي زه خوار پښتون يم انکو مي څه زده؟ راته وئيږي "مارا تمهارا" دا قانون عام دي، پښتانه خپل ګاونډي اقوام ديګان Digan بولي او ژبه يي په هغه قاعده ديګانو Digano بولي. دغسي هم د پاړس ژبي ته پاړسو Parso وايي نو که د ريګويدا د پکهت=پښت په پاي کي پر دغه قاعده برابر يو مجهول (و) زيات شي، پکهتو=پښتو ځني جوړه شي، چه معنا يي د پښتنو ژبه ده. ځکه چه د (پکهت=پښت) نوم زوړ دي، نو د پښتو نوم هم هغوني پخواني دي.

پښتو خو اصلاً د ژبي نوم و، وروسته دې کلمې يو بل ادبي مفهوم وموند چه په پښتنو کي دغه اجتماعي مقصود هم ډير مهم او د غور وړ دي پښتو که څه هم يوه کوچنوټې کلمه ده، مګر د مفهوم له مخي هسي ارته او پلنه شوه چه د پښتنو ټول اجماعي نظام ئې په لمن کي ونيو او اوس پښتانه خپل ټول عنعنات، ملي اخلاق، پښتني، ښيګړي، ملي دودونه او جالونه يعني خپل ټول اجتماعي او روحي نظام د "پښتو" په نامه يادوي، د کلمې د مفهوم دا وسعت او ارتوالي دي چه پښتانه د پښتو له کلمې سره ډيره مينه لري، او پښتو د دوي د مليت څرګنده نخښه ده.

که يوه پښتانه ته وويل شي، چه پښتو نلرې، دا لوي ښکنځل دي، ګويا د ټولو انساني صفاتو نفي ئې ځيني وکړه نو د پښتنو په حياتي قاموس کي د پښتو لنډه ترجمه دا ده "پښتو: يعني د ټولو ښو انساني صفاتو مجموعه، او د ښښتني عنعناتو او ښو اخلاقو او ښو دودونو بنسټ."

لکه پښتو چه د ژبي له نامه څخه چه محض علم وه يو بل ملي او اجتماعي ارت مصداق موندلي دي، دغسي هم د پښتون کلمه پر خپل تش علميت نده پاته. پښتون که د صفت په ډول وويل شي، هلته نو داسي معنا ورکوي: يو سړي چه په ټولو انساني شريفو او ښو اخلاقو متصف وي، مخصوصاً رښتين او دلاور او د عزم او کلکي ارادې خاوند ته پښتون وايي. په دې اجتماعي او اخلاقي مصداق پښتو او پښتون هسي استعمالېږي:

هوتک خان پښتو کړې ده. يعني يوه کار ته ئې عزم او کلکه اراده کړېده، او له هغه څخه نه تيرېږي. پر خپله پښتو ټينګ دي، يعني پر څپله وينا او وعده ټينګ ولاړ دي، صادق الوعد دي، خواجه رزق الله چه په ۱۱۵۹هـ د چپرهار په رودکي زوکړي دي، په دغه معنی پښتو هسي راوړي:

د بلا غشي مي خيژي له پوښتو　　　　زه خواجه رزق الله نه پريږدم پښتو[2]

خپله پښتو تر سره کول: يعني خپله وعده او اراده تر پايه رسول.

تر پښتو اوښتل: پر وعده نه دريدل، تر څپله وينا تيريدل، بې زړه توب کول، تر اخلاقي مقرراتو اوښتل.

---

[1] ايران د بارتولد ص ۲۰.

[2] پښتانه شعراء، ج ۱ ص ۳۷٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتون کیدل: پر عزم او اراده په شجاعت او دلالوري دریدل، او څرگند اعلان کول، سپیڅلي اخلاق او احساسات او ښکلي انساني عواطف درلودل. دا اجتماعي معاني او مصادیق ډیر دي، دلته د دې کتاب وظیفه نده، چه د پښتو او پښتونوالي زیاتي څیړنه وکړي، فقط په دغه یوه اشاره بسنه کوو.

پښتو او د اوسنیو پوهانو آراء

تر ډیره وخته پښتو ژبي ته د چا پام نه و، او لکه خوشحال چه ویلي و "بکره او پیغله وه" په نونسم عیسوي قرن کي چه د اروپا علماء او پوهان شرق ته را شیوه سول، نو د شرق د ژبو او علومو او زړو نخښو په پلټنوکي دوي ژبي هم وپلټلې او زده ئې کړې، دغو پوهانو یوه نوې څانگه د علم او تحقیق په دنیا کي بیرته کړه، چه هغه استشراق Orientalism او دا ډله عملاء مستشرقین Orientalists بلل کیږي، او موږ په پښتو لومړنۍ ته خاتیځ پوهنه او پوهانو ته ئې خاتیځ پوهاند وایو، چه په پاړسو ئې خاورشناس بولي. دغو پوهانو یقیناً تاریخ او علم ته ښکاره خدمتونه کړي دي، دوي د مصر زاړه خطوط او د ایران ډبر لیکونه او د هند او چین زړې ژبي زده کړې، مړې ژبي چه اوس ژوندۍ ندي، او نه ویلي کیږي، دوي بیرته ژوندۍ کړې، او پر دغو باندي غټ غټ کتابونه وکښل، اصول او قواعد او د خط او لیک لیاري ئې کشف کړې، په دغه پوهانو کي یوه ډله هغه خلق وه، چه دوي د ارایائي مدنیت د پلټني لپاره زیارونه کښل، د هند آریائي ژبي ئې زده کړې، زاړه کتابونه ئې ولوستل او پخپلو ژبو ئې ترجمه کړل، د ایران ژبي ئې وپلټلې، زړه پاړسو، پهلوي ئې ولوستي، او له دې ډلي څخه یو څو تنه داسي هم دي، چه دوي پښتو ژبه زده کړه، او ډیر علمي تحقیقات ئې په دغه ژبه کي وکړل، د پښتو قواعد او گرامر ئې ضبط کړل، لغات او محاورات ئې وکښل، بدلي او اشعار ئې ټول کړل، زاړه کتابونه او آثار ئې وموندل.[1]

د موسیو برتلز روسي خاتیځ پوهاند په قول اروپا کي لومړۍ پلا گولډن شتت الماني پر پښتو یو کتاب وکښ او ځیني لغات ئې پکښې را ټول کړل، دا کتاب په ۱۷۹۱ع په سینټ پترز بورگ کي طبع او څپور شو له دي څخه موږ ته څرگندیږي چه یو سل او پنځوس کاله پخوا یعني یوه نیمه پیړي دمخه لا د اروپا پوهانو دې خوا ته مخه کړې وه، او په دغو وختوکي دوي د پښتو علمي او ادبي پلټني په ښه ډول کړي دي.

پروفیسور کلیپروت Kleproth لیکي: "پښتو ژبه که څه هم بعضو پوهانو له سمیتکي Semitic یعني سامي ژبو څخه گڼلي ده مگر زه وایم چه دا ژبه سوچه له انډو ژرمانیک Indu-Germanic (هندو آرین) ژبو څخه ده، ځکه نه په الفاظو او لغاتو او نه په قواعدو او گرامر کي له سامي ژبو سره څه اړه لري."[2] پروفیسر ډورن Dorn چه په پترزبورگ کي اوسیدي او په ۱۸۴۷ع کال ئې یو کتاب د Archestomathy of the Pashtu چاپ او خپور کړ

[1] د دې کتاب په څلورم ټوک کي به د اروپا خاتیځ پوهانو یعني مستشرقینو د زیار او تالیفاتو مفصل تاریخ ولیکم، دلته فقط د دوي ځني آراء راوړل کیږي.

[2] د راورټي د پښتو گرامر مقدمه، ص ۲۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هسي وائي: پښتو نه په ترکیب نه په لغاتو او نه به گرامر کي له عبراني Hebrew او چالديک Chaldic سره څه مشابهت لري، بلکه دا ژبه له انډو تیوتن Indu-Teutonic ډلي څخه گڼله کیږي او پښتانه د افغانستان اصلي او پخواني اوسیدونکي دي.[1]

مورخ اډلنگ Adelung لیکي: "که څه هم زه په پښتو کي ډیر معلومات نلرم خو دا ویلاي شم، چه دا ژبه ډیره اصیله او ممتازه او وتلې ژبه ده."[2]

مستر الفنستون M.R. Elphinstone مشهور مورخ هسي لیکي: "د پښتو بنسټ او آره په آساني سره نه معلومیږي، ځکه ډیر الفاظ چه دا ژبه ځیني جوړ شوې ده، او هم خورا ډیر افعال او ادات ئې داسي دي چه ، آره او ریښه ئې نده معلومه، او دا هغه الفاظ او کلمات دي، چه د ژبي اصلي اجزاء گڼل کیږي، بیا هم ځیني له دغو الفاظو څخه له زند Zend او پهلوي ژبو سره نژدیوالي لري، مثلاً پلار، مور، خور، ورور... دي تر لوړو خبرو علاوه دا همم وائي چه: "په ۲۱۸ پښتو کلماتو کښي ما پلټنه وکړه، و مي کتلې، یوې هم له ساماني ژبي سره کم لږ مشابهت نه درلود، خو په دغو الفاظو کي په سلو کي پنځه تر لسو هسي کلمات وه، چه له کردي Kurdish ژبي سره یې نژدیوالي لاره، ځکه چه کردي ژبه هم له هندو ژرمن ژبو څخه ده، نو سړي ویلاي شي چه پښتو هم له دغو ژبو څخه ده..."[3]

مسټر راورټي H.G. Raverty چه د پښتو ژبي لوي پوهاند او پلټونکي دي، او ډیر کتابونه ئې پکښي لیکلي او خپاره کړي دي، د خپل پښتو گرامر د (کلکتې طبع ۱۸۵٦ ع) په مقدمه کي مفصلاً د پښتو پر آره او سټه بحث کوي او د آریائي او سامي ژبو سره ئې د گرامر او الفاظو له پلوه پر تله کوي، وروسته دې نتیجې ته رسیږي، چه:

"د پښتو او زند او پهلوي ژبو تر منځ ډیر شباهت سته، د پښتو په پخوانو کتابو کي لکه ژند، حروف د حرکاتو پر ځاي کښلي شوي دي، نو ځکه زه وایم، چه پښتو د سنسکریت او ژند سره ډیر نژدې والي او له پهلوي سره هم ټینگه اړه لري... که د پښتو ژبي د ټولو سیمو ادبیاتو ته وگورو را ښکاره کیږي چه دا ژبه په ادب کي هم ډیره بډایه ده، ډیر شعراء او مؤلفین پکښي تیر شوي دي، پر دغو علاوه ځیني ملي سندري او سپرې بدلي هم په پښتو کي شته، چه د ملي سازو سره ویلي کیږي، دا بدلي داسي له حرارته ډکي دي، چه ما ته خپلي ملي بدلي او سندري را په یادوي او ډیري مي د پیښور په هستوګڼه کي ټولي کري دي."[4]

بل اروپائي پښتو پوهاند او محقق سړي هانري والټر بیلیو H.W. Belew دي، چه د ۱۸٦۷ ع په شا او خوا کي د بنگال عسکري منصبدار و، دې سړي هم د پښتو گرامر کښلي او په تاریخ کي ډیر کتب لیکلي دي، دی د پښتو

[1] راورټي ص ۲۹ ــ د ډورن د مقدمې په حواله.
[2] میتریډیټس Mithridites، ج ۱، ص ۲۲۵.
[3] د کابل پیښي Account of Kabul، ج ۱، ص ۳۰۲.
[4] د راورټي پښتو گرامر ص ۳۷-۴۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبي بر اصالت هسي وائي: "له ټولو څېلو پلټنو څخه په لنډ ډول دا نتیجه اخلم: چه پښتو اصلاً د سنسکریت یوه خور ده، او ځکه چه د هند او ایران تر منځ ویله کیږي، نو په پیړیو پیړیو د پارسي اثرونه پر لویدلي او ډیر الفاظ ئې سره ګډ شوي دي، خو سره د دغه هم دې ژبي خپل ځان او قواعد نه دي بایللي، او د فیلالوژي له اصولو سره ئې سم دغه نوي شیان، پخپل قالب کي اچولي دي او په خورا ښه ډول ئې پر خپل رنګ را اړولي دي..."[1]

بل اروپائي لوي عالم او پښتو پوهاند خمز دارمسټټر J. Darmesteter فرانسوی دي، چه د ده یو کتاب د پښتو ملي سندري Chants Populaires des Afghan په ۱۸۸۹ع نشر سوي دي، دا محقق پخپله د پښتونخوا په غرو کي ګرزیدلي، او ډیر ملي اشعار ئې (د پښتونخوا هار او بهار) په نامه سره را غونډ کړي دي، دي د پښتو په خصوص کي دا نظریه لري: "پښتو له هندي لهجو څخه نده، او نه له پاړسو او پهلوي څخه پیدا شوي ده، بلکه دا ژبه د زند (اوستا) یا د یوې بلي ژبي سره چه زند ته ورته وي، ډیر مشابهت لري. پښتو اشعار د سپیڅلتوب او طبیعي والي له پلوه خاص امتیاز لري، بدایع او نازکخیالي ئې ډیره سپیڅلي او سوچه ده... پښتانه اخبار نلري، خو د دوي اشعار ټول وقایع او روزمره پیښي څرګندوي، دا بدلي د ښتنو تاریخ هم دي..."[2]

خلاصه ډارمسټټر د پښتو به نسبت دا عقیده لري، چه د اوستا له پاتو برخو څخه یوه ژبه پښتو پاته ده، او دا ژبه د اوستا یوه مخصوصه څانګه بلله کیږي، او د زند سره ډیره نزدیکي لري، او اړیکي ئې ډیر ور سره ټینګ دي.[3]

د اروپا د علماو څخه ډوکتور ارنست ترومپ E. Trumpp هم ډیر محقق پوهاند دي چه په ۱۸۷۳ع ئې د پښتو ګرامر وکیښ. دي هم په دغه کتاب کي د پښتو پر اصل او ریښه هسي رأي ښکاره کوي: "زه په ټینګه او ډیر اعتماد دا ویلاي سم، چه پښتو اصلاً له غربي (ایراني) ژبو څخه نده، بلکه په اصلي انډو آرین Indu Aryan ډله اړه لري، خو سره د دغه هم خالصه هندي نه بلله کیږي بلکه پخوانو زمانو څخه دا ژبه زړه مستقله ژبه ده، او په لومړۍ سر کي هم له هندي او ایراني ژبو څخه بیله شوې ده خو بیا هم له دواړو سره په خصوصیاتو کي اشتراک لري، او مقتدره او برجسته ژبه ښکاري..."[4]

ډوکتور هنري V. Henry چه د لیل د کتابخانې کتابدار او یوه فرانسوي دي، هسي لیکي: "پښتو له یوې خوا سنسکریت او په ځینو شیانو کي اوستا ته نژدې ده، مثلاً هغه لواحق suffixes چه د کلماتو په پاي پوري نښلي او سنسکریت او اوستا دواړه په دغه خصوصیت کي سره نژدې دي. پښتو هم په دغه خاصیت کي دوي ته ښه ورته ده، د افعالو په ګردان او فاعل او مفعول کي هم ډیر شباهت زند ته لري، د کلماتو به پاي کي چه سنسکریت او اوستا مخالفت سره لري، پښتو زند ته نژدې کیږي. او کله کله هم سنسکریت ته ورته وي. د دې ټولو نژدیوالو او مشابهت

[1] د بلیو پښتو ګرامر مقدمه ص ۱۱.
[2] د ډارمسټټر د پښتو ملي سندري مقدمه، ص ۶۲-۶۵ او لومړي فصل.
[3] د برون د ایراني ادب تاریخ، ج ۱ ص ٤٦.
[4] د ترومپ پښتو ګرامر .

(c) ketabton.com: The Digital Library

علت دا دي: چه دغه ژبي له يوې ريښې څخه را وتلي دي، او د آريائي ژبو تر انشعاب دمخه دوي سره يو وې. او هم دوه درې زره کاله پښتو له دغو ژبو سره ګاونډۍ وه، او متوالي اړيکي ئې سره درلودل..." [1]

بل له نژدو خللقو څخه چه د پښتو پلټونکي ګڼل کيږي موسيو برلز روسي معاصر مستشرق دي. دا سړي د لينګراډ په اکادمۍ کي د پښتو په خصوص کي داسي رأي ښکاره کوي:

"پښتو د خپل تاريخي قوت او قدرت سره يوه پخواني ژبه راغلي ده او په اوږدو اوږدو زمانو ځيني تغيرات هم ور پيښ شوي دي خو دا تحولات داسي ندي لکه پر پاړسو چه وارد شوي دي، پښتو ټوله پردي لغات په ځان کي حل کړي، او پر خپلو اصولو ئې را اړولي دي، او د ځان جزو ئې ګرزولي دي، د اروپا علماو له ډيره وخته د دې ژبي قواعد، لغات، اشعار سره ټول کړي دي. ډارمسټټر او فريدريک ميولر چه په پښتو کي څه پلټني کړي دي، داسي عقيده لري چه پښتو د زند يا له يوې بلي ژبي سره لکه زند ډير مشابهت لري، ميولر دا خبره پر علاوه کوي چه د پښتو قرابت له زند سره هسي دي لکه د اوسني پاړسو خپلوي چه د پخوانۍ هخامنشي پارسي سره ده، ارنسټ ترومپ وايي چه پښتو د آرياى ژبي يوه مستقله څانګه، او د هندي او ايرانيو څانګو تر منځ منځګړې ده، د ترومپ دا نظريه پروفيسور فون سپيګل Von Spiegel او دکتور هارنل Hoernle هم په ټيمګه مني، ګريرسون Grierson او پال تيډسکوي ئې هم تائيد کوي... که څه هم د علماو په رايو کي ځيني کوچني اختلافات ليدل کيږي خو بيا هم ټول متفق دي، چه پښتو يوه زړه او قديمه ژبه ده، او هندي او ايرانيو څانګو سره د خور نسبت لري..." [2]

ميجر لوريمر Lorimer د پښتو پر صرف او نحو يو مشهور کتاب کښلي، او په ۱۹۱۵ع په اکسفورډ کي چاپ شوي دي، دی د دې کتاب په پاي کي پر پښتو هسي رأي ښکاره کوي: "پښتو که څه هم تر اوسه نه ده روزلي شوې خو ښه ښه صفات لري، که څه هم تر اوسه ډيره ارته ژبه نه بلله کيږي، خو د خيالاتو د ښکاره کولو لپاره ډير قوت لري، الفاظ ئې مؤثر او کلک او څرګند دي، دا يوه ژوندي ژبه ده، ځانله خپلواکي او مهم د امتياز خاصيتونه لري، چه له هندي او نورو ژبو څخه ئې په دغه خاصيتو سره بيلولاي شو، که څه هم د پاړسو په توګه نازکخيالي او استعارات په دې ژبه کي لږ دي خو پښتو د نرتوب قوه لري، او نسبت نورو ژبو ته پښتو په خارجي انقلابو او جګړو کي لږ خساره ليدلي ده، په تلفظ کي ئې قوت پروت دي، دا خبره هغه وخت په ښه ډول سړي ته معلوميږي، چه د يوه پښتانه سره خبري وکړې، يا د دوي ادبيات او کيسې مطالعه کړې..." [3]

[1] د هنري افغاني مطالعات ص ٥-١٠.

[2] د لينګراډ د اکاډمۍ د لسانياتو سلسله، ج ٤.

[3] پښتو او د پښتو ګرامر او قواعد د لوريمر تأليف.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروستني ډېر محقق ژب پوهاند سر جي، اي، گریسن G.A.Grierson د فلسفي او ادب ډوکتور دیي، چه لنگوسټک سروي آف انډیا Linguistic Survey of India ئې په اوه جلده کي لیکي ده، او د دې کتاب لسم ټوک د پښتو بحث لري، د ده آراء د پښتو په خصوص کي په لنډه ډول لاندي راوړو:

آریائي اقوام د خیوا، خوکند او بدخشان تر منځ پخپله اصلي مځکه کي اوسیدل، له هغه ځایه یوه ډله تر هندوکش را واوښتل، دکابل له درو څخه هند ته تیر شول، او بله ډله هم د ایران پر خوا ور شیوه شوه، د دغو دوو ډلو ژبو ته هندو آرین یا هندو ایرانین Indu Aryans ژبي وایو، له قدیمي زمانې څخه دا آریانان پر ډیرو قبیلو ویشل شوي وه، مثلاً د داریوش Darius (۵۲۲-٤۸٤ ق،م) په ډېر لیک کي دوولس قبیلې ذکر شوي دي.

او هري دغي قبیلې ځانته ژبه درلوده، خو دوني ښکاري چه د دغه ډېر لیک زاره پاړسو Old Persian چه په پارس کي ویل کیدله او د شرق ژبه یعني اوستا Avesta سره بیلي دي اوستا اصلاً شرقي ژبه وه، او ډیرو پوهانو د باختر Bactria ژبه بللي ده، نو موږ ځیني آریائي ژبي د پاړسو له نسله گڼو او پرسک Persic ئې بولو، او بله ډله نا پاړسو non-Persic گڼو. ایراني او هندو ژبي دواړه له یوې ریښې څخه، او سره نژدې دي، خو وروسته یو له بله سره بیلیږي، که د اوستا ډیر پخواني اجزاء د ویدا د سنسکریت سره پر تله شي، دا مقصد ښه ځني ځرگندیږي، خو هر څوني چه وختونه ډیر پر تیر شول، دا دواړي ژبي ډیري سره لیري شوې، دلته د هندوکش په جنوب او د هند د شمال غربي سرحدو پر خوا ځني ژبي لکه ډارډي Dardic او پیساچا Pisacha پر خپل زاړه حال پاته دي، او دا ژبي تر هندي او ایراني ویش دمخه ځیني آریائي ذخایر لري له هغو ژبو څخه چه موږ ئې ناپاړسو non-Persic بولو، او د میډي Medic ژبي اطلاق هم پر کیداي شي د پامیر ژبي دي، لکه غلچه Ghalchah او بدخشي Badakshi دغسي هم اورمړي Ormuri او بلوڅي Baluchi. له دغو ژبو څخه پښتو هم د افغانستان د یوې مهمي برخي او ډیروگاونډیو قبایلو ژبه ده، او تر څلوویښتو ملیونو پوري په دې ژبه خبري کوي.

د دې ژبي نوم پښتو دي، چه د افغان ملت ژبه گڼله کیږي، مگر د افغان نوم ایرانیانو پر دوي ایښي دي اصلاً دوي هغه پکهت Pakthas قوم دي، چه په ریگویدا کي نوم راغلي او وروسته هیرډوت د پکتویس Paktves په نامه ذکر کړي دي.

اما د افغان نوم هم په پخوانو آثارو کي ریښه لري، مثلاً د هند په پورانا Puranas کتاب کي چه اسوکا Asvakas راغلي دي، یا سترابون Strabon یوناني مورخ چه په لومړي میلادي پیړي کي اوټکنواي Aotaknovi ذکر کړي دي، دا هغه اوگانا Avagana یا آوگانا Aavagana دي، چه د هندوستان مشهور منجم ورا همیهیر Varahamihira په شپږمه میلادي پیړۍ کي ذکر کړي دي، په هر صورت خو د دوي اصلي نوم پښتون او د ژبي نوم ئې پښتو ده. دا ژبه لکه پخوا چه خلقو په عبراني Hebrew پوري نښلوله، اوس سوچه آریائي ژبه ثابته شوه او لکه د پامیر غلچه Ghalchah او بلوڅي ژبې چه د آریائي ژبو به نا پاړسو non-Persic او شرقي کورني یعني زند Zend پوري اړه لري، دغسي هم پښتو اساساً له دغي کورنۍ څخه ده، پروفیسور میولر F.R.Muller لومړي سړی دي چه په ۱۸٦۲ع ئې پخپل کتاب Veberdies Pracheoer Afghanen کي دا رأي ښکاره کړه، چه پښتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آريائي ژبو په شرقي ډله اړه لري، دوکتور ترومپ پخپل پښتوگرامر کي په ۱۸۷۳ع په خورا قوي ډول ذکر کوي، چه غربي (ايراني) ژبه نده، بلکه په هندي آريائي ژبو کي داخله ده، دا نظريه دمخه پروفيسور وان سپيگل پخپل کتاب Eranische Alterthumskunde کي هم تائيد کړې وه، او هم دوکتور هورنل Hoernle پخپل کتاب د گاوډي ژبو گرامار Grammar of the Gaudi Language کي هم دغه نظريه مني، خو لومړۍ پلا ډارمسټټر د هند د فيلالوژيک وفد په راپورت کي په ښه ډول وخيړله (۱۸۸۷ع) او په بل کتاب (د پښتو ملي سندري) کي وويل[1] چه پښتو په زند يا په بله داسي ژبه اړه لري، چه هغه هم زند ته ورته وي.[2] دا وه د گريرسن نظريات چه د ده د کتاب لمړيو مخو څخه مو لنډه کړه، تر دې وروسته دي د پښتو ادب پر تاريخ لنډه نظر کوي، او بيا نو مفصلاً د پښتوگرامر او لغات او لهجې د نمونو سره ضبط کوي، چه دلته زياتي تر دې زموږ له بحثه سره اړه نلري.

د دغو افکارو نتيجه او د پښتو اصل

په لوړو کرښو کي موږ د اروپا د پوهانو د افکارو يوه لنډه نمونه تاسي ته د پښتو په خصوص کي وړاندي کړه، له دغو نظرياتو څخه موږ کولاي سو، چه يوه علمي نتيجه په لاندي ډول واخلو، او هغه څه چه مو دمخه د پښتو ژبې د تاريخي اصالت په خصوص کي وليکل ښه پسې تائيد کړو.

د اوسنيو پوهانو له علمي پلټنو څه خو لومړي دا مسئله ښه ښکاره شوه، چه پښتو يوه آريائي ژبه ده، له سامي او عبري ژبو سره کومه اړه نلري، په آريائي ژبو کي هم پښتو د ميولر او ډارمسټټر په قول له زند يا زند غندي له بلي ژبې څخه را وتلې ده، مگر تر دغو ټولو د ډوکټور ترومپ نظريه حقيقت ته نژدې ده چه پښتو د ايراني او هندي آريائي ژبو تر منځ د اتصال حلقه ده[3] او په تاريخي دلايلو بايد دا ومنو، چه پښتو ژبه له اصلي باختري ژبې يا آريک څخه مستقلاً را وتلې، او مستقيماً د زند او سنسکريت خور ده. په راتلونکو مخو او څېړنو کي به تاسي د دې تاريخي حقيقت دلايل او براهين مفصلاً ولولي، او دا خبره به د يوه تاريخي مستند حقيقت په ډول درته څرگنده سي.

پښتو ولي سامي يا عبري ژبه بللې شوې ده؟

ځينو مورخينو او ليکوالو پښتو له سامي او عبري ځانگو څخه گڼلې ده، د دې خبري علت هم دا دي چه د اسلام د مقدس دين سره يو ځاي زموږ هيواد ته عربي ژبه راغله، د دې سامي ژبې کلمات او لغات د ديانت په اثر په پښتوگډ شول، نو هر چا چه په پښتو کي عربي مفغن کلمات ليدلي دي، حکم ئې کړي دي، چه دا ژبه له سامي

[1] د دې نظريې شرح دمخه تيره شوه.
[2] د هند د ژبو راپور، ج ۱۰ ص ۱-۱۳.
[3] د هنري افغاني مطالعات، ص ۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ څخه ده، مګر دا خلط او ګډون عارضي دي، او د اسلام له مقدس دین سره د عربو تسلط راوړي دي. که نه وي تاسي به ئې په نورو جلدو کي ووینئ، چه د اسلام په ابتداء کي پر دې ژبه د عربي اثر لږ ؤ، او کورتۍ د هغې ژبي کلمات او لغات نه وه په راګډ شوي، د پښتو د اسلامي لومړۍ دورې ادبي آثارو او سندرو ته چه ګورو، سوچه او لږ پښتو دي.

یو بل علت هم ښائي چه دې خبري ته وي، او هغه دا دي چه عبري او یهودي توکم له پخوانو زمانو څخه د آمو پر غاړو او زموږ د وطن په ښارو کي خپور شوي و، مسټر فرلانګ په ۱۸۹۷ع کي لیکي: چه د سیریا یوه پاچا د یهودو ډېر اقوام له بیت المقدسه د خراسان خوا ته وشړل، دا یهود په ٦۳۰ ق،م په باختر او د هري رود پر خواو هستیدل، دوي وایي، چه هرات په تورات کي د هارا په نامه راغلي دي.[۱]

دا نظریه چه آریائي مدنیت له سامي ثقافت سره په ویدي زمانو کي هم ارتباط درلود، د پوهانو له خوا هم څه نه څه څرګنده شوې ده، مثلاً ډوکتور بریډل کیت D.R. Berriedalekeith د اېډنبرګ یونیورستي د سنسکریت پروفیسور هسي لیکي: " لږ لږ اشارات موجود دي، چه ویدي خلقو له سامي بابلیانو Babylon Semitic سره هم اړیکي او روابط درلوده، د ریګویدا په یوه عبارت کي چه بینکناټا Benkanata راغلي دي، او هندي Bikander ئې ریښه ده، د ځینو بابلي الفاظو سره ورته دي، دغسي هم بریبو Bribu نوم چه د هند په اصطلاح مشهور ښندونکي دي، مسټر ویبر Weber له بابلي سره نښلولي دي.[۲]

دغسي هم د منا mana کلمه په ریګویدا کي راغلې، او هر ځاي د طلائي golden صفت هم ور سره دي، په ټینګه د یوناني mina سره نښلي، چه یونان هم له فنیقیانو Phoenicians څخه اخیستې ده[۳] دغسي هم پرسو Paracu چه د تیشې او تبر په معنا ده سامي اصله ګڼل شوې ده، خو دا ټوله یقیني ندي، اما سره د دغه هم سړي ویلاي شي، چه سامي لوي مدنیت د آریائي خلقو سره نژدې اړیکي درلوده، که څه هم په ریګویدا کي ظاهراً نا آریائي non-Aryan عناصر نه ښکاري، خو بیا هم ځیني ګوچنۍ ډلي سته، چه د دوي د مدنیت اوضاع له سامي مدنیت سره نژدې کیږي.[٤]

دغسي هم په وروستنیو وختو کي نکشیترا nakshatras یعني قمري بروج او منازل په ټینګه له سامي مدنیت څخه اخستل شوي دي، ځکه چه په ریګویدا کي هیڅ ذکر نشته، فقط په وروستیو برخو کي د دغو یادونه شوې ده، نو له دغو اشاراتو څخه سړي د سامي او آریائي مدنیت روابط په پخوانو زمانو کي منلاي سي.[٥]

---

[۱] د فرلانګ ساینس آف ریلیجن، ص ۳۹.

[۲] د ویبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۱۹۸.

[۳] د زمر Zimmer کتاب Altindischelben، ص ۵۰-۵۱ او د ویبر هندي پوهني، ج ۱۷ ص ۲۰۲.

[٤] د اولډنبرګ د ویدا مذهب، ص ۱۹٤ - دبلو مفید د ویدا مذهب، ص ۱۳۳.

[٥] کیمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عربو مورخینو هم له خورا پخوانۍ زمانې څخه د بني اسرائیلو خروج د خراسان پر خواو ذکر کړي، او دا ئې راوړي دي چه د یهودو ځیني ډلي پر دې خواو آبادي وې[1] که موږ د جغرافیا پخواني کتب وپلټو، هم داسي ښکاري، چه د اسلام په لومړۍ دوره کي په بلخ او هرات او نورو ښارو کي ځیني یهود اوسیدل، مثلاً حدود العالم د ۳۷۲ هـ تالیف د گوزگانان مرکز او پایتخت "جهودان" بولي او وایي چه په گوزگانان (د اوسني میمنې په حدودو) کي د عربو ځیني ډلي هم اوسیدلې چه پونده وه، او د خراسان تر نورو عربو دوي سره پاشلي پراته وه.[2]

له دغو تاریخي دلایلو څخه دا ویلاي سو چه د امو په جنوبي ورشوگانو او د گوزگانان او خراسان په حدودو کي د اسلام تر وختو پوري لا هم یهود او عرب یعني سامي خلق موجود وه، دا خو طبیعي خبره ده، چه د دوو قوموگډون او نژدیوالي د دوي پر ژبو او اخلاقو یو له بله اثر سره کوي، نو ښائي چه هم د دغه اثر نتیجه وي، چه په پښتو ځیني عبري یا عربي لغات گډ شوي وي، او له دغه کیفیته څخه ځیني خلق پدې فکر کي لویدلي وي، چه پښتو هم عبري یا عربي ته ورته یعني سامي ژبه ده.

مگر وروسته چه د اروپا محقق پوهان راغلل، دا ژبه او د دې قواعد او اصول ئې په علمي معیار وکتل، نو دوي په ښکاره د پښتو د سامي توب نظریه افسانه وگڼله، او د ښتو تعلق ئې له بني اسرائیلو سره خورا لیري وباله[3] او موږ دا خبره په تیرو مخو کي د پوهانو د اقوالو به ترځ کي تاسي ته په ښه توگه څرگنده کړه.

د اوسني تاریخ اساس پر مشاهداتو او څرگندو دلایلو اینښول کیږي، او سړي نسي کولاي چه په تشو اقوالو په تاریخي پلټنو کي د ځان ویسا وکړي، البته که روایات او عنعنات د مشاهداتو سره مرستي سي، نو هغه تاریخي خبره خورا ټینگه وي. په اوسنیو علمي اساسو کي چه د تاریخ لپاره خورا اهمیت لري، د ژبو مقایسه او پر تله کول دي، د کومو قومو ژبي چه سره ورته وي، سړي حکم کولاي شي، چه دوي هم سره خپل او سره نژدې دي.

لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پښتو ډیره آریائي ژبو او زند او سنسکریت ته ورته ده، له آریائي ژبو سره عنصري او اساسي گډون او اشتراک لري، سامي ژبو ته نه د قواعدو، نه د لغاتو او محاورو له خوا ورته ده، نو ځکه پوهان د پښتو د سامي توب نظریه نه ده منلې.

محمد عبدالسلام خان له اوسنیو لیکوالو څخه دي، چه د پښتو د سامي توب د فکر ملگري ښکاري، ده پخپل یوه کتاب کي ځیني کلمات سره ټول کړي دي[4] چه له عبراني سره ئې ورته گڼي، مگر که موږ په غور او ځیر وگورو کټ مټ هغه کلمات په اوستا او سنسکریت کي هم سته، نو که موږ دا خبره ومنو، چه د عبري ژبي ځیني کلمات له

---

[1] معجم البلدان, ص ۳۹۱ - ابوالفدا, ج ۱ ص ۷۱.
[2] حدود العالم, ص ۶۰-۶۱.
[3] گزیټیر افغانستان، ص ۲۳ د ۱۹۰۹ ع طبع.
[4] نسب نامهٔ افاغنه، ص ۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آريائی پخوانو ژبو سره ورته وي، بايد چه آريائي ژبي هم له سامي کورنۍ څخه وګڼو، حال دا چه دا خبره د علم او تحقيق له مقياسه ډيره ليري ده د مثال په ډول دا کلمات دی د دليل په توګه راوړي:

غر، غور

په پښتو کوه ته وائي، په عبراني ژبه (ګور) غر، او جمع ئې ګورم دي، دی وائي، چه غور هم عبري نوم دي، ابوالفدا په لومړۍ ټوک ص ۵۷ او ابن بطوطه سياح د خپلي سفر نامې په لومړۍ جلد کي دا نوم د شام لپاره ذکر کړي دي[1] مګر اوسني اروپائي محققين وائي چه دا دواړي کلمې پخواني آريائي دي، د اوستا به هوم يشت برخه کي ګيري د غره په معنا راغلي[2] او هم په خورده اوستا کي کټ مټ په دغه معنا دي[3] په سنسکريت کي هم ګير او ګيري giri د غره معنا لري.[4]

د غره کلمه په پښتو نومو کي خورا ډير اثر لري، غلجي (غلزي) هم غرزي و، غور، غرچه، غرج، غلج، خلج، ټول له دغي ريښې څخه دي، چه په منځنۍ آسيا کي د آريائي قبيلو او ځايو نومونه دي، لکه چه روسي معروف مستشرق باټولد دې خبري ته تفصيل ورکوي.[5] بل مستشرق، توماسچک Tomaschek وايي، چه ګر gar په پخوانۍ باختري ژبه د غره په معنا و او غرچه هم کوهستاني او غرني ته وايي.[6] دا خبره د عربو جغرافيا ليکونکو هم ذکر کړيده، ياقوت حموي د البشاري په حواله ليکي، چه د غرجستان (اوسني شبرغان، تالقان، دولت آباد تر مرو او مرغاب پوري) نوم له غرج څخه جور سوي دي چه د غره معنا لري.[7] منهاج سراج جوزجاني چه زموږ د وطن معروف مورخ دي، هم دا نوم غرستان ليکي.[8]

ښه اوس نو سړي ويلاي سي چه غر، غرچه، غلجي، ټول آريائي دي، که په عبري ژبه کي (ګور) وي، وي دي، هر شي خپل نژدې اصل ته رجع کيږي، نه ليري ته.

---

[1] نسب نامهٔ افاعنه، ص ۷۰.
[2] فرهنګ اوستا، ص ۲۷۲- اوستا لومړي ټوک لسم يسنا.
[3] خورده اوستا د بمبئي طبع، ص ٤۹۷.
[4] هندي او انګليسي قاموس، ص ٦۱۱.
[5] د بارتولد تاريخي جغرافيا، ص ۸۸.
[6] د پامير ژبي.
[7] معجم البلدان، ج٦ ص ۲۷۷.
[8] د طبقات ناصري قلمي نسخه، ص ۲۱٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځاي دي لیکي: چه د پښتنو نوم له عبري پشت او پاشت څخه جوړ شوي دي چه متفرق کول او پاشل معنا لري[۱] حال دا چه پکهت په دغه نامه او هم دلي په دغو مځکو کي ریگویدا او یوناني مورخینو ټولو ذکر کړي دي، نو سړي نشي کولایل چه دغه خپل او نژدې نوم پرېږدي، او له سامي مځکو څخه یاشت را واخلي، او پښتو ځیني جوړه کړي.

دي بیا وایي: چه شلح پتیري ډوډي ته وایي، او عبري کلمه ده. په پښتو (ویشله) ځني جوړه سوي ده[۲] حال دا چه اوسنی علم د فیلالوژي پر اصولو د کلماتو د اوښتلو او تحول ټول اصول ضبط کړي دي، خو دا چه له شلح څخه ویشله جوړه شي هیڅ فیلالوژي هسي قاعده نده راوړې، بلکه دا اصلاً ویشلې ده. په قندهار کي تر اوسه هم دغسي وایي، له پښتو مصدر ویشل (تقسیم کردن- حصه حصه کردن) څخه دا نوم جوړ سوي دي، دا ډوډۍ د دفعي احتیاج لپاره ژر ژر پخیږي او ویشله کیږي. یو خو هغه ډوډۍ وي، چه اوړه واغږي، یو ساعت دو ساعته ئې کښېږدي، بیا ئې نو پخوي، دا ډېر وخت غواړي. کله چه ډوډۍ ته دستي ضرورت وي نو اوړه خیشته کړي، تبخي تود کړي ژر ئې پر واچوي، چه ژر پخه سي، او د وږو خلقو په منځ کي وویشله سي، دې ته نو ویشلې وائي، کلمه هم پخپله پښتو او د پښتو پر قواعدو برابره له ویشل مصدر څخه را وتلې ده، د عبراني شلح ډېره لري ده.

دا یو څو کلمې دلته د مثال په ډول ذکر شوې او سړي دا ځني فهمولاي شي، چه د پښتو لغاتو او کلماتو نښلول، په سامي ژبو پوري کوم علمي اساس نه لري او فقط دا فکر د بني اسرائیلو او سامي کهولو له نژدي هستوگي اوگاونډي توبه څخه پښتو ته پیدا شوي دي.

یوه ضروري یادونه

دلته باید دا خبره هم په لنډ ډول ذکر سي، چه له پخوا زمانو څخه د هند له خوا د اقوامو روابط له سامي اقوامو سره جاري وه، د سند به اوسني علاقه کي د موهنجودیرو کشفیات دا ښیي، چه شپږ زرو کاله دمخه یو مشترک مدنیت د دې ځایه تر بابل او آثوره موجود و، وروسته چه آریائي اقوام پر هند مسلط شوه نو د دوي تجارتي او د تگ راتگ روابط هم طبیعي دي. په دې تعامل او ارتباط کي ضرور ژبي هم یو پر بل باندي اثر کوي، لغات او کلمات ئې هم یو له بله سره اخیستل کیږي، او سره گډیږي. مثلاً موږ ډېر سوچه او لغړ آریائي د سنسکریت لغات وینو، چه په عربي ژبه کي هم کټ مټ سته، او دا لیري نه ده، چه دغه لغات په تجارتي او اجتماعي تعامل کي له هنده عربو ته تللي دي، یا ځني لغات له عربي څخه هند ته راغلي وي. د مثال په توگه د اپت apat پښتو کلمه وگوري، عربي ئې آفت جمع آفات مستعمله ژوندۍ کلمه ده، چه په سنسکریت کي هم عیناً

---

[۱] نسب نامه، ص ۷۰.

[۲] نسب نامه، ص ۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

apat يا اپتي apati د فاجعې، بد بختي، پريشانۍ او خفت او رسواتوب په معني ده[1] په پښتوکي هم دا کلمه په دغو معناؤکښې مې ژوندۍ ده، لکه پدې لنډيوکي:

لکه شين کښت ژليو زمول کړم — را باندي راغله له آسمانه اپتونه

د وير اپت را باندي راغي — په بيلتانه کي د زړه ويني تويومه

ځکه چه سنسکريت ژبه پښتو ته خورا نژدې ده نو دلته موږ دا ويلاي سو، چه اپت هم آريائي کلمه ده، پښتو او سنسکريت له عربی څخه نده اخيستې. دا يوه کلمه ما د مثال په توگه راوړه، که نو داسي کلمات ډيري دي، او تر اوسه هم په پښتوکي مستعمل دي.

نوکه داسي کلمات ومومو چه اوس هم په پښتوکي وي، هم په عربي کي او په نورو آريائي ژبو لکه سنسکريت او زندکي هم وي، دلته نو موږ په ټينگه ويلاي سو، چه هغه کلمې آريائي دي او له سامي ژبو څخه ندي راغلي، بلکه ښائي چه له آريائي ژبو څخه سامي ژبو ته نقل شوي وي، او دا خبره دليل هم نه گرزي، دې ته چه موږ دي پښتو له سامي کهوله وبولو.

پښتو ولي هندي يا ايراني گڼلې شوې ده؟

تاسي دمخه ولوستل چه ځني پوهان دې ته هم تللي دي، چه پښتو د آريائي ژبو له هندي کهوله، يا د ايراني کورنۍ څخه ده، د دې راي علت هم هغه دي، لکه د سامي توب طرفدارانو چه ويلي دي دوي ليدلي دي، چه د پښتو ډيرگرامري خاصيتونه او لغات د هندي او ايراني ژبو سره ورته دي، نو ځينو ايراني بللې، او نورو بيا هندي گڼلې ده. مگر موږ دلته د خپلو تيرو ليکونو په رڼاکي په ټينگه وايو:

لکه ډيرو پوهانو چه هم دا خبره منلې ده، پښتو نه هندي ده او نه ايراني. بلکه له اصلي آريائي ژبي څخه مستقلاً او مستقيماً زيږيدلي ده، او لکه د اروپا اوسني پوهان چه وائي: د هندي او ايراني ژبو د اتصال حلقه هم ده. دکتاب په راتلونکو برخوکي چه پښتو د ويدا او اوستا سره پر تله سي دا خبره به په ښه ډول څرگنده سي.

[1] هندي او انگليسي قاموس، فرهنگ نظام، ج۱ ص ۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریمه برخه

پښتو او د ویدا ژبه (سنسکریت)

د ویدا ژبه - سنسکریت - ویدا او د سنسکریت نور مشهورکتب - د ویدي ژبي او سنسکریت ژوندي کلمات په پښتوکي - د مقایسي اصول - ویدا - ریگ او ریشي - سمهیتاـ سروتي - سمرتي - سیند - سوما - چهند - اشلوک - د سنسکریت نوم - دسیو - څلور ډلي - برهمن -کشتري - ویسیا - سودر - ورڼه - من - ستهانـ نمزدک مزدا - ویا کرن - منوـ دتاله من - پیسې ـکر - اجتماعي تشکیلاتـ پتي -کولا -گرامه - ویسه - پور - سمیتي - ناچ - سامانه - ارباب انواع - ډیوس - پریتهي وي او نور ...

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او د ویدا ژبه
یا پښتو او سنسکریت

لومړۍ برخه

تاسي ته دمخه د ژبو د نوي او علمي ويش پر اساس دا خبره ښکاره شوه چه پښتو او سنسکريت نژدې اړيکي او روابط سره لري، بلکه د اوستا او سنسکريت تر منځ دغه ژبه د اتصال کړۍ هم ده، له هغه وخته چه د دنيا ژبي د مقايسوي فيلالوژي comparative philology پر علمي اساس تر پلټني او تحقيق لاندي راغلي دي نو په دغه خوا کي خورا نوي او ښه معلومات هم د بشر په لاس کښيوتلي دي - ټولي آريائي ژبي که په اروپا کي دي، که په ايشيا کي، که په شرق کي دي که په غرب کي، پر دغه علمي اساس هسي سره نښتي او نژدې ثابتي شوي دي چه پوهانو ټول له يوې ريښې او يوې آري څخه بللي دي.[1]

د پښتو اړيکي او روابط هم له سنسکريت او اوستا سره د دغي علمي پلټني پر اساس ښه څرگنديږي، او زه د کتاب په دغو برخو کي کوشش کوم چه په پر تله ئيز (مقايسوی) ډول، مفصلاً د پښتو ژبي قواعد او گرامر او لغات او اصوات له سنسکريت سره مقابله کړم، تر دې څيړني وروسته به دا تاسي ته زباده شي چه په رښتيا هم پښتو د سنسکريت سره د خور توب روابط لري او دا دوې آريائي ژبي سره خوندي دي.

د دې مقصد لپاره چه تاسي د پښتو او سنسکريت مقايسوي اوضاع ښه وپيژني دا دواړي ژبي چه د تاريخ او بنسټ له پلوه سره نښتي دي په ښه ډول مطالعه کړای سي نو بويه چه تر هر څه دمخه تاسي يو وار پخپله سنسکريت ژبه هم ښه وپيزي او د دغي ژبي تاريخ او پخواني ادبي آثار او کتب ښه درته معلوم وي، دا دي چه لومړی زه دلته په دې خصوص کي څه معلومات درکوم. وروسته نو اصلي مقصد ته ځم.

د ويدا ژبه

د آريائي اصلي ژبي تفصيلات مو څه نه څه دمخه لوستلي دي هلته مو وويل چه له ۲۵۰۰ ق،م تر ۱۵۰۰ ق،م پوري دغه ژبه د آمو پر غاړو موجوده وه وروسته له دغي ژبي څخه ځني څانگي بيلي شوي دي چه دمخه مو د هندي او ايراني څانگو په نامه در وښولې او د ويدا د کتاب پخوانۍ برخي چه تر اوسه پاته دي د دغي اصلي آريائي ژبي تحولات او اوښتني موږ ته را ښئي.

---

[1] د لاکمنيا کتاب په ويدا کي شمالي هيوادونه، ۳۱ ص ۱-۳ The Arctic Home in Vedas by Lokamanya

(c) ketabton.com: The Digital Library

په حقیقت کي د ویدا کتاب هم اوس بشپړ او ټول د پښر په لاس کي نسته ځکه ځني پخوانۍ برخي ورکي او له لاسه وتلي دي. اکثر پوهان چه پدغه کتاب کي د ژبي او د لسانو تحولاتو له پلوه کتني کړي دي دوي دا عقیده لري چه د ویدا کتاب ډیري سندري ورکي دي او دغه اوسنۍ سندري چه زموږ په لاس کي دي هم د یوه وخت ندي، دا سندري د ژبي له پلوه ډیر فرق سره لري. ځیني برخي ئې زړې او پخواني دي او ځیني برخي ئې هم نوي او زلمۍ دي، د دغه تاریخي مقصد د څرګندوني لپاره باید لږ څه شرح او تفصیل هم ولیکو.

د ویدا بخدي سندري یا زړه او ورکه برخه

ویدا د آریائي اقوامو زړې سندري او اشعار دي چه څلور برخي لري. دغو څلورو برخو ته ئې "معلومي سندري" وائي، مګر هغه وخت چه آریائیان د هندوکش به شمال کي اوسیدل اوګښته لا نه وه را شیوه سوي دوي ځیني نوري سندري هم درلودې چه تر دغو معلومو سندرو دمخه او پخواني وې. د معلومو سندرو خورا زړه برخه ریګویدا Rig Veda ده چه پوهانو د ریګویدا له مطالعې څخه دا خبره څرګنده کړې ده چه دا سندري په یو وخت کي ندي ویلي شوي بلکه آرتهر مکدونل وائي چه د ژبي او تخیل او سبک له پلوه دغه سندري باید په څو سوه کاله کي ویلي شوي وي.[۱]

ویوین دوسن مارتین هم لیکي: چه ریګویدا زاړه او نوي سرودونه لري، چه زړې سندري ئې تر نوو (٤،٥) پیړۍ دمخه دي.[۲]

له دې څخه چه پخبله د ریګویدا معلومي سندري هم د یوه وخت او یوه ځاي او یوې زمانې ندي معلومیږي چه د ویدا ژبي په هره زمانه کي تحولات لیدلي دي، او د هري زمانې ژبي ځانته بیل شکل او بیله بڼه مودلې ده، او تر ریګویدا دمخه نوري سندري هم په آریائیانو کي وې. پخپله ریګویدا هم ډیر ډیر د هغو پخوانو ورکو سندرو او پخوانو شاعرانو یادونه کوي، په دې باب کي ډوټ Dutt مورخ په واضح ډول هسي لیکي: "د ریګویدا په کتاب کي چه کوم اختلافات سته، دا ټول د هغو ورکو سندرو یادګار ګڼل کیږي، او دا تغیرات چه په ویدي ژبه کي ښکاري دا را ښئي چه تر دغو سندرو دمخه هم نوري سندري وې چه هغه ورکي دي، د ریګویدا متن پخپله "پخواني پوهان" یادوي، او له هغه سندري ذکر کوي چه پخوا ویلي شوي وې.[۳]

له دغو ټولو څخه ښکاري چه آریائیانو د هندوکش په شمال او بخدي کي ځیني سندري درلودې چه اوس ورکي دي، دا سندري کټ مټ لکه پښتو ادبیات شفاهي وې، یعني لکه د پښتو بدلي د خلقو په یاد وې او یوه له بل څخه زده کولې په دې ډول پښت پر پښت نورو ته نقل کیدې او دغه سندري "د آریایانو ورکي بدلي" بولي.

---

[۱] د سنسکریت د ادبیاتو تاریخ، ص ٤٥.

[۲] د هند د شمال غرب جغرافیا ۹.

[۳] د ډوټ کتاب د ایریانیزیشن آف انډیا، ص ٥٥ The Aryanisation of India.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته چه آريائي اقوام د هندوکش جنوبي ورشوگانو ته را شيوه سول نو دوي د سپين غره، ارغنداو، کنړ او سوات په غرو او دروکي ځيني سندري درلودې او بيا چه تر اباسين (انډوس) پوري وتل، د پنجاب په ورشوگانو کي دغه بدلي پسې بشپړي کړې چه د ويدا کتاب هم دغه بدلي دي او اوس ئې سمهيتا Samhita يعني مجموعه بولي او پر څلورو برخو ويشلي کيږي.[1]

مقصد دا دي: چه تر ريگويدا دمخه هم زموږ په هيواد کي آريائي بدلي وې چه د هغو ژبه به هم غالباً هغه آريائي اصله او پخوانۍ ژبه وه، مگر دې ژبي تحول وموند، او ويدي ژبه ځني جوړه شوه، چه د ويدا د کتاب څلور برخي په دغه ژبه دي ځکه چه په ويدا کي موږ د وطن د غرو او رودو نومونه راځي، نو دا ښکاري چه د پخوانو او ورکو بدلو ژبه هم دلې ويله کيده او د معلومو سندرو ژبه يعني "ويدي ژبه" هم دلې زموږ په هيواد کي د هندوکش جنوب ته پيدا شويده.

د معلومو سندرو ژبه يا ويدي ژبه

د ويدي ژبي ادبي آثار اوس سته او د پوهانو مفصلي پلټني پکښي شوي دي، موسيو وکرناگل Wackernagle وائي: چه آريائي ستانو او روحانيونو يوه ژبه ويله چه د صوت له پلوه له ويدي ژبي سره يوه وه فقط د شاعرانه اصطلاحاتو په نه درلودلو کي فرق ورسره درلود. دغه معلومي بدلي چه اوس زموږ په لاس کي دي، په اوښتلي شکل را رسيدلي دي. که نه وي ويدي ژبي ځانته پخوانۍ صرف او نحو درلوده او پخواني اشکال پکي وه، دغه معلومي بدلي چه زموږ څخه سته، په زمامو زمانو او پيړيو پيړيو ئې له زاړه حاله تغير کړي دي له دې جهته د BH او DH حروف يوازي په H کښل شوي، او د (ر،ل) پر ځاي (L،ل) راغلي دي.[2] په دې ژبه کي چه کوم تغيرات او تحولات پيښ سويدي هغه ټول د ريگويدا له لسو ټوکو څخه معلوميږي د دغه کتاب د لومړيو سندرو ژبه د ويدي ژبي لومړنې شکل دي، وروسته وروسته چه د کتاب لسمي برخي ته نژدې کيږو ژبه ئې تغير کوي او ښکاره ښکاره اختلافات پکښي ليدل کيږي، حتي د ريگويدا ضمايم او شروح هم په داسي ژبه دي، چه د ويدي ژبي پيړۍ په پيړۍ تغيرات ښه را ښيئي، او لکه پوهان چه وائي د ويدا د لومړيو برخو او وروستنيو تر منځ بايد اقلاً پنځه پيړۍ تيري شوي وي.

د ريگويدا ځينو برخو ژبه د اوستا له زړې برخي (گاتا) سره داسي ورته ده، چه تر ډيره وخته پوري د اروپا د پوهانو دا خيال ؤ، چه د اوستا ژبه فقط د ويدي ژبي محرفه ده او د سنسکريت اوښتلي رنگ دي، تر ډيره وخته

[1] پخپله د ويدا او سمهيتا د کلمو په خصوص کي به وروسته مفصلاً بحث وکړم.
[2] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱٦۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ويليام جونس Gons د اکسفورد محقق عالم دغي خبري ته ټينګ ؤ څو چه پروفيسور رسک وروسته د اوستا د ژبي استقلال او وجود ثابت کړ.[1]

له دې څخه هم دا خبره په ښه ډول ښرګنديږي، چه د ويدي ژبي پيدايښت په هغه ځاي کي و، چه اوستا پکښې پيدا شوې ده او هغه نو زموږ هيواد او د آريا مرکز دي، ويدي ژبه هم تر ډيره پر خپل حال پاته نشوه، آريائي اقوام تر انډوس (اباسين) تير شول، د پنجاب او هند په شنو او زرغونو ورشوګانو کي سره خپاره شول، د دوي د حيات د نوي چاپير اغيزې هم طبيعي وې، نو ځکه د دوي ژبه هم بل راز شوه، او له ويدي ژبي څخه يوه بله مهذبه او سمه کړې ژبه پيدا شوه، چه سنسکريت ئې بولي.

سنسکريت

د سنسکريت د کلمې معنا هم مهذبه او بشپړه او سمه کړې ده[2] د خپله نامه سره سمه دغه ژبه د ويدي ژبي له تهذيت او سمولو څخه پيدا شوه، پوهان په دې خبره کي اختلاف لري، چه آيا کوم وخت دا ژبه ويله کيده که يه؟ خو دا را ښکاره ده چه سنسکريت يوه پخوانۍ علمي او ارته ژبه ده، په زرو زرو کتابونه له پخوانو زمانو څخه دې ژبه کي پاته دي، ځکه چه د دې ژبي ادبي او علمي آثار ډير دي او د زمانې له يرغله هم ساتلي پاته شوي دي، لغات او کلمات او قواعد ئې هم ټول شوي او ليکل شوي دي، نو د آريائي ژبو د مقايسوي فيلالوژي لپاره ډير قيمت لري، او سړی کولای سي چه د يوې ژبي اساس د سنسکريت له مقايسې څخه معلوم کړي.

د سنسکريت نوم او د دې ژبي تهذيب او سمول نسبتاً نوي کار دي. پاڼيني Panini د اټک او د پيښور د حدودو يو معروف عالم او د ويدي ژبي پوهاند و. دې سړي هغه ويدي ژبه سره سمه او مهذنه کړه صرف او نحو ئې ترتيب کړه، نوم ئې سنسکريت يعني سمه کړې ژبه پر کښيښو، وروسته دا نوم مشهور شو او ويدي ژبي او دغي ژبي ته ئې سنسکريت Sanskrit يعني بشپړه او سمه کړې ژبه the perfected وويله.[3]

د پاڼيني آثار تر اوسه پوري هم سته، پوهانو ترجمه کړي دي، د ده د ژوندانه عصر تر ۳۰۰ ق،م دمخه نه ځي، دا د کيت Keith قول دي[4] ميکس ميولر مشهور مستشرق وائي چه د ۳۵۰ ق،م په حدودو کي پاڼيني خپل آثار ليکلي دي.[5]

---

[1] فرهنګ نظام، ج۲ ص۳.

[2] دا کلمه هم پښتو ده، وروسته به ئې شرح او تطبيق راسي.

[3] بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹۵٤..

[4] کيمبرج هستري آف انديا، ج ۱ ص ۱۱۳.

[5] مقدمۀ تاريخ هند قديم ص ۱۰۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاڼیني مشهورکتاب د ده نحویات دي، چه ټول په ویدي ژبه اړه لري، او تاریخ ئې هم هغه تر مسیح دمخه څلورمه پیړي ده.[1] دا کتاب هر وخت ډیر مشهور و او اته برخي ئې درلودې چه هره برخه ئې ادهیایا Adhyaya (وینا lecture) بلله او ټول کتاب اشټ ادهیایا Asht Adhyaya یعني اته ویناوي نومیدي. دا کتاب په خپل عصر کي ډیر مهم دي او په نورو ژبو او قوموکي ساري نلري، بلکه سړي ئې د ژبي په علمي تحلیل او تجزیه کي لومړي کتاب ګڼلاي سي. داسي ښکاري چه تر پاڼیني دمخه هم بعضو پوهانو د سنسکریت ګرامر کښلي و، ځکه دي پخپل کتاب کي تقریباً څلور شپیته (٦٤) تنه خپل اسلاف ښیي چه ډیر تر ده دمخه ئې په دي کارګوتي پوري کړي وې مثلاً دي ساکاټاینه Sakatayana او یاسکه Yaska نومونه اخلي، چه دا یاسکه د پاڼیني سلف او د نیروکته یعني صرف مولف و، او ده د سنسکریت په ګرامرکي دا اساس څرګندکړ، چه ټول نومونه (اسماء) له کړو (افعالو) څخه را وتلي دي.

تر پاڼیني وروسته نور پوهان هم د ده د کتاب په شرح مشغول شول، مثلاً یو عالم کاتایانه Katayana نومیده چه د ده یادداشتونه او تنقیدي شرح وارتیکه Vartika نومیږي اوس هم دا کتاب سته، بل مشهور شارح ئې پاتینجلي Patanjali نومیږي چه په ۱۵۰ق،م ئې د پاڼیني لویه شرح لیکلي، او مهابهاشیه Mha Bhashya نومیږي، او په دغه کي د کلاسیکي سنسکریت تاریخي او تنقیدي پلټني سته، او د پاڼیني له ٤۰۰۰ قاعدو څخه ئې ۱۷۱۳ قاعدې په تنقیدي ډول شرح کړي دي، دی ګونادریا Gonardiya بلل کیږي، یعني د ګونارده Gonarda اوسیدونکي چه دا ښار شل میله د اوده شمال غربي خوا ته واقع و.

سنسکریت د لغاتوکتب او قوامیس lexicography هم لري، او دغه کتب په نظم وه لومړي مشهورکتاب امره سیمه Amarasimha نومي عالم به شپږمه میلادي پیړي کي د امره کوشه Amra-Kosa یعني (نه نا بودیدونکي خزانه) immortal treasury په نامه کښلي دي.[2] د سنسکریت کتب او علوم په اسلامي دوره کي هم مشهور وه، مثلاً ابو ریحان البیروني د ٤۲۰ هجري به شا و خوا کي د هند د نحوي په کتابو کي پانیریتي (پانیرت) Panirit لیکي چه خپل مصنف پاڼیني ته منسوب دي.[3] په دې ډول د سنسکریت نوم د ۳۵۰ ق،م په حدودو کي جوړ شوي او دا ژبه د زړې ویدي ژبي له سمولو او اصلاح کولو څخه پیدا شوي ده او وروسته دا اصطلاح داسي عامه شوه چه د ویدا ژبه، او تر ویدا وروسته د نورو کتابو ژبي او پخپله دغه سمه کړې ژبه، دا ټولي د سنسکریت په نامه وبللي شوې او اوس چه هم دا نوم یاد شي، دغه ټولي ژبي ځني مقصد دي.[4]

---

[1] ویدک انډیا ص ۸۰، بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹٥٤.

[2] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۷۰.

[3] کتاب الهند، ج۱ ص ۱۷۸.

[4] بودهسټ انډیا، ص ۹۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سنسکریت خورا زړه کتیبه چه تر اوسه د بشر لاس ته رسیدلې ده په ۱۵۰ع کال اړه لري مگر په څلورمه عیسوي پیړۍ کي دا ژبه عامه سوه، او په ټولو کتیبو او رسمي نوشتو کي اسعمالیده، او ډیري نوشتې او ډیر لیکونه له دغه عصره پاته دي، او وروسته دا ژبه ډیره ادبي او علمي سوه، فلسفي، عشقي، طبي، او نور ډول ډول کتب پکي ولیکل سوه او ښې ښې ډرامې هم لري، د سنسکریت ادبي تاریخ پر دوو برخو ویشل کیږي لومړۍ برخه ئې ویدي ده، دوهمه د کلاسیکي ادب دوره ده، او دواړي د ځینو مهمو ممیزاتو او سبک له رویه سره بیلي دي لومړۍ دوره له ۱۵۰۰ تر ۲۰۰۰ ق،م ده او دوهمه دوره له ۵۰۰ تر ۱۰۰۰م پوري را رسیږي، ویدي دوره عبارت له هغه سمهیتا (مجموعو) څخه ده، چه څلور ویده پکي شامل دي، او نور ملحقات ئې هم په دغه دوره اړه لري. مگر سترا Sutra شرح ئې د ویدي ادب او کلاسیکي دورې د اتصال حلقه ده وروسته په کلاسیکي دوره کي د حماسیاتو اشعار epics لکه مهابهارت، او راماین شامل دي، پوران Puranas او رومانسي او قصصي کتب هم په دغه دوره کي سته، فلسفي، قانوني، طبي او تکنیکي کتب هم لري، چه له دغو څخه د منو Manu قوانین ډیر مشهور دي.[1]

سنسکریت فقط د علم ژبه وه او اکثر پوهان په دې فکر دي چه دا ژبه عموماً نه ویله کیده ځکه چه د عمومي وینا ژبه باید ډیره اسانه او ساده وي، مگر سنسکریت هسي د علم په درنو انډیو بار ده، چه عوام ئې کورټ نسي زده کولاي او تاریخ هم دا نه ښکاره کوي، چه یو وخت دا ژبه د عوامو ژبه وه، پخپله د هند برهمنان وایي چه یو وخت دا ژبه د هند په شمالي خواو کي ویله کیده، خو وروسته د دې ژبي نوري څانگي پراکریت Prakrit یعني فرعي ژبي پر غالبي شوې، او دا فقط د علم لپاره مخصوصه شوه[2] او هم د پوهانو او دیني خلقو په منځ کي محصوره پاته شوه، او لکه چه پوهان وائي د دې ژبي پوهانو د مقدس والي له جهته نه غوښته چه عوام او هر څوک دا ژبه زده کړي یا ئې واوري نو ځکه د کتابو او پاڼو په منځ کي ژوندۍ وه خو ویله کیده نه.

ویدا او د سنسکریت نور مشهور ادبي او دیني کتب

که څه هم زموږ د پښتو ژبي څیړنه او مقایسه له دغو ابحاثو سره مستقیماً اړه نه لري او ښائي چه ځینو ښاغلو لوستونکیو ته دغه شرح او تفصیل بې گټي وایسي، مگر په دې کتاب کي به ښائي چه ډیر د ځینو سنسکریت کتابونو نومونه راسي، نو ښه دا ده چه په لنډ ډول دغه کتب هم وپیژنو وروسته به نو خپل اصلي مقصد ته چه د پښتو پر تله او مقایسه ده، ولاړ سو، د ویدي ژبي د پیدا کیدو او بیا د سنسکریت لنډ تاریخ هم له دغه جهته دلته ولیکل شو، چه ښاغلي لوستونکي ته لږ څه ابتدائي معلومات وي:

---

[1] بریتانیکا، ج ۱۹.

[2] فرهنگ نظام، ج ۲ ص ۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکثر پوهان دا عقيده لري چه د ويدا کلمه د (ود) له مصدره جوړه شوې، او د پوهني په معنا ده، ودیا په عمومي ډول علم ته وائي[۱] ماکس ميولر مشهور ويد پوهان دغه عقيده لري او وروسته ئې گريفت او ماکدونل هم تائيد کوي چه د ويد معنا پوهنه، علم، دانش دي او ښائي چه دغه کلمه لومړۍ کلمه وي، چه له آريائي ژبي څخه پاته وي.[۲]

په لوي سرکي ټولي آريائي بدلي او اړې سندري پر دوه ډوله ويشلي کيږي:

لمړۍ برخه سروتي Cruti يا شروتي بولي چه معنا ئې "اورېدل شوي او الهامي" دي[۳] او دا ټول سرودونه د هغو خلقو په عقيده الهامي وه چه "مقدسي سندري" ئې گڼلي. دوهمه برخه ئې سمرتي Smriti بولي، يعني روايي او يو له بله نقل شوي يا په ياد شوي سندري چه دوي به مقدس روايات او عنعنات گڼل. مگر د الهام کيفيت ئې نه درلود.[٤] په لومړي برخه يعني سروتي کي ټول ويدونه Vedas داخل دي او دوهمه برخه د ويدو شروح او ضميمې او تفاصيل دي چه ټول پر اصلي ويدو باندي بنا سوي دي، ويدونه څلور دي او دغو څلورو ته سمهيتا Samhita يعني مجموعه هم وائي په دې تفصيل:

۱- ريگويدا Rig Veda چه دا يو قسم منظومي بدلي او سندري وې او ټولي ۱۰۲۸ سندري کيږي[٥] چه هره سندره بهجن بولي او دا ټولي سندري پر سلو برخو منډلا Mandala شاملي دي. هره برخه ئې يو منډلا (دائره) بولي. د ويد معنا مو دمخه زده کړه. ريگ له rich څخه را وتلې کلمه ده چه معنا ئې تمجيد او ستاينه او ثنا ده. نو ريگ ويدي د ستايني او ثنا او صفت د علم معني کوي. وائي چه آريائيانو يوه ډله شعراء درلودل چه دوي ته ئې ريشي Richi ويل[٦] او دا سندري هغو ته منسوبي دي. ځيني خلق ريگويدا پر اتو برخو Ashtata ويشي او هره برخه بيا پر اتو نورو ټوکو ويشي چه هر ټوک ئې ادهيا Adhya بولي. هره ادهيا ديرش فصله ده چه "درگا" ئې بولي او هر فصل پنځه ويناوي (فقرې) دي د مضمون له پلوه ريگويدا ټول د ارباب انواعو ستايني او مذهبي دعاوي دي.

د ريگويدا خورا زړه نسخه چه تر اوسه ميندلې شويده تر ۱۵۰۰ ع پخوانۍ نده مگر په زروکاله دمخه د دې کتاب حفظ او ساتنه آريائيانو کوله، هر لفظ او هره وينا ئې بيله بيله شميرله او په يادوله ئې، له پخوانو کتابو څخه

---

۱ د ويد تعليم، ص ۱.

۲ دگريفت د ويدا ترجمې مقدمه، ج ۱ - د هند د ادبياتو تاريخ، ج ۱ - د ماکدونل د سنسکريت د ادبياتو تاريخ، د دغي کلمې لغوي تحليل او تطبيق به وروسته بيان شي.

۳ د دغو کلماتو شرح به هم وروسته راسي.

٤ د ويدو تعليم ص ۱ - ويدک انډيا ص ۷۷.

٥ وايي چه په دغو بدلو کي ۱۱ نوي بدلي چه Valakhilyas بللي کيږي هم گډي دي (بريتانيکا).

٦ د دې کلمې شرح او تحليل به وروسته راسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري چه ریگویدا ټول ۱۵۳،۸۲٦ الفاظ او ٤۳۲،۷۰۰ حروف درلودل، ټولي جملې ئې په یوه حساب ۱۰٤۰۲ او په بل حساب ۱۰٦۲۲ وې.[1]

علامه البیروني لیکي چه بید (ویدا) یو ډول نظم دي، چه خلق ئې معجز او الهامي گڼي، او یو مشهور عالم بیا پر څلورو برخو وویشه: لومړۍ برخه چه رگ بید ده د نظم یو مخصوص ډول دي چه رج rij=رگ rig ئې بولي. بیذ یعني د هغو شیانو پوهنه چه معلوم ندي، په دې کتاب کي اوامر او نواهي، ترغیب او ترهیب، د قربانۍ او تسبیح چمونه ذکر شوي دي، لومړۍ پلا د بیذ لیکل منع وه، مگر وروسته دغه موجوده بیذ بیاس د پراشر زوي ترتیب کړ، او موږ ته پدې نزري زمانه کي یوه کشمیري عالم بسکر Buskar بیذ وکیښ او د دغه کتاب یو تفسیر ئې هم مرتب کړ.[2]

۲- دوهم وید ساما ویدا Sama Veda دي، چه د ماکډونل په قول له سامن Saman یعني آهنگ او نوا څخه ئې نوم را وتلي، او دا کتاب د ریگوا له سندرو څخه جوړ شوي او عموماً هغه بدلي دي چه د قرباني پر وختو باندي ویلي کیدې او د مارکس میولر په قول د ریگویدا موید مضامین پکښي دي، دا سندري ټولي په لوړ ږغ ویلي کیدې او شمیر ئې ۱۵٤۹ دي، چه بیله ۷۸ سندرو نوري ټولي له ریگویدا څخه را اخستلې شوي دي.[3]

۳- یجور وید Yajur Veda دریمه برخه ده چه د قربانۍ دعاوي او مراسم پکښي ذکر شویدي. دې وید هم له ریگویدا څخه تقریباً نیمي سندري را اخستي دي. ماکډونل وایي چه دا نوم له یاجوس Yajus څخه جوړ شوي دي چه معنا ئې قرباني ده، په دې کتاب کي ځني منثوري جملې هم راغلي دي او دوې برخي لري؛ ترویجر (کرشنا) Karishna چه اتریا سمهیتا ئې بولي یعني د ته اتریا Taittiriya ریشي مجموعه. بل سپین یجر (سکلا) چه یاجن ولکیا Yajanavalkya سمهیتا ئې بولي یعي د یاجن ولکیا ریښي مجموعه.[4]

تبصره: دغه دري ویدونه چه لوړ ذکر شول، ترائي ویدیا Trayi Vidya یعني دري پوهني او دري علمونه ئې هم بولي.

٤- اتهروا ویدا Atharva Veda یعني د طلسم او جادو پوهنه، څلورم وید دي، چه د ماکدونل په قول تر ریگویدا وروسته پیدا شوي، اوسني شکل ئې هم وروستني دي، منظومي بدلي لري چه ریگویدا ته ډیر ورته دي، مضامین ئې په طلسم او جادو او شیطان اړه لري، د بدو خلقو اوضاع بیانوي د ریگویدا سره په سندرو کي تقریباً برابر دي، او شپږمه برخه ئې هغه بدلي دي چه د ریگویدا څخه اخستي شوي، او بله شپږمه برخه ئې هم

[1] ویدک انډیا ص ۷۳ - د ویدو تعلیم ص ۲-۳.
[2] کتاب الهند، ص ۱٦٥ باب ۱۲.
[3] د سنسکریت د ادبیاتو تاریخ ویدک انډیا ص ۷۱ - د ویدو تعلیم ص ۲.
[4] ویدک انډیا ص ۷۱ - د ویدو تعلیم ص ۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نثر ده.[۱] اتهروا ويدا پر شل برخي ويشلي دي، چه هره برخه ئې کانډا Kanda بولي او دغه ټول ۷٦۰ سندري او تقريباً شپږ زره سروده کيږي.[۲]

سمرتي يا د ويدو ملحقات: پخپله د ويدو سندري او سرودونه بيلي دي، چه هغو ته منتر يا گيت وائي او دغه برخي الهامي بللي شوي دي، مگر ځني نور شروح او ملحقات هم لري چه نثر دي او په دغو کي ځني مذهبي هدايات ليکل شوي، او ظاهراً تر پخپله ويد وروسته دي چه د ژوندانه چاري او ځني فلسفي افکار هم پکي بيان شوي دي. دغو ملحقاتو ته برهمنا Brahmana وايي او دوې نوري برخي هم لري چه آرانياکا Aranyaka او يوپانيشاد Upanishad ئې بولي. د لومړي معنا ده د ځنگله تفکرات او د دوهم معنا ده پټ الهامات، دغه ملحقات هم د ژبي هم د مضمون له پلوه دويدو په شرح او هم د آريائي اقوامو د فکر او فلسفې لامله ډير اهميت لري.[۳]

دغو ټولو ملحقاتو ته چه په ويدو اړه لري، سمرتي وائي او دا هغه روايات دي چه تر ويدو وروسته پيدا شوي، او د شرح او تفسير په ډول ليکل شويدي، سمرتي چه د مضامينو له پلوه په غور وکتل سي، دغه لاندي مقصدونه پکښي پيدا کيږي، چه اصطلاحاً ئې ويدانگه Vedanga بولي، او دغه لاندي شپږ دي:

۱- سکشا Siksha د صوتياتو او تلفظ او لهجې بحث phonetics چه کوچنۍ کوچنۍ څيړني دي او معروف گرامري عالم پاڼيني ته ئې نسبت کيږي او د پاڼينيا سکاشا Paniniya Siksha په نامه ياديږي او د دويدو د صوتياتو او تلفظ لپاره ډير اهميت لري.

۲- چهند يعني د اشعارو عروض او معيار چه پنگل Pingale نومي عالم د چهندا سترا Chhandah Sutra په عنوان ليکلي، او د عروضو prosody ابحاث لري، پخپله د ويدا په ساماويدا برخه کي هم د عروضو لړ شرح په دوو برخو کي سته.

۳- وياکرن vyakarana يعني گرامر او نحو، چه د پاڼيني مشهور گرامر د ويدي ژبي اکثر قواعد بيانوي او له گرامري تحقيقاتو ډک دي.

٤- نيروکته nirukta يعني صرف او د الفاظو علم او د لغاتو د ريښو پوهنه etymology په دغه علم کي يو کتاب ياسکانيروکته Yaskanirukta سته، چه د دويدي ژبي د لغاتو ريښې ښئي او دري برخي دي (۱) مترادف کلمات (۲) خالص او مخصوص ويدي کلمات (۳) د ارباب انواعو نومونه.

٥- جوتشه yotisha يعني هيئت او د اسمانو علم astronomy.

---

[۱] ويدک انډيا ص ۷۲ - د ويدو تعليم ص ۳.

[۲] اتهروا ويدا د گريفت ترجمه، ج ۱ ص ٥.

[۳] د ويدو تعليم ص ۳ ـ ويدک انډيا ص ۷٥ - کيمبرج هستري آف انډيا، ج ۱ ص ۱۱٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦- کلپه kalpa یعني رسوم او آئین او دودونه او جالونه ceremonial په دغه خصوص کي ډیر ابحاث د سترا sutra برخي لري او د قوانینو کتابونه هم ټول په دغه ډله کي دي، دغه شپږ مضمونه دي، چه د سمرتي په برخو کي موندلي کیږي مگر ټول دغه مضامین متفرق او پاشلي دي، داسي ندي چه مثلاً یو کتاب یا یوه یوه برخه ورته ټاکلي شوې او یو یو مضمون پکښي لیکلي شویدي، بلکه که ټول د ویدا ملحقات وکتل سي، د دغوشپږو علومو بیان لري.[١]

د دویدي ادب زماني او خلاصه

پوهان دغو ټولو آثارو ته چه دمخه ذکر کړل شوه ویدي ادب وائي او په دې لاندي ډول ئې خلاصه کوي:

١- د چهند Chhandas زمانه یعني د زاړه ریگویدا عصر له ١٢٠٠ ق،م تر ١٠٠٠ق،م

٢- د منترو Mantras زمانه یعني د نوي ریگویدا عصر له ١٠٠٠ ق،م تر ٨٠٠ق،م

٣- د برهمنا Brahmanas زمانه یعني د تفسیر او ملحقاتو عصر له ٨٠٠ق،م تر ٦٠٠ق،م

٤- د سوترا Sutras زمانه یعني د کوچنیو مذهبي رسالو عصر له ٦٠٠ ق،م تر ٢٠٠ ق،م

د ویدي ادب په دغه ویشنه کي ماکس میولر په ښه ډول د دغه ادب مختلفي دورې را ښئي،[٢] مگر د کلو په تعین کي اختلاف دي او لکه دمخه چه موږ وښوله د ویدي ادب عصر باید تر ١٥٠٠ ق،م پوري ورسیږي، اکثر پوهان لکه ولسن، بارتهه، هاگ هم د دغي خبري پر خوا دي، او هاگ وائي چه د ویدي ادب د خورا پخوانو سندرو عمر تر ٢٤٠٠ ق،م پوري هم رسیږي.[٣]

نور کتب

تر ویدو وروسته نور معروف کتب هم په سنسکریت کي سته چه لاندي په لنډ ډول معرفي کوو:

(١) مهابهاراتا Maha Bharata د هند مشهور رزمي قصه ده، چه د کورو او پاندو دوو آریائي کورنیو د جنگ احوال بیانوي. د پهلوانانو او بریالیو دلاوري او ژوبلوري مناظر ښکاره کوي، او دا کتاب ٢١٥٠٠٠ بیتونه دي، وائي چه دا کتاب هم بیاس نومي عالم ته منسوب دي، او د منتر په قول د ١٢٠٠ ق،م په حدودو کي کښل شوي او د یوه سړي تالیف هم ندي.[٤]

---

[١] ویدک انډیا ص ٧٧ - بریتانیکا، ج ١٩ ص ٩٥٨.

[٢] ریگویدا ج ٤ مقدمه.

[٣] د ویدو تعلیم ص ١٠ - ویدک انډیا ص ٧٩.

[٤] تمدن هند ص ٣٢٨ - د قدیم هند د تاریخ مقدمه ص ١٢٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲) رامايانا: بله مشهوره قصه رامايانا Ramayana ده چه دا هم د سنسکريت له مشهورو ادبي کتابو څخه ګڼل کيږي، د هنتر به قول زرکاله تر مسيح دمخه دا قصه واقع شويده، او بالميک نومي عالم ته دا کتاب منسوب دي، ټول ۲٤۰۰۰۰ اشلوک او ٤۸۰۰۰ بيتونه دي.[1]

علاوه پر دغه نور ډير کتب هم سته چه مشهور دي لکه: پران، شکنتلا، هتو پديش او نور چه د لنډوني لپاره ئې فقط نومونه ياد شول. اوس چه تاسي ته د ويدي ادب او سنسکريت د آثارو او کتابو يو لنډ لنډ معلومات وړاندي شول، نو ځم خپل اصلي مقصد ته چه د ويدي ژبي او سنسکريت پر تله او مقايسه ده، له پښتو سره.

د ويدي ژبي او سنسکريت لغات چه په پښتو کي اوس هم ژوندي او مستعمل دي

پدې کتاب کي زه د ويدي ژبي سره د پښتو پر تله فقط د لغاتو او کلماتو د نژديوالي له پلوه بحث کوم، او دا ښکاره کوم چه د ريښي او بنسټ له مخي د دواړو ژبو کلمات ډير سره ورته او نژدې دي، او د ويدي ژبي هغه زاړه لغتونه تر اوسه هم په پښتو کي ژوندي او مستعمل دي، د ويدي ژبي ادبي آثار او کتب خوشبختانه پاته دي، او اوس موږ استفاده ځني کولاي سو، مګر د پښتو کوم ليک او زړه نسخه په لاس کي نلرو، نو ځکه د ويدي ژبي د نژدې والي لامله د پښتو اصالت او قدامت معلوموو، دغه مقايسوي څيړنه د فيلالوژي او فقه اللغه تر اصولو لاندي ده مګر وروسته چه د پښتو او سنسکريت مقايسه شروع سي دلته به په دوه ډوله پلټنه او څيړنه کوو، لومړي به د سنسکريت کلمات په لوړ ډول د پښتو سره تطبيق کوو وروسته به د دې ژبي ځني اساسي قواعد او صرفي اصول هم له پښتو سره پر تله سي، په دې ډول به له ويدي ژبي او سنسکريت سره د پښتو قرابت په ښه څير څرګند سي.

د پرتله کولو او مقايسي اصول

د اصلي مقصد تر پيل دمخه بايد لومړې د خپل کار اصول در وښيو، يعني په دې ځان پوه کو، چه زموږ دا پرتله او مقايسه پر کومو اصولو بنا ده؟

عموماً د هري ژبي د تشکيل لپاره دا څلور لانديني مواد ضروري دي، او که سړي وغواړي چه د يوې ژبي آره او بنسټ ځانته معلوم کړي، او يا ئې له بلي ژبي سره مقايسه وکړي، نو ښائي چه دغه لانديني مواد ئې تر غور او پلټني لاندي راولي.

۱- ږغونه او اصوات چه ژبه ځيني جوړه شوې ده phoenetics

۲- حروف او توري چه د هغو ږغو نمايندګي کوي، او په ليک کي اشکال را ښئي letters

[1] تمدن هند ص ۳۳۲ - د قديم هند د تاريخ مقدمه ص ۱۲۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- د حورفو اوښتنه او یو له بله تبدیل چه د کلماتو تحول هم له دغو اصولو څخه زده کیږي او دا هم په اکثرو ژبو کي مثبت اساسونه لري morphology

٤- لغات او کلمات، چه څنګه جوړ شوي دي؟ جامد کلمات ئې څنګه دي؟ مصادر او مشتقات ئې څنګه دي؟ vocabulary [۱]

پر دغو څلورو موادو برابر د ژبو پرتله او مقایسه کیږي، او په دې کتاب کي زما د پلټني او څیړني آره دغه څلور خبري دي، د ږغو او توریو او لغاتو او کلماتو شرح او تفصیل او پرتله به وروسته راوړم، دلته به لومړي د دریم خبري یعني د حروفو د اوښتلو او یو له بله د تبدیل څني اساسي خبري در وښیم، چه اوس دستي دغه مواد زموږ لپاره د ویدي ژبي په مقایسه کي په کار راځي.

توري او د اوښتلو اصول ئې

ژبه عبارت له هغو ږغو او آوازو څخه ده، چه تر خوله راوزي. دا ږغونه راز راز دي او هر ږغ ځانته په خوله کي یو ځاي لري، چه له هغه ځایه هغه مخصوص ږغ راوزي، دغه ځاي وتوځي (مخرج) بولي، ټول ږغونه له خولې څخه راوزي، له شونډو څخه نیولي بیا د ستوني تر پایه یعني سینې پوري د حروفو مخارج دي، ځیني توري په شونډو کي ویل کیږي لکه (ب، م) ځیني توري د خولې له منځه راوزي لکه (ج، ل) ځیني حروف حلقي دي، لکه (غ، خ) ځیني حروف په سینه کي ویل کیږي لکه (هـ، ا).

د دنیا د ټولو ژبو ږغونه او آوازونه یعني توري تر سلو پوري رسیږي او هره ژبه ځانته څني داسي ږغونه هم لري چه هغه په نورو ژبو کي نه وي، مثلاً د عربي ژبه نه مخصوص حروف لري (ث،ح،ذ،ص،ض،ط،ظ،ف،ق) چه په پښتو او پاړسو کي نسته او د پښتو او آریائي ژبو ځیني حروف لکه (پ،ټ،ډ،ړ،ژ،ږ،ښ،ڼ) بیا په عربي او سامي ژبو کي نه راځي، عموماً د ټولو ژبو توري چه له شونډو څخه ستوني تر پایه ادا کیږي په لاندي ډول څو برخي لري:

۱- شونډیز توري (حروف لبي یا شفوي) labials (ضمه u، او o، ب b،بهـ bh،پ p، ف f،م m، وw)

۲- تالوئین توري (حرف کامي) palatals (ت t، ټt، ج j، چ ch،د d، ډ d، رr، ړ r، zj، ژ zh، ږ z، سs ش sh، ښ sh، ل l، ن n، یy)

۳- ستونیز توري (حلقه) gutturals (خ kh، ع a، غ gh،گ g، ک k، کهـ kh)

٤- ټټریز توري (حروف سینه یا جوفي) زور (فتحه)، زیر (کسره)، آA ، الفA، هـ h، د دغو څلورو ډولو حروفو د ابدال او اوښتلو قانون دا دي:

---

[۱] فرهنگ نظام، ج ۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

١ لومړي پلا د یوه مخرج حروف سره اوړي.

٢- دوهمه پلا ښائي چه هغه حروف سره واوړي چه مخارج ئې سره نژدې وي.

٣- کله کله داسي هم پېښیږي چه یو توري په داسي بل توري تبدیل شي چه په مخرج کي ډېر له اصله لیري وي دا نو داسي کیږي چه یو حرف لومړۍ پلا په داسي بل حرف واوړي چه په مخرج کي ور نژدې وي وروسته بیا دغه مبدل صورت په بل داسي حرف ابدال شي چه دغه دوهم صورت ته نزدې وي، دې ته ابدال بالواسطه باید ووایو.

٤- حروف صحیح یا صامت توري consonants په اوښتلو کي تر لوړو درو قاعدو لاندي دي مگر حروف علت یا صایت یعني ږغیږي توري vowels چه هر وخت صامتو توریو ته حرکات ورکوي، او د دوي په کومک د صامتو توریو تلفظ کیږي، د ابدال پر وخت کم قیمت نلري، کله له منځه ځي، کله اوړي، کله زیاتي کیږي. ږغیږ توري دا دي (چه ساکن وي) الف a، و v، ی y، هـ (حرکي) h، آي i، یو u، او o، ائې e.

دا حروف ذاتاً اصالت نلري، د نورو د حرکت ښکاره کولو لپاره دي، اصلاً د دوي تشکیل هم د یوه ږغ له درنولو او سپکولو څخه دي، دا لاندي نقشه وگوري:

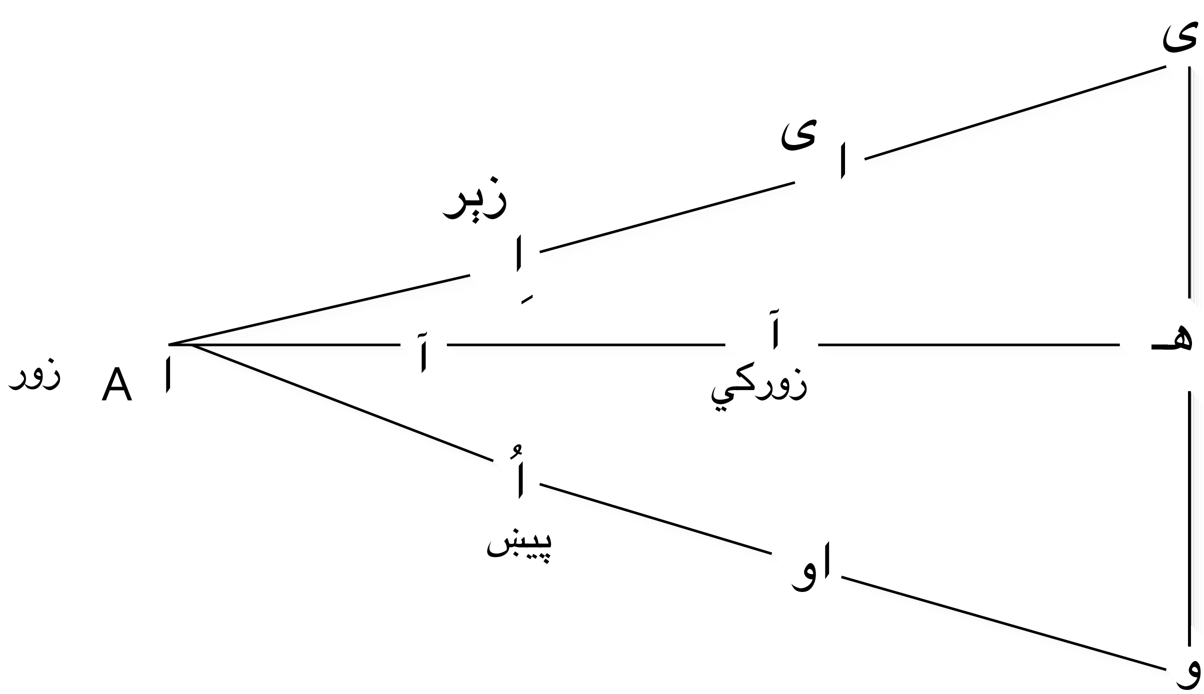

(c) ketabton.com: The Digital Library

يو مثال: د ابدال د دغو قاعدو د څرګندولو لپاره دا يو مثال دلته راوړل کيږي (اشو) ashva په سنسکريت کي آس ته وايي، په اوستا کي اسپه aspa سو، په پاړسو اسپ asp او په پښتو نر آس او ښځه ئې اسپه ده. وګورئ د سنسکريت (ش) تالوئيز توري دي په (س) بل تالوئيز توري اوړي، نو (اش) طبعاً (اس) کيږي، واو شونډيز توري دي، پ هم له شونډو څخه را وزي، نو و va= پ pa شو اسپ او اسپه ځيني جوړ شول.

په پښتو کي (واو) د علت لامله حذف شو آس پاته شو. تر ځلورو لوړو قاعدو لاندي د حروفو د ابدال لنډه نقشه دا ده:

هـ - ا	ح - هـ	ر- ل	ع- ا
س،خ، که	ت، ټ،ط	م،ن،ڼ	ق،ک
ب،پ،و،ف	د،ډ	ن،ل	ن،ڼ
ګ، غ	ذ،ز	ړ،ژ،ج،ځ	و،ا
س،ش	ص،س	څ،س،چ،ش	ی،ج
هـ،س	ض،د	د،ل،ت	ت،ث

ويدا Veda

تر ټولو دمخه بايد د ويدا کلمه تر غور لاندي راولو ځکه د اکثرو پوهانو په عقيده دا کلمه له پخوانۍ اصلي آريائي ژبي څخه ده، او دوي وائي چه د دې کلمې اصل (ود) دي چه د پوهني معنا لري.[1]

په سنسکريت کي د ډيرو کلماتو ريښه هم دغه کمله ده، او ډول ډول الفاظ ځني جور شويدي، مثلاً ودت vidit علم، فهم ويد يا علم، زده کړه او ودیا بهاياس vidya bhyas زده کړه، لوستنه وديا پراپت vidya prapti د علم تحصيل د پوهني زده کړه وديا دان vidyadan د علم خپرول او اشاعت، وديا رتهي vidya rthi زده کونکي، محصل، وديالي vidyalay مکتب ښوونځي، زده کړوځي، وديا وان vidya van پوهنوال، عالم، علمي.[2]

په دې ډول د ويدا کلمه له (ود) څخه مشتقه ده، او په سنسکريت کي د علم، پوهني په معنا ده مګر لکه کلمات چه د عصر او زمانو په تيريدلو سره تغير او تحول کوي، معاني هم دغسي دي، چه په تقريبي ډول بلي خوا ته ميل کوي او لږ لږ له خپله اصله ليري کيږي. د سنسکريت ود vada د پښتو ژبي د ډيرو کلماتو سره په ريښه او معنا کي نژدې والي لري، که څه هم کټ مټ دغه کلمات لکه سنسکريت د پوهني او علم معنا نه ورکوي خو د پوهني

[1] د دې کلمې شرح لږ څه دمخه تيره شوې ده.
[2] هندوستاني قاموس، ص ۷٦٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقصد ته نژدې دي، او سړی ويلای سي چه له اصلي آريائي ژبي څخه دا کلمه سنسکريت ته په لږ معنوي تحول راغلې ده، اصل ئې په پښتوکي محفوظ دي، يا دا چه د پښتو معاني ئې لږ څه مغيري شوې دي، په دې ډول:

په پښتوکي وده vadah د واو په زور او د دال په زورکي تر اوسه د نشو و نما او لويوالي په معناؤ مستعمله ده، په قندهارکي وايي: دا تاک په دې مځکه کي وده نه کوې يعني نه لوئيږي او نشو و نما نه کوي، له دغه ريښې څخه واده vadah جوړ شويدي، چه په واده کي هم وده يعني نشو نما او تکاثر پټ پروت دي، انسانان په واده سره نشو نما او ډيرښت کوي، له دغي کلمې څخه وديدل لازمي مصدر، ودوي متعدي مصدر، او ودون، ودونه، وديده، وديدنه ودينگ جوړ شوي دي.

وده يعني لويښت او نشو نما له پوهني سره لازمي شي دي، وده بې پوهي نه کيږي او هر ځاي چه پوهنه، او علم موجود وي، هلته وده هم سته، دا معنوي تلازم دغه دوه کلمې ښه سره نژدې کوي، نو هغه کلمه چه د (ويدا) نوم ځني مشتق دي، کټ مټ په پښتوکي (وده) ده، د دې معنوي تطبيق او تلازم د څرگندوني لپاره دا لانديني لغوي پلټنه هم د ويلو وړ ده.

د ويدا کلمه چه په اصل کي (ويد) ده، د دال په زور، په اسلامي دوره کي بيد beed ضبط شويده، (واو) او (ب) دواړه شونډيز توري دي، او ابدال ئې هم خورا ډير دي: مثلاً پښتو وري پاړسو بره. پښتو وان van پاړسو سوبان، لکه باغوان او باغبان.

نو ويد، بيد او په پخواني اصطلاح بيذ هم شو[1] چه په پښتوکي له دغي ريښې څخه تر اوسه هم بد bud سته، مثلاً پلاني ډير بد سړی دي يعني هوښيار، عاقل، دانشمدن دي، دا کلمه وروسته به بودائي عصرکي هم کټ مټ د دغه بدهـ په نامه کي موجوده وه، او علامه البيروني ليکي چه د هندوانو په عقيده مادهٔ مطلق او مجرده هيولا (ابيکټ) درې شيه بالقوه له ځانه سره لري: عقل، دين، جهل. او لومړۍ يعني عقل ته (بدهه) وايي، چه د راحت او خوښۍ او هوسائي باعث دي.[2]

د بد کلمه د پارس په ژبو هم ننوته، مگر د حافظ ساتونکي، مشر او رئيس معنا ئې ومونده، المسعودي عربي مورخ ليکي: چه په پارس کي تر اسلام دمخه ډير منصبونه موجود وه، او تر ټولو لوړ منصب د (موبذ) ؤ، يعني حافظ الدين او د دوي په ژبه (مو) دين او (بذ) حافظ ته وايي. جمع ئې (موابذه) ده، دغسي هم اصفهبذ له اصفه (سپه) او بذ څخه مرکب دي، يعني سپه سالار په دغه ډول د بيربذ (حافظ الکتاب) هو تخشه بذ (د کاسبانو او تجارو مشر) و[3] دغسي هم الخوارزمي کوهبذ د صاحب الجبل او هيربذ د رئيس النار په معناؤ را وړي دي[4] چه له

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۹۳.
[2] کتاب الهند، ج ۱ص ٤١.
[3] التنبيه و الاشراف.
[4] مفاتيح العلوم ص ٦٤-٦٥-٧١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغو ټولو څخه دا ښکاري چه (بذ) د پاړسوانانو په اصطلاح تر اسلام دمخه د رئیس او حافظ، مهتر معانی درلودل، چه د بودائي بدهـ او د پښتو اوسني بد سره ډیره اړه او نژدې والي لري.

په پښتو کي یو بل مصدر هم سته، بودول budawal یعني ځیني اخستل او تحصیل او لاسته راوستل، مثلاً خپلي پیسي مي ځیني بود کړې یعني لاس ته مي راوستې او تحصیل مي کړې. ښائي چه دا هم یو معنوي تحول وي له دغي ریښې څخه، دغسي هم ویل کیږي. چه دا شي د بود دي، یعني د ګټي او نفعي دي.

له دغو لوړو تاریخي او لغوي پلټونو څخه نو دا نتیجه لاس ته راځي، چه د پښتو (وده) او بیا (بد) په هغه پخواني (ود) او (وید) او (بید) اړه لري او د دغو کلماتو ریښه پخوانۍ آریائي ده، او په پښتو کي هم تر اوسته له دغي ریښې څخه ډیري کلمې ژوندۍ دي، او دا ثابتوي چه د آریائي پخوانۍ ژبي سره اوسنۍ پښتو څنګه ټینګه رابطه او اړه لري؟

ریګ او رشي Rig-Rishi

د وید شرح او تطبیق مو لوړ ولوست، او دا هم در معلومه ده چه ریګ ویدا Rig Veda د وید دکتاب مهمه او لومړۍ برخه ده اوس به راسو دې ته چه د رګ rig کلمه څه معني لري او په پښتو کي ریښه سته که یه؟

لکه دمخه چه هم ویل شویدي، د رګ ماده rich ده چه د البیروني په قول د رج rij مجموعه ده، او رج یو ډول نظم و چه د قربانیو پر وخت په دريې ډوله ویل کیدي، لومړۍ په ساده ډول، دوهم داسي چه پر هر لفظ باندي دریږي، دریم ډول چه تر ټولو ښه دي، جمله جمله ویل کیدي، او دمخه جمله بیرته ور سره تکراریده بیا نو بله جمله ور سره یو ځاي کیده.[1]

اوسني پوهان وایي چه رګ د ستاینې او حمد و ثنا معناوي لري، او دا کلمه په سنسکریت کي هم په دغه معنا ده، مګر که موږ دقیق سو داسي تحلیل کیږي:

ګ،ج، چ او بیا ش ټول تالوئیز حروف دي یو له بله سره اوړي، هغه ریج rij چه البیروني راوړي دي، یقیناً د رګ rig معروف ډول دي، په سنسکریت کي ریج riju سم اوسیده او دغسي هم په ښو اخلاقو ستایلي او د ښو خویو څښتن ته وایي ریچا richa د ویدي روحانیونو یوه مخصوصه ډله وه، او ریشي rishi یا rikhi د آریائي اقوامو روحاني مشران وه، چه پر څو ډلي ویشلي کیده لکه مهاریشي، ډویا ریشي، راجا ریشي او دغسي هم رګهـ raghu د هند د یوه مشهور شاعر کالیداس د یوه شعر نوم دي.[2]

که موږ وګورو دا ټول نومونه نژدیوالي او ربط سره لري (رج،رچ، رش،رګ) ټوله له یوې کورنۍ څخه دي، او دا ټول د ریشي rishi کلمې ته منسوبیږي، ریشي په پخوانیو آریائي اقوامو کي د مشر او بادار او رهنما او شاعر او

---

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱٦٧.

[2] هندوستاني قاموس، ص ٤٢٧، ٤٣١، ٤٣٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

روحاني مقام درلود، او د ویدو برخي هم دغو ریشي ګانو ته منسوبي دي، مثلاً یوه برخه د یوه ریشي په نامه ده، او بله د بل. او هندوان دا عقیده لري، چه دغو ریشي ګانو ته د ویدو د مضامینو الهام کیدئ، او د دغو روحانینو له ارباب انواعو سره ټینګه رابطه درلوده. په ویدو کي د ډیرو ریشوګانو نومونه هم راغلي دي، او داسي ښکاري چه هر قوم به ځانته ریشي درلود[1] او هر ریشي د خپل قوم رهنما، روحاني، شاعر، خطیب بلل کیدي، او هر وخت به ئې خپل قوم ته د قربانیو او عباداتو د وختو دعاوي او سندري نظم کولې. د حمد او ثنا مضامین به ئې په شعر کي ویل، دا سندري او دعاوي چه سره ټولي شوې، نو د ویدا کتاب ځیني ترتیب شو، او هره برخه ئې د هغه ریشي په نامه وبلله شوه، چه هغه دغه سندري او دعاوي نظم کړي وې، یا دا چه د آریائیانو په عقیده ده ته ئې الهام شوي ؤ. نو ریشي هغه رج rij یا رګ ته منسوب دي چه معنا ئې ده ستایونکي، ثنا ګوي، شاعر د ښو اخلاقو څښتن. نو ریګ ویدا، رج ویدا داګرده له یوې ریښې څخه را وتلي شیان دي، او معنا ئې ده د ستاینې، د حمد او ثنا او د ښو اخلاقو او سموالي پوهنه.[2]

اوس به نو راسو پښتو ته: زموږ په ژبه کي داسي کلمې سته چه تر اوسه هم ژوندۍ دي، او د دغې کلمي سره ښکاره خپلوي لري: لومړۍ کلمه ده "رشه" یعني خلق او ارثي سجبه مثلاً وایي: دغه ئې د پلار او نیکه رشه ده، یعني د پلار او نیکه خلق او سجیه ئې دغه ده؛ دوهمه کلمه "رشا" ده، دا د هغه چا صفت کیداي شي چه قولاً او عملاً معتمد وي، او ویسا پر کیداي شي، مثلاً زلمي خان ډیر ریشا سړی دي یعني معتمد مطلق دي، او د ښه خلق خاوند دي، په دې ډول له ریشي څخه ریشا یو صفت جوړ شوی دي، دریمه کلمه "وراشه" ده چه د خبري او وینا معنا لري، وراشه ئې نده زده، د هغه چا حال بیانوي، چه نه ژبه لري، نه وینا. حمید مومند وائي:

خندا وه په عاشقۍ راپوري خلق   چه خندل مي د پندګویو په ورشو

معلومیږي چه نامعقولي او بدي خبري ته وراشه نه وایي بلکه ښیې وینا او دګټي خبري ته وراشه ویله کیږي په دې ډول سړي ویلاي سي چه د ریشي آریائي کلمه له پښتو رشه، رشا، وراشه سره ډیر نژدیوالي او خپلوي لري، ښائي چه کوم معنوي تحول ور پیښ شوي وي، مګر د دغه سره هم ډیر بیلتون نه سره لري، د رشي خاوند ریشاوي او وراشه هم لري، د ورشې خاوند تل د رشي څښتن او ریشا سړي دي، دا ټول سره لازم او ملزیوم دي، د آریائي ریشي کلمې په طبیعت کي هم دغه ټول صفات پراته دي، هر ریشي د ښه خلق خاوند، او معتمد او د ښې وینا خاوند و، د وید سندري د ده الهامات وه، او هغه به ئې لوستلې، نو هر ریشي شاعر هم و، یعني "وراشه وال" و، او په دې ډول د دغه پخوانۍ او تاریخي کلمې ریښې په پښتو کي تر اوسه سته.

او ریکوید Rig Veda چه رجوید هم ضبط شوي او رج، رچ او رش هم کیداي سي، ریښه ئې دغه رشي rishi ته را رسیږي او معنا ئې داسي کولاي سو: منظوم ویدا، د ریشي ویدا، د ښو خویونو او ښې وراشې علم.

---

[1] د ویدو تعلیم ص ۸ - ویدک انډیا ص ۷۰.

[2] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ٦٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمهیتا Samhita

پوهانو د دې کلمې معنا مجموعه collection راوړې ده، پخپله د ویدا څلورکتابونه چه دمخه ذکر شول، د مقدس علم څلور مجموعې ګڼل شوي دي او هره یوه سمهیتا بلله کیږي[1] مثلاً ریګویدا سمهیتا، ساما ویدا سمهیتا او نور، الماني مستشرق ونټرنیټس M. Winternits اصلاً ویدي ادب پر درو برخو ویشي. یوه مهمه او لومړني برخه ئې سمهیتا بولي، چه ټول د ویدو متون پکي داخل دي[2] په پښتو کي تر اوسه دغه کلمه کټ مټ نژدې دغي معنا ته سته سمته samatah یعني مجموع او ټول اوکافي او په ښه اندازه: مثلاً وني ښه سمته میوه کړیده یا ډوډۍ ئې وخوړه، خو ښه سمته څني پاته سوه، پلاني ډیري پیسې لري، خو سمته ئې څلویښت زره کیږي.

نو دغه د پښتو سمته کټ مټ د ویدي ژبي سمهیتا دی (ی) او (الف) چه حروف علت دي هر وخت حذفیږي، یا زیاتي کیږي، یا د حرکاتوکار ورکوي. په دې لنډۍ کي دا تاریخي کلمه ساتلې شویده:

د غم د برخو په ویش راغلم سمت سمت غمونه زما په برخه شونه

یعني کافي او مجموعه غمونه د برخو په ویش کي زما حصه شوه.

شرتي، سروتي Cruti

دمخه مووویل چه د ویدي سندرو یوه برخه یعني متون او څلور سمهیتا، سروتي یا شرتي بولي، او دا عقیده لري چه دغه سندري الهامي وې.[3]

دا پخواني کلمې هم د پښتو پر اصولو تحلیل کیداي سي، د (س،ش،ښ) ابدال یو طبیعي کار دي، سرتي، سروتي د یوې کلمې انواع او مختلف صور دي، په شرتي کي واو تخفیفاً حذف شوي دي، دا کلمه د پښتو (ښه راوتې) ده، الف چه حرف علت دي او په فیلالوژي کي کوم قیمت نلري، له منځه تللي دي نوکه باقي حروف یو ځاي ولیکو، طبعاً (ښروتي) کیږي، ښروتي لمړي شروتي بیا شرتي او سروتي شویدي، ښه راوتې، یعني په ښه ډول راغلې او الهام شوې چه هغه الهامي معنا لري.

---

[1] بریتانیکا، ج۱۹ ص ۹۵۷ - کمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۷۷.

[2] د هند د ادبیاتو تاریخ، ج۱.

[3] د دې کلمې نوره څېړنه د اجتماعي تشکیلاتو په بحث کي د سمتي ترکلمې لاندي راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمرتي Smriti

د دې کلمې شرح هم دمخه تیره شوه، د ویدو هغه برخې چه الهامي ندي، سمرتي بولي. دا هغه د وید ملحقات او شروح دي، چه د روایت او تحدیث په ډول یو له بله نقل شوي، او مغنن راغلي دي. د دې کلمې اصل غالباً له دغه پښتو شمیر، او پاړسو شمار، شمردن سره شریک دي. په پښتو وایي شمیرلي یا شمرلي چه په پاړسو کي شمرده دئ.

د س،ش ابدال عمومي دي ت، ل دواړه د نژدې مخرج حروف دي. ابدال ئې روا دي، او ښائي چه دلته بالواسطه وي، یعني شمیرلي لومړي وار سمردی او بیا دال په (ت) بدل شوي وي سمرتي.

د مثال په ډول دا کلمې وګوري د لام او دال ابدال سل=سد، لس=دس، (ده هندي) لیونی=دیوانه، بیا نو (د) ابدال په (ت) لکه زیاد=زیات، آباد=آبات، شهد=شات.

سیند Sind

دا کلمه هم ډیره تاریخي ده، او بیخي زړه، په ریګویدا کي، سپته سندهو Sapta Sindhu مکرراً راځي، یعني اوه روده چه دغه نوم په اوستا کي کټ مټ دغسي هپته هندو Hapta Hindu ذکر کیږي په دې علاقه کي چه اوه روده بهیده، یوه حصه ئې اوسني پنجاب دي، چه پنځه روده پکي بهیږي.[1]

دغسي هم سندهو په ویدي سندرو کي صرف د رود په معنا هم دي، ځکه چه هر وخت د اوستا په ژبه کي د ویدي ژبي (س) په (هـ) تبدیل کیږي، نو د هند نوم هم له سیندهو څخه جوړ شوی دي.[2]

پخوانو آریائیانو د انډوس رود هم سندهو باله، او مطلق هر رود ئې هم په دغه نامه باله. او داسي معلومیږي چه دوي په لوی دریاب (بحر) خبر نه وه دا کلمه ئې پر هر رود اطلاق کوله.[3]

په اتهروا ویدا کي هم دا کلمه په دغو دواړو معناو راغلې ده، کله مطلق رود ته وائي، او کله انډوس Indus ته سندهو ویل شوی دي.[4] د اوستا لومړي فرګرد، د هغه عصر د شپاړسو مشهورو مځکو او هوادو نومونه بیانوي. پنځلسمه مشهوره مځکه ئې هپته هندو Hapta Hindu ده، چه دغه نوم په زړه پاړسو کي هندوا Hindava راغلي، او هغه سندهو په هندو ابدال شوی دي، د اوستا په لومړۍ فرګرد په ۱۹ فقره کي وایي: "له ښو مځکو څخه بنځلسمه چه خالق پیدا کړې ده، هپته هندو (اوه روده) دي..."[5]

---

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۷٤ - ویدک انډیا، ص ٦۷.

[2] مدنیت بخش هند، ص ۳۸ - ایران، ص ۲۰.

[3] کمبرج هستري، ص ۸۰.

[4] اتهروا ویدا، ص ۱۲-٤۰+٦۲+۱۰۷.

[5] اوستا، ج۱ ص۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا نوم په ويدي اصطلاح (سندهو) په پښتو کي تر اوسه هم مستعمل او ژوندی دي (سيند) يا يې مخفف (سين) دواړه اوس په هغو دواړو معناو چه په ويدا کي وې مستعمل دي مثلاً په عمومي معنا د کابل سيند، د کنړ سيند ويل کيږي، او په مخصوصه معنا (سيند) يا (اباسين) انډوس ته ويل کيږي، خوشحال خان وايي:

که مو يو ځل رسد وسي تر سنده بيا دي نه وينم په تورو ستروګو هنده

دلته مقصد فقط انډوس دي يا لکه دا لنډۍ:

اباسين بيا په څپو راغي په سر ئې راوړه سپيني خولې ژړ پيزوانونه

يا په عمومي معنا، لکه د خوشحال خان دا بيت:

که ئې درست په سيند کي ډوب کړې هم به سيځې چه سيځل ئې په نصيب شوله روزګاره

په دې ډول سيند او سين د پښتو مستعمل او ژوندي لغت دي، چه په ويدي ژبه کي هم ؤ او ښائي چه له اصلي آريائي ژبي څخه دواړو ژبو ته راغلي وي.

سوما، هوما Soma, Haoma

دا د يوه بوټي نوم دي، چه په ويدي ژبه ئې سوما بولي، اما لکه په اوستا کي چه د ويدي ژبي (س) په (هـ) ابدال کيږي، نو په اوستا کي هوما راغلی دي. دا بوټي هغه وخت آريائيانو مقدس ګاڼه، چه دوي لا په بخدي کي سره يو ځاي وه، او پر هند او ايراني څانګو نه وه ويشل شوي، دوي به پخپلو مذهبي مراسمو کي د دې بوټي شيره چيښل، او يو راز مشروب به ئې څني تياراوه، چه نشه ئې درلوده او ډير مقوي او تود و.

د دې بوټي نوم له قديمه تر اوسه ډير مشهور دي، او په عربي ئې "هوم المجوس" بولي او شرح ئې داسي ليکي: يو بوټي دي ياسمين ته ورته لږ څه شيريني او حدت لري، هوم المجوس ئې له دې جهته بولي چه آتش پرستان ئې د خپل عبادت پر وخت استعمالوي.[1] علامهٔ البيرونو د دې بوټي شرح هسي ليکي:

هوم المجوس په سندي ژبه ئې خوم، او په سرياني ئې عرزا و مغوشي او په پاړسي ئې آفتاب پرست بولي، مجوسيان (د زردشت تبعه) وايي، چه دا بوټي ساق نلري او په آذربايجان کي شين کيدي او چا نسواي مونډلاي، ځکه چه مارانو به تل د مرغانو چيچيان خوړل نو يوه پاچا د دې بوټي ښاخله راوړه، او د مرغانو په ځاليو کي ئې ګنبيښووه او ماران ئې په وبيرول وروسته دا ښاخله د ځاليو په ونه پوري ونښته او ډيره شوه.[2] په شرقي طب کي هم دا بوټي ډير مشهور و، حکيم محمد حسين دهلوي ئې شرح داسي ليکي: هوم المجوس د لومړي حرف په پيښ، او د واو په سکون، دا بوټي مراتيه هم بولي ، لاندي ساق ئې يو او نري او کلک وي، ګل ئې تيره ژړ دي ياسمين ته ورته، بلګونه ئې کوچني او ګلان ئې لکه ياسمين داسي وي، د تحفې ليکونکي وايي چه دا بوټي د ژړ ارغوان

[1] المنجمد ص ٦٨٧.

[2] د البيروني الصيدله، ص ١٤١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له جنسه څخه دي، حکیم میر عبدالحمید وایي: چه هوم المجوس یو ګل دي، چه جعفري ئې بولي ډېر اقسام لري، طبیعت ئې په دریمه درجه تود او وچ دي، څني ئې ګلان د ساړه او وچ طبیعت لرونکي ګڼي، خواص ئې دا دي: جالي حاد مخفف، د سنګ مثانې لپاره ئې د ګلو خیسانده مفیده ده ګل ئې د تپ د وینو د بندولو لپاره مستعملیږي...[1]

د اروپا نوي پلټونکي هم د دې بوټي ډېر تفاصیل لیکي، د دوي د تحقیقاتو لنډیز او نتیجه لاندي راوړله کیږي، چه د هوما په خصوص کي لږ څه د نوي دنیا د پوهانو افکار هم دلته ښکاره سي، مادام راګوزن لیکي: د سوما بوټي په لوړو غرو کي پیدا کیده. د دې بوټي پرستش په آریائي اقوامو کي تر بیلتون دمخه شروع سوي و، دوي لمړی د دې بوټي څخه مشروب جوړاوه وروسته پخپله د یوه رب النوع په ډول ومنل سو. او هغه چا چه دا بوټي مقدس نه ګاڼه آریائیانو په سپکه ورته کاته، د سوما سوداګران او خرڅونکي ئې مجرمان ګڼل، او هغه څوک چه سوما وساتي، او شیره ئې ونه کاږي، دوي دشمنان بلل، دا خلق د غرو پونده سوداګران وه، چه سوما ئې له غرو څخه وړه، او خرڅوله به ئې او په یوه خاص ډول به ئې د هند له آریائیانو څخه قیمت اخیست، هغو به تل داسي غویي چه رنګ ئې تک ژړ (فاقع) ؤ په ښه ډول ساتل او دغه غویی به ئې د سوما د بوټي په عوض کي ورکول داسي ښکاري: چه د سوما بوټي شیدې یا شیره درلوده، ښاخونه ئې کلک وه، پر ښاخلو باندي بلګونه نه وه، رنګ ئې سور یا طلائي و. نارونه ئې د دباندي خوا لکه د نل بند بند ؤ، له دغه څخه تروه اوګاټه شیره په نښتیځلو وته، او له دغه سره به ئې ځیني نور اجزا ګډول، او د عبادت د وخت لپاره به ئې مشروب ځیني جوړاوه، ونډشمان Windischmann وائي: چه دا بوټي به د سپوږمۍ په شپو کي پیغلو او نجونو ټولول، په یوه ګاډي کي چه دوو مږو به چلوله، د قربانۍ تر ځایه وړل کیده، وروسته به روحانیونو اوستانو، یوه ښاخه لاندي او بله ډبره باندي کړه، دغه بوټي به ئې کوټل، او په لاسي اونګ کي میده کول، بیا به ئې تر پشمي ټوکر صافول، په دغه شیره کي به وروسته شیدې یا اوړه ورسره اچول او تخمیر کول به ئې، دا مشروب دوي په ډېر شوق چیښه، او د ژوندانه ساتونکي او د جاوداني عمر بخښونکي ئې ګاڼه د ریګویدا شاعران ئې ډېر صفت کوي: مثلاً په ریګویدا کي راځي: موږ سوما وچښل، نه مړه کیږو، په رڼا کي ننوتو، دښمن په موږ څه کولای سي؟ د فاني انسان رخه به په موږ څه وکړي؟

د سوما مشروب دوي د اسماني سوما (سپوږمۍ) یو څاڅکي یا شبنم ګاڼه چه د تل ژوندانه (امرت) حامل وي او ټول قوت او طاقت هم پکښې پروت دي.[2] د سوما اهمیت او منزلت له دې څخه ښکاره کیږي، چه (اندرا) د جنګ رب النوع له دې مشروبه سره ډېره علاقه لري او د قوت او غښتلوالي لپاره ئې ډېر خوري او د اندرا ټول جنګي قوت هم له دې څخه دي او بل دا چه د ریګویدا نهمه برخه ټوله د سوما په ستاینه ډکه ده، او د اوستا یوه برخه هم "هوم یشت" نومیږي او د دغو دوو پخوانو کتابو مهمي برخي د سوما=هوما ستاینه کوي.

[1] مخزن الادویه، ج ۲، ص ۲۷٤.
[2] ویدک انډیا، ص ۱۱۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چه لومړۍ پلا يوه ساماني ګربت (عقاب) چه سينا Cyena ئې نوم و د هريتي بريزا Haratibareza له غره څخه دا بوټي راوړ، او د يوپائيري سينا Upairisaena (هندوکش) سيترا Staera (تيرا) کوسرادا Kusrada (د غورکوراسون غر) پورانا Paurrana (پروان) سپي تاګونا ګيري Spiya-Gaona Gairi (سپين غر) پر غرو ئې خپور کړ.[1]

د هوم يشت له دغه بيانه ښکاري، چه د دې بوټي د شنه کيدو او د دوي ځاي د افغانستان مشهور غرونه وه، تر اوستا دمخه په اتهروا ويدا کي هم د سوما بوټي د شنه ګيدو ځاي د منجوان Mangoavan غر ښودل شوي دي، او دا هغه غر دي چه اوس ئې منجانن بولي، د نورستان او بدخشان تر منځ واقع دي، او د جرم دره پکښې ده، د اتهروا ويدا (منجوان) او سوسني منجان تر منځ فقط د واو د حذف فرق دي واو خو حرف علت دي، او هيڅ قيمت نلري.

په اتهروا ويدا کي د يوه قوم ذکر راغلي دي، چه موجاوان Mujavans يا موحاوانت Mujavants نوميږي، دا قبيله د بهليکا سره يو ځاي ذکر شوې ده چه مقصد ئې هغه د بلخ خلق دي. ګريفت وايي چه موجاوان يوه قبيله ده، چه د هند په شمالي غربي خوا کي اوسيده.[2]

ماکډونل وائي: چه دا قبيله د ګنداريۍ قبيلی سره ګاونډۍ وه ځکه چه ګنداريان د کابل او پيښور تر منځ ميشته وه نو به د دوي په شمالي خوا يعني د لغمان او نورستان به شا او خوا کي منجوان اوسيدل.[3] چه د اتهروا ويدا په قول د بلخ له خلقو سره هم دا قبيله نزدې ده.

مورګينسټرن G. Morgensterne ناروېژي مستشرق هم دغه منجان هغه تاريخي منجوان بولي او د شرقي پوهنو په کتاب کي مفصلاً شرح ليکي[4] له دغو ټولو توضيحاتو څخه ښه څرګنديږي ، چه هوما يا سوما اصلي ځاي زموږ د هيواد جګ جګ غرونه وه، او دا بوټي د دغه ځاي و، د سوما د بوټي په تشخيص کي هم نوو پوهانو راز راز نظريې ښکاره کړي دي، مثلاً ګريفت د يوې مجلې په حواله چه Quarterly Review[5] نوميږي هسي ليکي:

چه ډوکتور ايچيشن Aitchison وايي ښائي چه سوما د افډرا پاچيکلاد Ephedra pachyclada بوټي وي، چه د هريرود په ورشوګانو کي تر اوسه هم hum يا هومه huma يا ايهمه yahma بولي، دوکتور جوزف بورنمولر

[1] هوم يشت ۱۰-۱۱ - د افغانستان تاريخ، ج ۱، ص ۱۵۲.
[2] اتهروا ويدا، ج ۱ ص ۲۲٤.
[3] د هندوستاني ادبياتو تاريخ ص ۱۵۳.
[4] تاريخ افغانستان، ج۱ ص ۱۵٤.
[5] ۳۵٤ ګڼه ۱۸۹٤ ع، ص ٤۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

Bornmuller چه په کرمان کي ډير عمر اوسيدي سوما د افډرا يوه نوعه ګڼي او وايي چه له سائبيريا څخه بيا د ايشيا تر غربه د افډرا ډير انواع موندل کيږي[1].

سر اوريل ستاين انګليسي مورخ او مستشرق هم دغه شرح مني، دی ليکي: چه دکتو ايچيشن د افغانستان د سرحداتو د تحديد د ډلي عضو و، ده له بلوچستانه تر هري روده په ډبرينو مځکو کي دا بوټي موندلي دي (چه هوم بندک) hombandak ئې هم باله، پخپله اورل ستين وايي چه په ۱۹۱۵ع کال ما هم د ايران او افغانستان په سرحداتوت کي دغه بوټي وليد چه خلقو هوم باله او افډرا هغه تاريخي هوما دي چه په ويدا او اوستا کي ئې ذکر راغلي دي.[2]

په دې ډول هوما يا سوما دغه بوټی دي، چه په علمي ژبه افډرا بولي، او آريائيانو به شيدې او شات ورسره ګډوله، او مشروب به ئې ځيني جوړاوه. اوس به وګورو چه په پښتو د دې تاريخي بوټي نوم څه دي؟

دمخه مو وويل چه د سنسکريت (س) تل په اوستا کي په (هـ) اوړي، نو سوما هوما شو، تر ميم وروسته الف فقط د ميم د زور ښکاره کولو لپاره ليکل کيږي ځکه چه په پښتو کي د زورکار (هـ) هم ورکوي، نو بايد په پښتو رسم الخط دا کلمه هومه وليکو. (هـ) هر وخت پښتانه په همزه اړوي، مثلاً هګۍ، اګۍ بولي، هلک ته الک وايي. د هومه لومړی حرف که په همزه واړول سي (اومه) به شي.

پښتانه يوه بوټي ته اومه (په مجهول واو) وايي، چه په غرو او ډبرينو مځکو کي شين کيږي، دا بوټي نر او ښځه اقسام لري، په هندوکش او سپين غره او د تيراه او د مهمند په غروکي دا بوټي ډير دي، په قندهار کي اومان بولي، جنوبي وال ئې هم اومه يا ماوه بولي، د پاړسو په اصطلاح (بندک) دي. په نورستان کي هم دا بوټي تر اوسه سوم بولي.[3]

د دې بوټي ايرې خلق د خولې په نسوارو او باروتو ګډوي، ښاخلي ئې بلګونه نلري، نيم ګز قدر لوئيږي، بند بند وي، يو راز ثمر لري، چه مات ئې کي شيدې ځني راوزي ځني خلق ئې ايرې د کشتې په نسخو کي هم استعمالوي، وګوري: هغه پخواني آريائي نوم کټ مټ په پښتو کي ژوندي دي، او اوس هم ويل کيږي او له دې څخه د پښتو ربط له ويدي ژبي سره په ښه ډول ثابتيږي، هغه د هوم نوم چه خارجي پوهانو د ايران او افغانستان په سرحداتو کي اوريدلي دي کټ مټ دغه پښتو نوم دي، چه عوام ئې اومه تلفظ کوي.

[1] د اتهروا ويدا حواشي، ج ۱ ص ۲۵۲.

[2] د هندوستاني ادبياتو تاريخ ص ۱۵۳.

[3] د يعقوب حسن خان فقه اللغه، ص ۲۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چهند Chhandas

دا کلمه په ویدي ادب او ویدي ژبه کي ډیر اهمیت او شهرت لري، په پښتو کي خو اوس مستعمله نده، مګر په زاړه ادب کي ژوندۍ وه، او په غزنوي او غوري دورو کي لا هم مستعمله وه! دلته به لوړی د دې لغت تاریخي اهمیت ښکاره کو، بیا به ئې په پښتو کي در وښیو.

دمخه مو د ویدو د ملحقاتو او زمانو په بحث کي ولوستل چه چهند په ویدي اصطلاح عروضي اصولو ته وائي، او د ماکس میولر په قول د ویدي ادب خورا زړه برخه چه په ۱۲۰۰ تر ۱۰۰۰ ق،م اړه لري چهندس بلل کیږي. یعني عروضیات. د ویدا په ملحقاتو کي هم څو کتابونه په دغه علم اړه لري هغه وخت چه پاڼیني نومي مشهور ویدي عالم او ژب پوهاند د سنسکریت ژبه ترتیب کړه د ریګویدا ژبه ئې چهندس وبلله یعني د نظم او عروضو ژبه یا د ویدي شعر ژبه، ټي وي آر ډاویډس T.W.R. Davids د بودائي ادب پروفیسر وایي چه د چهندس اصطلاح په بودائي دوره کي هم وه اکثر بودائي ادبي کتب او آثار په چهندس ډول لیکل شوي دي هغه ډول ژبه چه برهمانا- او- پنشدا د ویدا ملحقات په لیکل شوي وه د ګرامر پوهانو چهندسه Chhandasa بلله یعني د چهندس ژبه یا د ویدي شعر ژبه. بودا هم خپله وینا word په دغه چهندس لیکلې وه خو هر چا به په خپله ژبه ویله.[1]

په حقیقت کي چهندس د اداء او تلفظ او وینا هغه اصول وه چه د ویدا کتابونه په لیکل شوي وه دا یو راز نظم و، وروسته داسي منظومه وینا د ویدا په تعقیب او پیروۍ رواج شوه او دغه ډول وینا ئې چهندس وبلله ځکه چه اصل او اساس ئې پر نظم ایښود شوي و، نو د هر نظم او شعر اصولو یعني عروضو ته ئې هم چهندس وویل او دا اصطلاح وروسته پر هر عروضي شاعر باندي اطلاق کیده لکه دمخه چه مو ولوستل په ویدي شپږو علومو کي چهندس ډیر مهم علم و، د ویدو د نظم او تلفیق ټول اصول پکښي بیانیدل دا علم د وینا او فصاحت معیار و، هغه وخت چه پنګل Pingale خپل کتاب چهنده سترا Chhandahsutra وکیښ د عروضو اصول ئې پکښي څرګند کړل وروسته د ویدا په ډیرو شرحو کي د دې علم بیان وشو. د پنګل د کتاب شرح هلایودهه Halayudha نومي عالم د مرتیا سنجي وني Marita Sanjivani په نامه وکښله او په سنسکریت کي هم دغه اصول وروسته تعقیب کړل شوه.[2]

علامهٔ ابو ریحان البیروني پخپل کتاب الهند کي د دې علم شرح مفصلاً لیکي ده چه دلته ئې لنډیز راوړم له دې څخه به په اسلامي دوره کي هم د چهند اهمیت در معلوم شي تر نحو وروسته چند (چهند) مهم علم دي، چه د شعر د وزن او نظم اصول (عروض) بیانوي. هندوان دا علم خورا ضروري ګڼي ځکه چه د دوي اکثر کتابونه نظم دي او د دوي د خپلو منظوماتو ډیره ستاینه کوي، او خورا ډیر ئې لولي، په لوستلو ئې خوښي او چکچکي کوئ، که څه هم تر نظم نثر ډیر آسان دي، خو بیا هم دوي کروټ نثر نه خوښوي.

[1] کمبرج هستري آف اندیا، ج ۱ ص ۱۸٦.
[2] برطانیکا ، ج ۱۹ ص ۹۷۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هندوانو کتب اکثر نظم دي، او هم له دغه جهته ئې د علومو زده کړه گرانه ده ما د اقليدس او مجسطي کتب دوي ته ترجمه کړل، او د اصطراب فن مي د دوي په ژبه ورته وليکي. دوي له هغونو شتو څخه نظم جوړ کړ او ځکه چه په نظم کي توضيح نه وي، نو ئې دا کار ډير ځانته گران کړ!

د چهند فن لومړئ پلا پنگل او چلت نومو پوهانو ايجاد کړ، او کتابونه ئې پکښې وکښل تر ټولو مشهور کتاب ئې گيست دي، چه د خپل مصنف په نامه مشهور شوي دي. د مرگلانچن او پنگل او اولياند کتابونه هم معروف دي.[1]

دا و د چهند د کملې تاريخ چه وروسته په سنسکريت کي عموماً د اشعارو معيار او علم العروض ته هم چهند ويل کيده، او دا کلمه د دغي ژبي معروف لغت سو.[2] په پښتو کي اوس دا کلمه مستعمله نده، خو په زاړه ادب کي موجوده وه، ښکارندوي غوري د سلطان شهاب الدين غوري (٥٦٩-٦٠٢) معاصر پخپله يوه قصيده کي هسي وايي:

په بربڼ چه ږغ د چونيو نغوريده سي ته وا چندي سره پيودي اشلوکونه[3]

چندي دلته د شاعر او ناظم معنا لري، د پټي خزانې په قلمي نسخه کي هم دې کلمې ته د شاعر معنا کښلې شوې ده، او له دې څخه ثرگنديږي چه هغه پخوانی چهند ته منسوب نوم دي (هـ) چه په دې کلمه کي وه، وروسته هيسته شوې ده او داسي ډول (هـ) له اکثرو کلماتو څخه لويږي، ځکه چه صوتي حرف دي او د پښتو په صايتو حروفو (علتو) کي هم شامل دي.

د دې کلمې دا معنا له موقع څخه هم معلوميږي، پيودل په پښتو نظم کولو ته وايي، اشلوک هم قديمه آريائي کلمه ده، شرح به ئې وروسته راسي.

اشلوک ashlok يا ishlok

دا کلمه په سنسکريت کي د شعر او نظم verse په معنا ده[4] او داسي معلوميږي چه اشلوک غندي اشعار په هندي آريائيانو کي ډير وه، علامهٔ البروني ليکي چه اکثر هندوکتب اشلوک دئ او دا يو راز نظم دي چه (چاريد) ئې بولي، او هر پد ئې اته حرفه وي، مگر په څلورو سروپدوکي دا اته حروف يو راز نه دي د څلورو پدو آخر حرف له يوه جنسه يعني دروند (ثقيل) وي. د اشلوک دا شرط دي چه د هر پد پنځم حرف به تل سپک (خفيف) او شپږم به ئې دروند (ثقيل) وي، اوم حرف به هم په هر دوهم او څلرم پدکي سپک او په نورو دوو يعني لومړی،

---

[1] کتاب الهند، ج ١ ص١٨٠-١٨١.

[2] هندوستاني قاموس، ص ٣٤٤.

[3] پټه خزانه، ص ٥١.

[4] هندوستاني قاموس، ص ٤٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دريم پدکي به ثقيل وي، نور حروف چه هر راز وي پروا نلري. اشلوک د هندي کتابو بنياد دي.[1]

په دې ډول داسي ښکاري چه د اشلوک په معنا کي تخصيص تر تعميم وروسته راغلي دې، لومړی ئې مطلق نظم او پيودلي کلام ته (اشلوک) وايه، وروسته د نظم يو مخصوص ډول شو، او د سنسکريت په عروضو کي تر مخصوص قالب لاندي سو.

تاسي دمخه د چهند په بحث کي ولوستل چه دا کلمه د ښکارندوي په يوه قصيده کي راغلې ده، هلته په قلمي نسخه کي دې کلمې ته د (اشعار) معنا کښلې شوې ده، چه کټ مټ هغه قديمه معنا ده. داسي معلوميږي چه دا کلمه تر ٦٠٠ هـ پوري په پښتو کي هم مستعمله او ژوندۍ وه، او له دې څخه چه په پښتو کي مستعمله وه دا ثابتيږي چه پخوانۍ آريائي کلمه ده، او پخپل اصلي ټک او هيواد کي ژوندۍ وه.

د سنسکريت نوم Sanskrit

تاسي دمخه هم ولوستل چه سنسکريت د تهذيب شوی، بشپړ شوی، او سمه شوې معنا لري، او په لنډ ډول مو د دغي ژبي تاريخي وده او نشونما هم دمخه زده کړه، اوس ئې لغوي تحليل وګوري:

اصلاً دا نوم مرکب دي، لومړي جزو ئې (سم يا سن) دي دا لغت په دوه ډوله قديم آريائي لفظ دي. په پښتو کي اوس هم (سم) د (راست، مستقيم، درست) په معنا سته، مثلاً سم لرگی، سمه لکړه، سمه لار، سم کار او نور ... دې کلمې پخوا نور مشتقات هم در لودل، چه اوس لږ مستعمل دي مثلاً سمي samay د اصطلاح او بهبود او ښيګړي په معنا لکه شيخ متي چه وائې:

په غرو کي ستا د عشق شپيلکۍ دي د دې نړي په عشق سمي دي[2]

يا سما sama د تنظيم او انصاف او عدل په معنا، لکه شيخ اسعد سوري چه وائي:

له سما وي ودان آهنګران و په ټيکنه ؤ په درست جهان او ښار[3]

دغسي هم اوس سمون او سمول او سمونګ او نور مواد له دغي ريښې څخه په پښتو کي مستعمل دي په سنسکريت کي هم سم sam او سن san دواړه لکه د لاتين con د پريفکس (يعني سوابقو) په ډول راځي، معنا ئې ده يو له بله سره، موافقت، نژديوالي لکه سم بند sambandh يعني connection سره نښتل، اتصال. له دغي ريښې څخه ډيري کلمې را وتلي دي، لکه سما sama د موافقت او برابرۍ وضعيت، سمتوب، په معنا، او سماپت

---

[1] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۹٤.

[2] پټه خزانه ص ۲۷.

[3] پټه خزانه ص ٤۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

samapt تکمیل، تمامول، سمول، ترتیب او تهذیب کول.[1] د سنسکریت لومړي جزو هم دغه سم یا سن دي، چه رینبه ئې قدیمه آریائي ده او ښائي چه له اصلي آریائي ژبي څخه په پښتوکي تر اوسه پاته وي، او سنسکریت ته هم تللې وي، د میم او نون سره اوښتل په پښتوکي اوس هم ډیر دي، مثلاً منبتل، نښتل، مبنلي، نښلي، یا لکه لانده، لامده، لنده، لمده.

دوهم جزو ئې سه یا زه دي چه کټ مټ د پښتو ښه اوس موجود دي، په سنسکریت کي وائي سوډول sadaul یعني ښه ډول او ښه څیره[2] چه عیناً اوسنۍ پښتو ده تاسي دمخه ولوستل چه (س،ش،ښ) د یوه مخرج او سره نژدې حروف دي ابدال ئې هر وخت روا دي (واو) او (هـ) هم دواړه صوتي او د علت حروف دي په اوښتو کي کم قیمت نلري، ځکه چه د سنسکریت (س) هر وخت د اوستا په (هـ) اوړي، نو په اوستاکي داکلمه (هو) ده.

د دې نامه درهم جزو (کریت) دي، چه معنا ئې (کرده شده) دي او دا هم د پښتوکړ ته ډیر نزدې دي، په سنسکریت کي کرن karan کټ مټ د پښتو کړن یا کړل یعني کول (وکردن) دي.[3] نو د سنسکریت کلمه له (سم زه کرته) یعني (اصلاح کرده شده) څخه محرفه[4] ده او دا کټ مټ د پښتو سم ښه کړي "یعني ښه سم کړې" عبارت دي چه د ژبي د تانیث له جهته باید "ښه سمه کړې" وویله سي[5] یعني به ښه ډول او ښکلي توب سمه کړې ژبه چه کټ مټ په دغو معناو "ښه سمه کړې، ښه آراسته کړې، ښه ترتیب او تنظیم کړي، ښه بشپړه کړي" د ژبو پوهانو هم ضبط کړیده.[6]

او د کلمې له تحلیل څخه پخپله د سنسکریت په نامه کي د پښتو ژبي اغیزه ښه ښکاري.

دسیو Dasyu

هغه وخت چه آریائي اقوام د افغانستان له غرو او ورشوو څخه د هند خواو ته شیوه شول او تر اباسین ور تیر شول، دوي د هندوستان له اصلي بومي خلقو سره مخامخ شول او له دغو خلقو سره ئې جګړې او مقابلې وشوې، څو ورو ورو ئې هغه خلق مات کړل او مځکي ئې څني وینوې. د هند بومي وګړي چه تور لینګي ئې بولو د تور پوست او پلنو پزو خاوندان وه، دغه خلق پخوانو آریائیانو دسیو، داس Dasyu یا Dasa بلل، چه معنا ئې دښمن، میرځمن، بیدین ده.

[1] هندوستاني قاموس ص ۴۷۲.
[2] هندوستاني قاموس ص ۴۸۳.
[3] هندوستاني قاموس ص ۵۶۸.
[4] فرهمک نظام ، ج ۲ ص ۸ دیباچه.
[5] پښتو فقه اللغه، ص ۲۶۱.
[6] هندوستاني قاموس، ص ۴۸۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په هند کي د آرین یعني نجیب او شریف په مقابل کي استعمالیده. آرین چه غنم رنګي انسانان وه، د "شریف" په نامه ئې ځانونه ستایل، او د هند تور لینګیان ئې "دسیو" یعني دښمنان او بد خلق او بې شرفه ګڼل، د ویدي عصر شاعرانو دوي پیت پزي او تور پوستي بللي دي، او دغه اقوام اوس په هند کي "دراویدي" بولي.

په ریګویدا کي د آریائیانو او دسیو د جګړو ډېر تفصیلات راغي، او هر کله دوي له خپلو ارباب انواعو څخه خپل بری پر دسیو باندي غواړي، اندرا چه د جنګ رب النوع دی، هر کله دسیو سره جګړې کوي.[1]

تر ویدا وروسته د ایران د داریوش په ډېر لیک کي هم د آریائي اقوامو په مقابل کي د دوي د مستملکاتو خلق په دې نامه بلل شویدي، او وروسته په هند کي د دې کلمې معنا لږ تغیر خوړلي (داس) تش د غلام او مریي او چوپړي په معنا پاته شوي دي.[2] ګیګر الماني وایي چه په اوستا کي دانو هغه دانوه یا د ریګ ویدا (دسیو) او وروستني (داس) دي، چه د آریائیانو دښمنان او رقباء وه، دانو چه په ۱۳ یشت ۳۷-۳۸ فقره او په ۵ یشت ۷۳-۷٤ فقره کي راغلي دي د ارباب انواعو دښمن او اندرا ئې سخت مخالف دي، د ګراسمن به ډکشنري کي هم دانو او داسه دواړه له یوې ریښې څخه را وتلي نومونه دي.[3]

د اوستا په ځینو برخو کي دژ یا دش Dush عموماً د بد او بابیز په معنا و، چه د ډېرو کلماتو په سر پوري دا کلمه نښته، د خورده اوستا په اور مزدیشت کي (دوش مینو) لیدل کیږي[4] چه دغه اوسني د پارسي ژبي (دشمن) هم له هغې زړې کلمې څخه جوړ شوي دي، تر پهلوي ژبي دمخه چه کمه ژبه ویله کیده په هغې کي (دشمیر) دشمن او معاند او ضد په معنا و[5] دغه (دش) د ډېرو پاړسو کلماتو په سر کي راځي لکه دشمن، دشنام، دشوار، دژخیم، دوزخ، دزد.

له دغو ټولو مطالعاتو څخه ښکاره شوه چه د ویدا دسیو، داس او بیا هم دانو او د اوستا دش مینو او بیا د پهلوي دشمبر له یوې ریښې څخه دي، او هم په سنسکریت کي دش dash کټ مټ هغه (داس) دي، چه د مریی او غلام او کښته به معنا ؤ، او داش هم دغسي دي.[6]

اوس چه سړی وګوري د سنسکریت (دش) یا (دس) هغه د اوستا (دش) ګرد سره یو شی دي، او په پښتو کي هم دا ټول موجود دي، داسي د سین ابدال په شین خو پخپله په دغو کلمو کي سته او (ش) هم هر کله په (ښ) اوښتلای سي نو په پښتو کي طبعاً (دش) اوړي (دښ) کیږي یو (ن) د پښتو د نسبت له اداتو څخه پوري ونښلوئ

[1] کمبرج هستري آف انډیا، ج ۱ ص ۸۵ - تاریخ افغانستان، ج ۱، ص ۱٦۸.
[2] د ویدیک انډیا ص ۲۱۸.
[3] د خاوري ایرانیانو تمدن، ج ۱ص ۱۰۳.
[4] د خورده اوستا فرهنګ، ص ٤۹۰.
[5] دساتیر آسماني ص ۲٤۵.
[6] هندوستاني ډکشنري، ص ۳۷۰-۳۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(دښن) به سي، لکه پم او پمن، خيره، خيرن، پخه، پخن، او نور. نو چه (دښ) د بد او بابيز او ضد په معنا و (دښن) هم دغو صفاتو ته منسوب کيږي، او د (ن) د ادات له خواصو څخه دا ده چه اکثر د عيوبو لپاره راځي.

د (دښن) کلمه په پښتو کي خورا عامه ده. او په پخواني ادب کي ښه ځاي لري، جمع ئې "دښنه" او "دښني" هم د دشمنۍ به معنا مستعملي کلمې دي، مثلاً سليمان ماکو وائي: پر دښن ئې يرغل وکاوه... سره ومروړل ئې دښنه.[1]

ملکيار وائي: توري تيرې کړئ ... دښن مو پرې کړئ.

بابا هوتک وائي:

زلمو پر ننگ ځانونه مړه کړي دښن په عشيو مو پيبه کړئ[2]

امير نصر لودي د پښتو خورا پخواني شاعر وائي:

زما دښنه هسي تورا کړي يا توراني دښن چه وايي[3]

عبدالقادر خان ختک وايي:

خو عارف د چا په ښو شکر گزار دي نه په بدو د دښنه لري گله

څلور ډلي Caste

هغه وخت چه آريائي اقوام په افغانستان کي اوسيدل، او د باختر او هندوکش په ورشوگانو کي پراته وه، دوي ځانته ځيني اداري او ملي تشکيلات درلودل، په مساوات ئې ژوندون کاوه، مگر چه دوي تر انډوس (اباسين) ور واوښتل او په هند کي خپاره شول، هند تر دوي پخوا د تور لينگي اقوامو او تور پوستانو ډک و، له هغه سره د دوي جگړې وې، او پخپله آريائيانو ځانونه سپين پوستي بلل، په ريگويدا کي دا فرق او امتياز ذکر شوی، او له تورو دسيو سره د سپينو آريائيانو مقابله داسي شوې ده:

د باد رب النوع (ماروت) پر دسيو گانو باندي حمله وکړه دوي ئې د تالندي په غړغړو سره تباه کړل د دوي ورشو گانې او پټي ئې سپين پوستو دوستانو ته ور وويشل.[4]

د دسيو او آرين د دغه تصادم او جگړو نتيجه وه چه د هند خلق په رنگ او پوست او کړه وړه کي سره بيل شول او پخواني ناآرين اقوام د تورلينگي او پيت پزي (پايسه يزي) او بې پزي په صفاتو په ويد کي ذکر شول، او

---

[1] پښتانه شعراء، ج ۱.

[2] پټه خزانه، ص ۱۱.

[3] پټه خزانه، ص ۷۱.

[4] ريگويدا، ج ق ص ۲۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریائیانو دوي نجس او مردار خواره ګڼل.[۱]

هغه وخت چه آریائیان د هند په مځکو کي خپاره او غالب او بریالي شول نو دوي د هند خلق پر څلور ډلي وویشل پخپله آرین درې ډلي وه، څلورمه ډله هغه دسیوګان او تور لینګیان وه، چه ذکر شول. دې ویش ته په انګریزي کي کست caste وائي چه له پرتکالي کاستا یعني نژاد او نسل څخه ئې اخیستي دي، مګر په سنسکریت کي ورنه vorna یعني رنګ color بولي، ځکه چه دا تقسیم هم پر تور او سپین رنګ باندي شوي ؤ.[۲]

د رنګ او نسل ویش لومړي په آریائیانو کي نه ؤ د ویداد دورې په اواخرو کي پیدا شوي دي، ځکه چه په لومړیو ویدو کي د دې ویش کوم ذکر نسته، او نه ئې نومونه راغلي دي، فقط د لسم وید په ۹۰ برخه کي چه پرش Purush ئې بولي په افسانوي څېر د دغو څلورو ډلو د پیدا کیدو ډول ښودل شوي دي، مثلاً: "چه د پردوش بدن ئې تقسیم کړ، برهمن ئې له خولې څخه، راجنیا ئي له مټو څخه ویش ئې له ورنو څخه، او شدر ئې له پښو څخه پیدا شول".[۳]

په ویدا کي فقط دغوني د څلورو طبقو ذکر راغلي دي، زیاتي څه نسته، خو د هند آریائیانو د دغو څلورو ډلو امتیاز هسي وایي، چه خوله پر ټولو اعضاؤ باندي شرف او لوړتیا لري، نو برهمن چه له خولې څخه پیدا شوي دي، کار ئې ښوونه او پرمان روایي ده، هغه څوک چه له بازو او مټه پیدا شویدي، کار ئې جګړه، او ساتنه او قوت دي، کم خلک چه له ورنو څخه را وتلي دي، د دوي کار دا دي، چه د تمدن نظام ټینګ کړي، او وداني او کښت او زراعت د دوي وظیفه ده، مګر هغه چه له پښو څخه پیدا شوي دي کار ئې فقط چوپړ وهل او خدمت کول دي.[٤]

د څلورو فرقو د پیدا کیدو دغه افسانوي رنګ تر اوسه هم په هند کي موجود دي، لومړي ډله ځانونه ډیر شریف ګڼي او دا درې ډلي له شدر (دسیو) سره کورټ مخالفت نکوي، اچهوت یعني ناملموس ئې بولي.

د دغو څلورو فرقو له نورو خصوصیاتو سره دلته زمونږ کار نسته، فقط دلته دا څلور نومونه چه د آریائیانو زاړه ژوندون سره اړه لري، د پښتو له پلوه تحلیل کوو، ځکه چه ځیني پوهان وایي چه دا څلور سره کلمې پښتو دي، او ریښې ئې په دغه ژبه کي سته، لاندي ئې شرح راځي.

برهمن Brahmana[٥]

لومړي ډله ده، چه روحاني او مقدسه ګڼل کیږي، او تر ټولو ډلو لوړه او پاکه ده، د دوي وظایف په جامعه کي

---

[۱] ویډک انډیا ص ۲۲۰.

[۲] کمبرج هستري ص ۹۲ - د ویدو تعلیم ص ۱۲۳.

[۳] ویدک انډیا، ص ۲۱۷.

[٤] وید ـ پرش سکته ۱۰-۹۰.

[٥] منو شاستر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقدس او روحاني دي، د هند مشهور مقنن منو Manu بر برهمنانو وظایف هسي ټاکي: خداي برهمنانو ته دغه وظایف مقرر کړي دي د ویدو ویل او په نورو لوستل، ځان او نورو ته قرباني کول، خیرات ټولول او ورکول... برهمن چه وزیږي، د ټولو مخلوقاتو خاوند وي، او په دنیا کي تر ټولو معزز وي، د دین، د خزانو ساتونکي هم دي وي، برهمن د خپل حسب او نسب د لوړتیا لامله د هر څه مستحق دي که دی د لسو کالو وي او کشتري د سلو کالو، بیا هم پر کشتري د ده درناوي او عزت لازم دي.[1]

پوهان د برهمن ترجمه په (دعا کونکي یا نمانځونکي preist) کوي[2] او دا کلمه له (برمهه) څخه جوړه شوې ګڼي، برمهه د دعا او مقدسو سندرو په معنا و، چه وروسته ئې تحول وکړ، او یو مجرد جوهر او اعلي موجود شو، چه هر ځاي او په هر شي کي سته او بیا نو د یوه بیل رب النوع په مفهوم وپېژاند شو.[3]

په اوسنۍ پښتو کي کټ مټ دغه تاریخي آریائي کلمه سته، برم bram عظمت، جلال، لوړییا، حشمت ته وایي، د برم خاوند یعني د عظمت او لوړتیا خاوند له برمه ولویږي یعني له جلاله او عظمته پریوزي، پلاني په برم کي دي یعني د حشمت او جلال په حالت کي دي، خوشحال وائي:

که هندو که مسلمان د پت په کار کي   چه مي ولیدل د هیچا نشته برم

دلته برم bram د آزرم او نرم او چرم په قافیه کي راغلي دي، داسي معلومیږي چه د خټکو محاوره دغسي وي.

د برم اوسني معاني هغه تاریخي مفهوم ته نژدې دي لغات او کلمات د خپل تحول په دوره که دغسي تغیرونه کوي، مثلاً (برمه) ډیر پخوا په ویدي عصر کي د نمانځني او دعا او ستاینې معنی درلودل، وروسته یو مجرد د تخلیق جوهر، او بیا د لوي رب النوع نوم سو، په دغو ټولو معناؤ کي د جلال او عظمت او قوت او قدرت معاني پراته دي، چه اوس ئې په پښتو کي هم په دغو معناو مستعملوو.

له برمه څخه برهمن داسي جوړ شو، چه یو د نسبت ادات (من) چه اوس هم په پښتو کي سته، پاي ته پکښې زیات سو، برمهمن شو، یعني د جلال او عظمت او لورتیا خاوند، په کثرت استعمال (هـ) تر (میم) دمخه شوه دوه میمه سره یو ځاي شوه، په ټولو ژبو کي چه دوه حروفه سره یو ځاي شي، که ئې تلفظ دروند وي یو غورځوي لکه هډډیره چه هډیره شوې ده، دلته هم یو میم ولاړ، برهمن پاته شو اما د (من) د نسبتي ادات نور مثالونه زموږ په ژبه کي دا دي، خوږ ـ خوږمن، کړـ کړمن، درد ـ دردمن.

د برهمن معنا که دغه د پښتو (برم من) یعني د جلال او عظمت خاوند واخلو د دغي آریائي ډلي له مقامه سره هم مطابقت لري، ځکه چه دوي یقیناً د لوړتیا خاوندان وه او تر ټولو مخلوقاتو غوره او لوړ بلل کیده، د بشر خورا

---

[1] منو شاستر (۱) برخه ۸۸-۹۱ فقره ص ٤٦-٤٧.

[2] کمبرج هستري ص ۹۲.

[3] ویدک انډیا ص ۱۹۹-۲۵۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ممتازه طبقه هم دوي وه، او نور ټول طبقات ئې هم خادمان ګڼل کېده.[١]

کشتري Kshtari

دوهمه طبقه ده، چه په ویدا کي راجنیا Rajanya او په وروستو کتابو کي کشتري او بیاچهتري ذکر شوې ده پخبله لومړي کلمه د شهزاده او سرباز او جنګي معنا لري.[٢]

په منو شاستر کي د کشتري Kshatriya په نامه یاده شوې ده، او دغه لوي مقنن ئې وظایف هسي تعیین کړي دي. کشتري ته حکم وشو چه د خلقو حفاظت وکړي، انعام او بخشش ورکړي، قرباني وکړي، وید ولولي، له شهوت پرستي څخه ځان وساتي.[٣]

دا طبقه تر برهمن وروسته دوهمه مقتدره ډله ده، چه پاچهان او مشران له دوي څخه وه، اهل اداره او د سیاست خاوندان هم دوي وه، عسکري امور، جنګي چارو په دوي اړه درلوده، دوي د برهمنانو د برم او عزت وسیله وه، او تر هغو وروسته ئې غټ غټ امتیازات درلودل، کشتري باید تل به جنګ کي ونه تښتي او خپل رعایا وساتي، او د برهمنانو احترام وکړي، دغه دري خبري د کشتري لپاره ضروري وې.[٤]

علامه البیروني وایي: چه د کشتر لپاره برم او بړبست ضروري دي، خلق باید له ده څخه وبیرېږي دی ښائی چه بهادر، غښتلي، حوصله لرونکي، متین، زبور، ښندونکي وي، او لوړ لوړ کارونه په سواني اجرا کړي.[٥]

په دې ډول د کشتري وظایف اداري او عسکري وه، او نوم ئې هم کټ مټ دغه مقصد ښه را ښئي، او په پښتو کي تېنګي ریښې لري، بلکه سوچه پښتو دي، کشتري په پښتو کي له دوو کلمو څخه جوړېږي، لومړي جز ئې کش دي چه په پښتو (کښ) ورته وایو، کښل یعني (کشیدن، آختن) هم له دغي ریښې څخه متداول ژوندي مصدر دي د (کښ) په الحاق پښتو ډېري کلمې لري لکه زیارکښ، امبارکښ، ګورکښ، او کښ د آختن په معنا له توري او تیغ سره راځي مثلاً توره کښل، چاړه کښل، خوشحال خان وایي:

ورځم توره وکښلي چه مین واورم په تا بل	په درست جهان دي نه وي یو د ما غندي رسوا بل

دوهم جز ئې (ترې) دي چه مفرد ئې (تره) ده، د لومړي حرف په ضمه، اوس موږ د (ت د ضمي د ښکاره کولو لپاره مفرد (توره) او جمع ئې (توري) لیکو، خو تلفظ ئې فقط د (ت) په ضمه دي او پخوانۍ املا ئې هم (تره، او ترې) ده.

---

[١] تمدن هند، ص ٢١٥.
[٢] کمبرج هستري، ص ٩٢.
[٣] منو شاستر.
[٤] تمدن هند، ص ٢١٥ - ویډک انډیا، ص ٢١٢.
[٥] کتاب الهند، ج ا ص ١٣٠.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوا پښتو د عسکر د نامه لپاره له دغو دوو کلمو څخه کار اخيست، او لښکر او سپاهيان ئې د (کښتري) په اوسني املا (کښتوري) بلل يعني توري کښلي (شمشير آختگان). دا کلمه د الفاظو په اړولو او مقلوب کولو (تور کښ) د عسکريت په معنا هم مستعمله وه، او کټ مټ ده هغه (گښتوري) مقلوبه ده.

د پښتو يو ډير پخواني ادبي اثر (خير البيان) دي، چه د زرم هجري کال په حدودو کي د پښتانه د فکر او فلسفې يوه نابغه بايزيد روښان ليکلي دي، او قلمي نسخه ئې مشهور مستشرق سر دينسن راس پيدا کړې، او ناروېژي خاور شناس مارگن سترن يوه مقاله د دغه کتاب په باب کي کښلې وه. په دغه مقاله کي له خير البيانه څخه څو مخه په لاتينې حروفو چاپ شويدي، چه په يوه جمله کي دغه د (تورکښ) کلمه هم راغلې ده، او هغه دا ده: مشغول دي ډير آدميان په کرلو په بازرگاني باندي يا په پوند گلي، يا په تور کښ باندي، ځيني په نور نور چاري مشغولي کا آدميان.[1]

دلته د خير البيان ليکوال د انسانانو چاري او وظيفې (زراعت، تجارت، او عسکريت) ښئي، او عسکريت (تور کښ) بولي او داسي ښکاري چه دا کلمه تر زرم هجري کاله هم مستعمله وه، او زوړ شکل ئې هغه تاريخي کشتري دي.

ويسيا Vaicya

دا نوم په ويدا کي ويسيا، او په سنسکريت کي ويس Vais، ويسيه Vyasy ويشيا Vaishya راغلي دي او پسله کشتري دريمه طبقه ده.[2]

منو مقنن وايي: چه ويسيا بايد غلې وساتي، انعام ورکي، قرباني وکړي، ويدا ولولي، تجارت وکړي، پور ورکړي. کرهڼه او زراعت هم د ده کار دي.[3]

د دې طبقې وظيفه په آريائيانو کي تجارت او زراعت او نور مدني او عمراني کارونه وه، غلې او گلې به دوي ساتلې، د کرهڼې اصول او د تخمو پيژندنه، د ښې مځکي او بدي مځکي بيلونه، د اجرت او مزدا اندازه، د رانيولو او خرڅولو دودونه، اوزان او اکيال پيژندل، دا ټول د ويسيا کار ؤ، پر ده لازمه وه چه د جواهراتو او غلو او فلزاتو او کالو او عطرياتو او نورو مسالو قيمت به ښه ور معلوم ؤ دغسي د ويسيا بايد څو ژبي زده وي، او پخورا ايمانداري او او ويسا او اعتماد او زيار خپل کار وکړي، دا طبقه له محصولاتو او جنگي خدماتو څخه بالکل معاف وه، ټول عمراني خدمات دوي ته سپارل شوي وه.[4]

---

[1] د هند د آثار عتيقه مجله، ج ۱۱ ص ۵۷۰.

[2] هندوستاني قاموس ص ۷۷۹.

[3] منوشاستر (۱) برخه.

[4] تمدن هند، ص ۲۳۴-۲۳۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علامه البیروني دا نوم (یش) راوړي چه د (ویش) معرب دي، او وظایف ئې هم کټ مټ دغسي ښئي لکه لوړ چه ذکر شول[۱] او له دغو ټولو څخه سړي ته ښه معلومیږي چه د ویسیا وظیفي او کارونه ټول داسي وه، چه په اعتماد او اعتبار او رښتي ئي اړه درلوده، پخپله منو مقنن د دوي په اجتماعي وظایفو کي اعتماد او باور او ویسا لوي او مهم شرط ګڼي[۲] او که سړی ورته ځیر شي هم دغه مهم وظایف یعني تجارت او زراعت او مالداري بیله ویسا نه کیږي، او د ټولو اقتصادي کار او آره او سټه هم پر اعتماد او ویسا ولاړه ده.

وګورئ ګټ مټ د دغي طبقې نوم هم (ویسا) دي، او هیڅ لیري نده، چه د پښتو (ویسا) او دغه (ویسیا) له یوې ریښې څخه وي!

ویسا په پښتو ادب کي ډیره مشهوره کلمه ده، معنا ئې اعتماد، باور او اعتبار ده، خوشحال خان وائي:

په دا ساه نشته ویسا　　　　هر دم ته وایه الله

یعني په نفس اعتبار او اعتماد نشته. بل ځاي وائي:

هر چه کټګان دي په صوبه کي د خدا　　　　خوک په بند دي خوک لاګرزي نا ویسا

یعني بې اعتبار او بی اعتماده ګرزي.

ښائي چه اصلي ویدي نوم له ویسا سره مشترک (ویسیا) ؤ، وروسته په دې نامه کي تغیر راغلي، ویشي، ویش سو په عربي (بیش) البیروني راوړي دي دغه (ویش او بیش) د عوامو په معنا هم په پښتو کي مستعمل و، ځکه چه دا دریمه طبقه عوام وه، او برهمن او کشتري له خواصو څخه ګڼل کیده.[۳] خوشحال خان وائي:

زه خوشحال دي د بدئ نیکي ګواهي لم　　　　د ښایست مخي دي نشته په خوي ویښئې

د بیت آخرئ کلمه داسي ده (ویښ ئې) یعني په ښایست کي له خواصو او په خوي له عوامو څخه یې! له دې څخه هم معلومیږي لکه ویسا چه په پښتو ادب کي مستعمله او ژوندي کلمه وه، وروستني (ویش) هم مستعمل ؤ!

شودر Shudra

څلرمه ډله او تر ټولو کښته او نالموسه ګڼله کیږي، لکه چه دمخه وویل شوه، دا ډله د هند بومي تور لینګیان وه، چه دسیو (دښمن) بلل کیده.

[۱] کتاب الهند، ج۱ ص ۱۳۰.

[۲] منوشاستر ، ۹ باب ص ۳۲۶-۳۳۳.

[۳] پخپله ویسا او ویش هم ځینو پوهانو د عامي او معمولي دړی په معنا راوړي دي. کیت Keith د اډنبرګ یونیورستي د سنسکریت پرفیسور ئې معنا commoner یعني معمولي او د عوامو د ډلي سړي لیکي (کمبرن هستي ص ۹۲). له دغه څخه هم د پښتو ژبې د ادبي استعمال ور نژدې والي ښکاره کیږي چه د خوشحال خان په بیت کي کټ مم دغه معنا ورکوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

منو مقنن وايي: چه شودر بل هيڅ کار نلري، بيله دې، چه د نورو خدمت وکړي، او دوي راضي ولري.[۱] شودر غير آريائي خلق وه، نو ، ځکه دوي ئي ذليل او نا نجيب ګڼل، او ټولي کښتي پيشي او کارونه دوي ته محول وه، مثلاً دوبي ګري، موچي ګري، بازي ګري، مانړوتوب، ماهي ګيري، د وحشي مرغانو ښکارل، ټوکرئ جوړه ول، چنډالي، ډمبتوب، او نور.[۲] شودر، سودر، او شدر ټول د دې کلمې مختلف اقسام او اشکال دي، او د شودر معنا هم کښته، ذليل، نانجيبه ده[۳] چه درو نورو ډلو دغه خلق له ځانو سره نه ګډول او دوي ئې بي شرفه او ډير کښته خلق ګڼل.

دا کلمه د پښتو (سوډر) سره هم په معنا هم په لفظ کي نژدې والي لري په پښتو سوډر (نالايق، کښته، بي عقل، بې تهذيب، ناپوه) ته وايي مثلاً پلاني خوشي سوډر سړی دي، يعني ناپوه او نالايق دي.

دا کلمه تر اوسه هم ژوندئ ده، او کله ئې خلق د سرکوزي او خنزير په معنا مستعملوي، مګر نده معلومه چه حقيقت کم دي او مجاز کم؟

ځيي پوهان وايي: شودر اصلاً د يوې علاقې نوم و چه اباسين ته نژدې وه او په (وشنو پران) نومي هندي زاړه کتاب کي شودر، او ابهير يو ځاي ګڼل شوي دي. يوناني مورخ مګستهنيز دا خلق تور مخي بولي، او تر سکندر دمخه د هخامشيانو کومکيان وه[٤].

ښائي چه شودر لومړی د دغه ځاي نوم و ځکه چه آريائي اقوام تر اباسين پوري خو لومړی له دغو اقوامو سره مخامخ شول، نو ئې دوي داسيو او کښته او ناپاک وګڼل، او دا نوم ئې د هند پر ټولو بومي تورو اقوامو باندي کښيښو.

په پښتو کي چه د سوډر لپاره کم بد مفهوم پاته دي، دا هم دغه زاړه آريائي فکر نتيجه ده او دا دوې کلمې لکه لفظ چه سره نښتي او نژدې دي معنا ئې هم سره نښلوي.

ورڼه او د وظيفو ويش

دمخه مو ولوستل چه د څلورو ډلو د امتياز لوي عامل د رنګ سپين والي او تور والي و (شودر) تور مخي او تور لينګي خلق وه، اما درې نوري ډلي سپين پوستي آريائيان وه، ريګويدا هم دسيوګان په تور مخو سره ستائي.[۵]

دغه امتياز او په انګليسي اصطلاح caste ته په ويدي ژبه ورڼه Varna ويل شوي دي، يعني رنګ او جوله او

---

[۱] منوشاستر (۱) برخه ۹۱ فقره.

[۲] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۲۸.

[۳] د ويد تعليم ص ۱۲۸.

[٤] د ويد تعليم، ص ۱۲۸.

[۵] ريګويدا لومړئ برخه ۱ باب ۱۸ فقره، دوهمه برخه ۲۰ باب فقره ۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بڼه. بڼه تر اوسه په پښتو کي د مخ او څیرې رنګ ته وایي، مثلاً بڼه ئې اللوتې ده یعني د مخ رنګ ئې الوتي دي یا پلاني په بله بڼه راغي یعني په بل رنګ راغي.

د (و) او (ب) ابدال عمومي دي، مثلاً کابل، کاول، زابل، زاول، شوربا، ښوروا نو په دغه قاعده (ورنه) لومړي پلا (برنه) سو، ځکه چه د (ر،ڼ) تلفظ مشکل و، نو (ر) حذف شوه، (بڼه) پاته شوه.

له دغې مطالعې څخه تاسي ته ښه ښکاره کیږي، چه لکه د څلورو ډلو نومونه چه پښتو دي، دغسي هم د ډلو د جوړیدلو اساسي نوم هم پښتو دي، او هغه ویدي کلمه اوس هم په پښتو کي سته، چه شکل ئې (بڼه) دي یعني رنګ color بل اکثر محقیقین دې خبري ته ټینګ دي چه دغه د څلورو ډلو ویش د آریائیانو د هند تر هجرت دمخه نه ؤ، دوي پخپل اصلي هیوادکي د مخني درې ډلي درلودې څلورمه ډله چه شودر ده په هندکي پیدا شوه.

د دې خبري بل ټینګ دلیل دا هم دي چه د باختر (بخدي) آریائیانو هم درې ډلي درلودې او په اوستا کي نومونه داسي ذکر شوي دي خوتو Khvaetav ورزن Verezena آیریامن Airyman[1] د دغو درو اوستائي ډلو په مقابل کي د هند (برهمن، کشتري، ویسا) موجود دي[2] او دا خبره ځیني ښکاري چه آریائیانو درې ډلي درلودې روحاني ډله، عسکري ډله اقتصادي ډله. دا عنعنه په پښتو کي کټ مټ موجوده ده، دوي هم د خپلو اقوامو وظایف دغسي ویشلي دي، د پښتنو یوه خورا قدیمه عنعنه دا ده: "وایي چه د مړاني باد را والوت، د غرغښت، پر ژبه ونښت، نو تلقین او روحاني چاري او وینا او علم او ادب د غرغښت کار دي. دا باد د (بیټني) پر مټ (بازو) ونښت، توره او عسکریت د دوي کار دي مګر د (څړبن) پر لمن ونښت نو دوي تل د لوئي لمني خاوند دي، سیاسي کارونه او شاهي او مدنیت پالنه او وداني او زراعت او تجارت دا ټول د څړبنو وظایف دي."

دا عنعنه کټ مټ هغه زړه آریائي ریښه او اساس لري، او سړي ویلاي سي چه له ویدا او اوستا دواړو سره مشترکه ده، نو لکه نومونه او کلمات چه پښتو وه، دغسي اصلي ویش هم د پښتو دغي عنعنې ته ورته دي.

من Man

دا کلمه په سنسکریت کي زړه، ارادې، روح ته وایي[3] او علامه ابو ریحان البیروني د عقلي او حسي موجوداتو په شرح کي هسي بیان کوي: چه تر پنځو حواسو وروسته من (اراده) ده، چه له حواسو څخه ډول ډول کارونه اخلي، په حیوان کي د ارادې محل زړه دي، او په دغه مناسبت خلق اراده من بولي، چه اصلاً من زړه ته وائي[4] دا کلمه په پخوانۍ پښتو کي کټ مټ په دغه معنا موجوده وه، او داسي معلومیږي چه زموږ له هیواده هند ته تللې ده،

[1] ۳۲ یسنا ۱ بند، ۳۳ یسنا ۳ بند، ٤٦ یسنا ۱ بند.

[2] ګاتها، ص ۸۷.

[3] هندوستاني قاموس، ص ۷۰۳.

[4] کتاب الهند، ج ا ص ٤٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا به د زړه په معنا حقیقت وي مجاز به ئې اراده وي یا به اراده مجازاً مشهوره شوې وي.

د ښښتو یو خورا پخواني شعر چه امیر کروړ جهان پهلوان د غور پاچا د ۱۳۹هـ په شا او خوا کې ویلي دي، دا کلمه لري دا پاچا وائی:

عشي د من مې ځي بریښنا پر میرځمنو باندي[1] دلته هم ښکاري چه (من) د ارادې په معنا دي یعني د ارادې غشي مي لکه بریښنا پر دښمنانو باندي ځي.

ستهان Sthan

ستهان په سنسکریت کي د طرف او ځاي، مرکز، موقف، سر زمین په معناو دي[2] او دا کلمه په نورو آریائي ژبو کي لکه پاړسو د (ستان) په ډول تر اوسه هم مستعمله ده مثلاً شارستان، گلستان، غرجستان، افغانستان.

داسي معلومیږي چه د ستهان کلمه پخوانۍ آریائي کلمه وي، ځکه چه آریائیان په هند کي تیت شوه، دا کلمه ئې په دغو معناو در لوده دوي دیوستهان Deva Sthan د عبادت ځاي ته ویل[3] او خپل گرد مملکت ئې هم لومړي دیوستهان باله یعني د عبادت او نیکیو ځاي، چه وروسته ئې هندوستان وباله یعني د هندوانو ځاي او هیواد.[4]

دا کلمه کټ مټ په پاړسو کي هم پخوا مستعمله وه، او مفهوم ئې هم تقریباً دغه و مثلاً فخر مدبر مبارک شاه د غزنوي عصر مورخ لیکي: "به ستهان لوهور در میان شدند"[5] دا کلمه په پخوانۍ پښتو کي هم مستعمله وه، او هم له دغه جهته ویلاي شو، چه یوه آریائي پخواني کلمه ده، چه هم دلې پخپل هیواد کي پاته، او هم شاو خوا په سنسکریت او پاړسو کي رواج شوې وه، ښکارندوي د پښتو د غوري دورې یو شاعر وایي:

د اسلام د دین شهاب د نړي لمر دي　　　　تور ستهان ئې کړ رڼا په جهادونه[6]

دغه بیت له یوې قصیدې څخه دي، چه ښکارندوي د سلطان شهاب الدین غوري په مدح کي ویلې ده دی وایي چه سلطان شهاب الدین تور ستهان یعني تور مملکت (هند) په جهادو روښانه کي، له دې بیته د کلمې پخواني ژوند په پښتو کي ښکاري.

---

[1] پټه خزانه ص ۳۳.

[2] هندوستاني قاموس، ص ٤٥٨.

[3] هندوستاني قاموس ص ٤١٠.

[4] کتاب العلم، ج ١ ص ٥٤.

[5] آداب الحرب، ص ٣٩.

[6] پټه خزانه، ص ٥٣.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمزدک، مزدک، نمست، مزدا

دا کلمات ټول آریائي دي، د هند او ایران په ژبو کي پخوانۍ ریښې سته، او په پښتو کي هم ډیري کلمې سته چه په دغه ریښه اړه لري.

لومړی به سنسکریت ته وګورو: نمست namasit محترم، ستایلې شوی، معزز نمسیت namasyit یا نمسیه namasya د عزت او احترام خاوند، مجلل مکرم[1] دا مواد چه په سنسکریت کي موجود دي ریښه ئې (ن،م،س،ت) ده چه (ن) ئې په نورو ژبو کي کله کله حذفیږي (س) په (ز) بدلیږي او (ت) په (د) خو په اصل کي د احترام، نیایش، لمانځلو، او تکریم معاني پراته دي، په اوستا کي هم دا کلمه ښه موقع لري.

مزدا Mazda په اوستا کي د لوي خداي نوم دي، چه اهور مزدا یا اورمزد ئې هم باله. دا خداي دوي یو مبداء واحد مجردګانه چه ټول مخلوقات ئې پیدا کړي دي، دلته ئې زموږ (مزدا یا مزد) یعني دوهم جزو د دې بحث لپاره په کار دي، چه هغه (م،ز،د) حروف لري او د سنسکریت (م،س،ت) سره د یوه جنسه دي او له یوه مخرجه. په مزدا کي هم د تجلیل او تکریم معاني پراته دي ځکه چه خداي تعالي جلیل دي لوي دي، او د تجلیل او پرستش وړ هم فقط دی دي!

په پښتو او پاړسو کي له دغي مادې څخه نماز او نمونځ، نمنځل، او نمزدک او مزګت جوړ شویدي، چه شرح ئې لاندي راځي:

د پاړسو نماز او مزګت

نماز اوس فقط د عربي صلوة په معني دي. چه یو مخصوص عبادت دي مګر په پخوانۍ پاړسو کي دا کلمه د نیایش خضوع، تکریم تجلیل په معناوو هم وه، عبدالحي ګردیزی لیکي: "چون امیر را بدیدند همه نماز بردند و خدمت کردند"[2]

فردوسي وائي:

زمین را ببوسید و بردش نماز   همي بود پیش زماني دراز

اما مزګت په پاړسو کي د مسجد په معنا و چه دغه هم د تجلیل او نیایش ځاي دي. زموږ د وطن یو جغرافیا لیکونکي په (۳۷۲ هـ) کي مسجد جامع "مزګت ادینه" لیکي، مثلاً د هرات د لوي مسجد په خصوص کي وایي: "و مزکت جامع این شهر آبادان تر مزکتها است"[3]

ابو علي محمد بلعمي د سامانیانو مشهور وزیر (متوفي ۳۶۳ هـ) د تاریخ طبري په ترجمه کي ډیر ځله د مسجد

---

[1] هندوستاني قاموس، ص ۷٤۹.

[2] زین الخبار، ص ۷۵.

[3] حدود العالم، ص ۵۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر ځاي مزکت ليکي مثلاً: "و مريم همچنان اندران حجرهٔ مزکت بدست زکريا عليه السلام بوده" يا "روز آدينه نمزکت جامع نمازکرد"[1]

په دې ډول د پاړسو نماز او مزکت هم د هغي ريښې څخه دي چه د سنسکريت (نمست) او د اوستا (مزد) ځني جوړ شوي وه، او د دغو کلماتو معنوي ارتباط هم د تجليل او نيايش او نمنځي په مفهوم کي ښکاره دي، د پښتو ژبي مونځ، نمونځ، لمونځ (نماز) مزدک، نمزدک (مسجد)، لمانځل، نمانځل، لمانځه، نمنځنه (نيايس، عبادت، تکريم) او نمنځن (با نماز و نيايش و مهر)، نمنځلي (ستوده و نيايش شده) ټول له هغي ريښې څخه دي او (ن،م،ځ) ئې هغه پخواني حروف دي، چه هم په سنسکريت، هم په اوستا کي وه، او هم په پاړسو کي سته (ځ، ز، س) درې سره د يوې کورنۍ او يوه مخرج حروف دي ادبي اسناد ئې دا دي. دوست محمد کاکړ وائي:[2]

شپې ئې روڼي په لمانځو وې　　　　په ژړا او به نارو وې

چه به گنبيووت په لمانځنه　　　　يا به گنبيووت په ستاينه

يا:

يوه ورځ جهاد الفضل　　　　ترکلوکلو لمانځل

دلته ټول د نيايش، عبادت، تجليل په معناؤ دي.

خوشحال خان وائي:

پيرځوينه، ښه سلوک نمنځنه، عدل　　　　که دي دا خويونه شته خه غواړې نور؟

عبدالقادر خان وائي:

سر و مال ښندل زينت د عاشقانو　　　　عنايت، مهر، نمنځنه زينت ستاسي

دلته د (عبادت، مهر، نوازش) معاني لري.

بل ځاي خوشحال خان نمنځلي او نمونځ دواړه له يوې ريښې څخه په نژدو معناؤ سره راوړي:

خداي هغه په دواړوکونو دي نمنځلي　　　　چه په ورځ ئې عدل و داد په شپه نمنځونه

نمنځن هم له دغي ريښې څخه د (با مهر او با لطف او ښو) په معناو دي، عبدالقادر خان وائي:

که نمځن ويل دي نه کيږي و ما ته　　　　کله کله راته کړه خبرې سپوري

په پښتو کي له دغي قديمي ريښې څخه مزدک، او نمزدک د مسجد او نيايش گاه په معناو هم سته، تر اوسه د ناصروکوچي قبايل مسجد مزدک بولي.

په زړو ادبياتو کي دا کلمه نمزدک nmazdak ضبط شوې ده، ښکارندوي د غوري سلطان شهاب الدين په دعاکي وائي:

---

[1] تاريخ طبري، ص ۲۲۸، ۷۲۸.

[2] پټه خزانه، ص ۸۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم دي تل وه پر دريځ په نمزدکونه.[۱]

يعني نوم دي تل د مسجدو پر منابرو يادېږه، دا مزدک او اوسني مزدک هغه د پاړسو پخواني (مزکت) ته ډېر نژدې دي، او لکه چه وويل شوه، ريښه ئې هغه پخواني آريائي ده چه هم په سنسکريت هم په اوستا کي هم په پاړسو کي سته.

ويا کرڼه Vyakarana

دمخه تاسي ته د ويدا د ملحقاتو په بحث کي په سپړو ويدانگو کي ويا کرڼه يعني گرامر او نحو هم در وښودله شوه، دې علم په آريائيانو کي ډېر اهميت درلود د ٦٠٠م په حدودو کي دا علم ښه تکميل شو، او د پاڼيني پر وياکرڼه باندي نورو پوهانو هم شروح وليکل، مثلاً پاتنجلي خپل بارتک او مهابهاشيه کتب وکښل، شو پورما نومي عالم هم "کانتر ويا کرڼه" وکيښ، چه د مبتديانو لپاره و تر ډېره عمره دا علم په هند کي مخ په لوړتيا ؤ لکه چه پر دې آخر کتاب باندي اوه شرحي کښل شوې دي، هر څوک چه به پنډت کيدئ، نو د دې علم زده کړه ورته ضرور وه، پنډت جيادتيه او بامن په ٦٦٢ع د پاڼيني د کتاب شرحي ليکلي دي، چه کاشکابرتي نوميږي او وروسته هم ډېر کتب پر دغه علم منځ ته راغلي دي[۲] البيروني وايي: چه بيا کرن د صحيح کلام او سمي وينا علم دي د اشتقاق ابحاث لري، د بالاغت اصول هم پکښي بيانيږي، د دې علم مشهور کتابونه اته دي.[۳]

د سنسکريت په قاموس کي ويا کرن Vyakaran دگرامر په معنا ويا کرني Vyakarani دگرامرست او دگرامر پوهاند په مفهوم راغلي دي[٤] دا کلمه دو جزوه معلوميږي. لومړي جزو ئې (و-ی) دي، چه دا حروف عموماً په ټولو آريائي ژبو کي د (گفتن) په مفهوم کي ريښه لري مثلاً د پښتو (ويي) چه کلمې او لفظ ته وائي، او په پخواني ادب کي مستعمل و، خوشحال خان وايي:

دا ويي زما دراز دي دا منزل دور او دراز دي

نور محمد غلجي وايي:

زه و تا ته يو ويي کړم زما وروره په سهار بيداري کړه آخر وگوره[٥]

د پښتنو کلمات هم له دغي ريښې څخه را وتلي دي وينا (نطق)، ويل (گفتن)، وينه (گفتار)، وي (گفت) د

---

[۱] پټه خزانه، ص ۵۷.
[۲] د هندوستان تهذيب، ص ۹۸.
[۳] کتاب الهند، ج۱ ص ۷۸.
[٤] هندوستاني قاموس، ص ۷۷۷.
[٥] پټه خزانه، ص ۱۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرانسي وایل voyelle او انګلیسي واول vowel (د حرف علت په معنا) د لاتیني ووکس vox یا vocare وو کاري (د ږغ کولو په معنا) د انګلیسي وایس voice (د ږغ په معنا) دا ټول دغه د (و ـ ی) ریښې لري.[1]

نو د سنسکریت د (ویا کرن) لومړي جزو هم له دغو ریښو څخه مرکب دي، (ویا) یعني ویل، ګفتن، کلام، وینا. دوهم جزو خو کټ مټ په پښتو کي اوس هم مستعمل دي کړن، کړنه، یعني کول، نو (ویا کرن) جمعاً وینا کول، ویل، کول یا (ویي کړن) یا (ویي کړنه) ده چه کټ مټ هغه زړه معنا او زوړ شکل لري، ښایي چه دا کلمه هم زموږ له هیواده اوله پښتو څخه تللې، او په ویدي ژبه او سنسکریت کي د ګرامر او نحو لپاره مصطلحه شوې وي.

منو Manu

د وید ادبیان له قراره د اوسنو انساناو لومړی سړی منو Manu نومیده چه لومړئ پلا اور د ارباب انواعو له خوا ده ته سپارلي شویدي، ویدا وائي : چه د وي، وس، وت Vevasvat دوه زامن وه، لومړي یاما Yama دوهم منو، مګر یاما دمخه مړ شو، نو ځکه دي لومړی فاني کیدونکي (مرتیا) بلل شوی دي[2] پخپله وې وسوت په ریګویدا کي د ځلان او درخشان معاني لري، کله نمر او اسمان ته هم وائي، مثلاً: یوه رب النوع ماترشون Mataricvan اګني (اور) له خورا لیري ځایه چه وي وسوت یې نوم ؤ (یعني له اسمانه) راوړ[3] په حقیقت کي د (وي وسوت) دوه زامن وه، یو له یوې موري چه یاما نومیده، د بلي ماینې زوي ئې (منو) دي چه د انسانانو اعلی مورث ګڼه سي، کله د (منو) نوم یوازي د سړي او انسان لپاره هم راځي، او لغوي معنا ئې پوهیدونکې او منونکې ده.[4]

د هندي آریایانو له کتابو څخه داسي ښکاري چه په پخوانو زمانو کي یو لوي طوفان راغلي و، د دې طوفان ذکر تورات او قرآن غظیم هم کوي، له هندي کتابو څخه په متسیاپران، او اګني پران، او مها بهارت کي دا قصه راځي مګر "شت پته پران" ئې خورا مفصله راوړي، میکس مولر مستقرق لومړي پلا دا کتاب ترجمه او خپور کړ، وروسته جولیس ایک لنګ د مشرق د پخوانو کتابو په سلسله کي په ۱۸۸۲ع د دې کتاب ترجمه بیا په ۱۲ ټوکه کي خپره کړه، له دې کتابه ښکاري چه منو تر طوفان وروسته لومړی انسان دي، چه په قراني او توراتي ژبه ئې موږ (نوح ع) بولو د منو د قصې لنډیز دا دي: سهار منو د لاس پریوللو لپاره اوبه راوړې، یو کب ئې لاس ته ورغي دې کب ورته وویل: چه ته ما وساته، یو لوي طوفان راځي ، زه به تا ځني وژغورم. دا کب ده وروزه، چه لوي شو، نو ئې وویل: چه په پلاني کال طوفان راځي، یوه بیړي جوړه که، چه طوفان راسي، ته پکښې سپور سه، منو دغسي

[1] فقه اللغه، ص ۲٦۸.

[2] ویدک انډیا، ص ۱۰٦-۱۲۳.

[3] ریګویدا ٦ برخه ۸-٤ فقره لسمه برخه ۳۹ فقره.

[4] ویدک انډیا ص ۱۹۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړه، چه په هغه کال طوفان راغي نو دی په بیړۍ کي کښېنوست، او هغه ماهی راغي، د ده کښتۍ ئې تر شمالي غره (همالیا) پوري ورسوله، نور ټول خلق په طوفان کي مړه شوه فقط منو پاته شو، ده د اولاد خواهش درلود عبادت ئې کاوه او په ریاضت بخت و، وروسته خداي تعالي ده ته یوه ښکلې ښځه راولیږله او د دوي له اولاده څخه د منو قوم پیدا شو، آریائي هندوان ځانونه د ده له پښته بولي.[1]

دا خو د دې پخواني کتاب د منو قصه ده، اما په مهابهارت کي هم دا افسانه راغلې ده او منو د یاما ورور بولي. په گوت پران کي هم د منو دغه قصه راغئي[2] او داسي ښکاري، چه په هندي روایاتو او میتولوژي (علم الاساطیر) کي منو د انسانانو پلار دي، چه تر طوفان وروسته انسانان له ده څخه پیدا شویدي، مگر وروسته منو او د ده پلار د رب النوع پر ډول هم منل شوي دي.

د منو پلار وی وسوت هغه (وی ون گهت) Vivanghat دي چه په اوستا کي هم د یاما پلار بلل شوي او وروسته د اسمان درخشان رب النوع و. [3]

وی ونگهت چه په اوستا کي د یاما پلار بلل کیږي[4] هغه د عربو ونجهان یا ویون جهان دي[5] چه د (ویونگهان) معرب رنگ دي، او یاما هم هغه د اوستا یما Yima دي چه وروسته جم او جمشید بلل شویدي.

خلاصه: د یاما او منو افسانې وروسته ډول ډول رنگونه موندلي دي، خو دلته زموکار د دوي تاریخي پلټني ندي، بلکه فقط د منو د کلمې لغوي تطبیق دي چه د لوړو تاریخي پلټونو په رڼا کي به لاندي لږ څه شرح سي:

لکه چه وویل شوه پخپله ویدا (منو) د مطلق انسان او پوهیدونکي او منونکي په معنا راوړي، او منو شیا (پوهیدونکي او فکرکوونکي) هم انسان بولي[6] گویا د (م،ن) په طبیعت کي د انسان د پوهني او منني لپاره مفاهیم پټ پراته دي دغه د (منو) افسانې هر راز چه وي، خو صحت یا غلطي ئې دلته په موږ اړه نلري فقط د لغت لامله دوني ویلاي شو، چه (منو) د آریائیانو په اصطلاح د لومړي انسان نوم و، وروسته لکه د عربي (آدم) د انسان مطلق او عام نوم سو، په سنسکریت کي هم مانو Manav د سړي او سړگي او گوچني په معناو دي[7] چه په پښتو کي هم کټ مټ هغه پخوانې معنا لري، پښتانه (برمانړ) د غره سړی، او ځنگلی سړی ته وایي، او پخپله (مانړ) د

[1] شت پته پران - د ویدک انډیا له اقتباسه سره سم.

[2] ویدک انډیا، ص ۲۵۲-۲٦۰.

[3] ویدک انډیا ص ۱۹ فرهنگ.

[4] اوستا، ص ۱۱،۲۱۷،۲۹۵.

[5] آثار الباقیه، ص ۱۰۳.

[6] ویدک انډیا، ۱۲۳.

[7] هندوستاني قاموس، ص ٦٦۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمي او مدني سړي بولي ښکاره ده چه (بر ماڼو) د لوړې مځکي سړی معنا لري يوه ملي لنډۍ ده:

د بر ماڼو په شان ترهيږي د روغ ماڼو په شاني کښينه ديد دي کړمه

يعني د وحشي او زنګلي په شان ولي لما څخه تره او نفرت کوې، د روغ انسان په ډول کښينه، چه په ليدو دي ځان موړ کړم!

د دغه (م،ن) له ريښي څخه کټ مټ اوس (منل، مننه) لرو چه په پخواني معنا دي د منونکي کټ مټ د منو معنا ده او هم په ظاهري شکل هم په معنا کي سره نژدې دي، ښائي چه د (منل) له ريښې څخه (منو او ماڼو) جوړ شوي وي او لکه دمخه چه ذکر شول (من) د ارادې په معنا هم له دغي ريښې څخه وي، چه منل او اراده کول ټول انساني خاصيتونه دي، او په معنا کي نژديکت هم سره لري.

په هر صورت د منو د زړې کلمې د پښتو په ماڼو او منلو کي سته، او دا پخواني کلمه هم له دې ځايه تللې ده تر اوسه هم په پښتو اعلامو کي (منو) سته، چه پر سړو دا نوم ږدي.

من Man

په دې ځاي کي من د مخصوص وزني معيار په معنا هم بايد راسي، د مخه مو من د ارادې په مفهوم تطبيق کړ، مګر من چه د تاله کاڼي دي، هم يوه خورا پخوانۍ کلمه ده، چه په ريګويدا کي داسي ذکر شوې ده: موږ له جواهر او څاروي، او اسان او يو من سره زر راوړه.[1]

دا کلمه له آريائي خلقو څخه کلدان او سامي بابل ته هم تللې وه، ځکه چه هغو د هند سره پخواني تجارتي روابط درلودل نو ډير داسي آريائي او هندي نومونه ئې وړي دي وروسته د من کلمه په روما او يونان کي هم رواج وه[2] دا وزني معيار تر اوسه هم په پښتو او پښتنو کي سته، او داسي مشهور دي چه دليل او سند ته احتياج نلري، حتي په پښتو کي د من له کلمې څخه يوه مخصوصه اصطلاح جوړه شوې او تقريباً يو رنګ اشتقاق ځيني شويدي، مثلاً مخصوصه اصطلاح ده "من په منيا کول" يعني خپل زيار په کښل او امتحان په يوه شي کول چه د من د کلمې څخه منيا جوړه شوې ده.

پيسې پاسو pasu دمخه د سوما په بحث کي وويل سوه، چه د سوما سوداګرانو به دا بوټي زموږ د هيواد له غرو څخه وړل او آريائيانو به د هغه په مقابل کي تک ژړ، يا طلائي رنګه غويي دوي ته ورکول، له دې څخه معلوميږي، چه د اجناسو د مبادلې واحد په آريائي خلقو کي غويي ؤ، داسي غويي دوي پاسو pasu باله او

[1] ريګويدا ۸۱ برخه ٦٧-۷۸ فقره.
[2] ويدک انډيا، ص ۲۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته هر دولت او هر ثروت او دارائي په دغه نامه بلله کیده لکه چه پخوانو د رومن خلقو هم "پیسو" یا "پکوس" pecus ثروت ته ویل، بیا چه مسکوکات په دوي کي رایج شول، هغه ئې هم پیکوس یا پیکو pecu بلل.[۱]

ډېنکن فوربس لیکي، چه پیسا paisa د یوې مسي سکې نوم هم دي چه زموږ نیم پنس ته نژدې ده عموماً د money معنا هم لري.

دا پخواني ویدي کلمه اوس به پښتو کي هم ژوندې او خورا مستعمله ده، توره او مسي ایکي ده، چه په پاړسو ئې پول بولي جمع ئې پیسې د عمومي ثروت او هم نقد مال په معنا راځي.

مثلاً احمد ډېري پیسې لري، دلته ئې معنا دا نده، چه ډېري توري ایکۍ لري، بلکه مقصد ډېر نقود او حتي عومي ثروت دي.

دا کلمه له ویدي عصره تر اوسه په دغو معناو ژوندۍ ده، په هند او افغانستان کي ډېره مشهوره وه، څو چه اوس ئې یوه بله نوې کلمه په ناوړه ډول په عوض کي ودریده "پول" چه نه تاریخي حیثیت لري، او نه ملي او قومي، بلکه په پښتو کي استعمال هم په جمله او جمع کي په ښه ډول نه کیږي، او د پښتو او پاړسو د "پل" له کلمې سره په جمع او جمله کي التباس هم مومي مثلاً پل پل پول که ئې جمع کړو د لومړي جمع پولونه راځي چه التباس سره لري نو ښائې چه پښتو "ایکي" یا پیسه د پول لپاره واخلو او پیسې ثروت او نقد مال ته ووایو.

کر، کریش Krish

د شدیار کولو او کرلو او زراعت مهم کارونه د آرئیانو سره له خورا پخوا څخه وه، لکه چه تاسي دمخه ولوستل، پخپله د (آریا) کلمه هم له دغي ریښې څخه را وتلې ده، (ک،ر) اساساً په آریائي ژبو کي عنصري توري دي چه په معنا کي قلبه، شدیاره، کرهڼه پراته دي، پخپله کرش په اوستا او ویدا کي راغلي، او شدیاره کول افاده کوي. گیگر وایي: کریش یوه کلمه ده چه ډېر ویدي اوستائې الفاظ ځیني جوړ شویدي، کرشتینه یا چرشتیه د آریائي قبیلو نومونه وه، چه دوي خپل ځانونه په افتخار په دغو نومو بلل، په اوستا کي کرشیوت د دهقان او بزگر معنا لري.[۲] په سنسکریت کي هم دغه ریښه په اکثرو کلماتو کي ښه ښکاري، کرشي krishi د کرلو او زراعت معنا لري، کرشان kirshan کرونکي ته وایي، کرشن krashan شدیار کونکي او یوي کونکي دي[۳] د پاړسو کاشتن، کاریدن او د پښتو کر، کرهڼه، کرښت کرونکي، له دغي ریښې سره ډېر نژدې والي لري، کرښه خط ته وایي، چه د شدیاري د خطوط سره چه (کري شي) بلل کیده نزدیکي لري.

---

[۱] تاریخ افغانستان، ج۱ ص ۱۳۹.

[۲] د شرقي ایرانیانو تمدن، ج ۱ ص ۲٤۵.

[۳] هندوستاني قاموس، ص ۵٦۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آریائیانو اجتماعي تشکیلات

له ویدا او نورو پخوانو کتابو څخه ښکاري، چه پخوانو آریائیانو ځانته اجتماعي تشکیلات او د ژوندانه دودونه او د ټولنې لپاره مخصوص سیستم درلود. اوس چه موږ گورو د پښتنو ژوندون هم کټ مټ هغه ډول او هغه پخواني رنگ لري او د پښتون والي په لیاره او قوانینو کي هم دغه زاړه رسوم په ښه ډول پالل کیږي، پښتانه د ملي ژوندانه لپاره تل خپل اولسي تشکیلات محترم گڼي، کورنۍ، عشیره، کلي، لته، هیواد تر اوسه هم خاص خاص مراتب لري ځکه چه دغه دودونه آریائیانو له پښتونخوا څخه وړي وه، نو ښائي چه زاړه نومونه ئې هم پښتو وي، چه لاندي هر یو جلا جلا لیکل کیږي، او پښتو والي ئې هم ښوول کیږي.

پتي Pati

په ویدي ژبه کي دا کلمه ډیره مشهوره ده د بادار، مالک، رئیس، مشر معناوي لري مثلاً په هغه وخت کي ویس پتي vicpati د کلي د مشر نوم و.[۱]

معلومیږي چه آریائیانو له پخوا زمانې څخه پخپلو اجتماعي تشکیلاتو کي دا نوم درلود، گوپت gopat یعني شپانه پاچا یو نوم و چه دا نوم او دغه اصطلاح آریائیانو تر بخدي او ویدي مدنیت دمخه هم درلوده په ۱۹۳۹ع د آمو شمالي خوا ته اوسني سمرقند ته نژدې په تل نبروکي د دې پاچا تصاویر پیدا شویدي او دارمستر وائي چه په آریانا ویجه کي د آریائیانو پاچا دغه و، د اوستا په گویشت او بنداهش کي هم د گوپت ذکر کیږي[۲] مقصد دا دي چه پت کلمه خورا قدیمه او د آریائیانو د بخدي تر راتگ هم دمخه د دوي په اصلي ټک (آریانا ویجه) کي هم وه. گوتراپتي gotra-pati یعني د غوجل مشر وراجه پتي vraja-pati یعني د ورشو[۳] او چراگاه مشر گرامه پتي grama-pati یعني د کام مشر، دا ټولي اصطلاحات د ویدي آریائیانو دي.[٤]

---

[۱] کمبرج هستري، ج ا ص ۹٤.
[۲] تاریخ افغانستان، ج ق ص ۱۱۲-۱۱۳.
[۳] وراجه او ورشو ډیر سره نژدې دي، د ورشو بحث دمخه تیر شو.
[٤] تاریخ افغانستان، ج۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سنسکریت کي هم پت او پتي مستعمل دي، او ډیر کلمات د (پ،ت) د ریښې څخه را وتلي دي، مثلاً پیت pit مینه، عاطفه، پیتا pita پلار، پیتم pitam ډیر مینه ور، ډیر گران او خوږ، پت pat ښه، عزت، اخلاق پت یا پتي مالک، بادار، څښتن، میړه، پتا pata پلار.[1]

دا مفاهیم او معاني چه د (پ، ت) په مشتقاتو کي پراته دي، ټول سره نژدې دي او ښائي چه ځني حقایق وي، وا ځني مجازونه، په پښتو کي هم دا کلمې پت pat او پتي pati دواړي مستعلمي دي، پت د عزت او غیرت او ناموس او ننگ معناوي لري. مثلاً حمید وایي:

پروت په وینو کي لټ پټ ښه یم په پت کي — نه سرو زور په تخت باندي بې پته

عبدالقادر خان وایي:

په یاري به هاله صادق باله شي — چه تر مرگه د یاري پت وپالي

دغسي پتي یعني د بت خاوند هم په پښتو کي سته، مثلاً ډیر پتي دي یعني د پت خاوند دي، بې پتي یعني پت نه درلودل، او بې غیرتي، او بې ننگي.

پیر محمد میاجي وایي:

داسي ووې شیخ متي — د مولا په عشق پتي[2]

نو قدیم پتي هم دغه اوسني پښتو پتي او پت ته ډیر نژدې دي، ښائي چه مشر او بادار او پاچا ئې له دې جهته پتي باله، چه په دوي د اولس پت خوندي وو، او دوي ننگیالي وو، او عزت او ناموس او ننگ ئې ساته، او ورستنۍ معناوي چه د مالک، بادار، څښتن، میړه په ډولو راغلي دي، د زمانو له تیریدلو سره مجازاً خپرې شوي وي، مثلاً هر مالک او بادار او څښتن د خپل مملوک او مادون پتي دي، ځکه عزت او ناموس ئې ساتي، ننگه ئې پر ځاي کوي، دغسي هم میړه تل د مایني ناموس ساتي نو ئې ځکه پتي دي.

کولا Kula

د آریائیانو د ژوندانه اساس لکه د نورو انسانانو دا چه دي پر کورنۍ ایښو شوي و، دوي کورني ته ډیره په درنه سترگه کاته، کورنۍ هر وخت د خیر او برکت ځاي و، د کورني مشر او مدیر پلار و، او له څو کورنیو څخه یوه عشیره جوړیده، د کورنۍ اهمیت او د توکم ډیریدل لکه اوس چه په پښتنو کي لیدل کیږي په پخوانو آریائیانو کي هم کټ مټ دغسي دي. لکه مرحوم بیټ نیکه چه په خپل شعر کي د خپلو وگړیو ډیریدل غواړي "دا وگړي ډیر

---

[1] هندوستاني قاموس.

[2] پټه خزانه، ص ۱۳۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې خدایه" دغسې هم په ویدا کې د پخوانو ریشیانو ډېر اشعار او سرودونه سته، مثلاً خدای د ژوندانه څښتن دی، دی د دولت خاوند دی، دی قوي او غښتلې کورنۍ ورکوي، اې څښتنه! موږ داسې مه کوې چه بې کورنۍ او اولاده پاته شو.[1] په ویدي ژبه کورنۍ او خاندان ته، کولا kula وائي چه د هغه عصر په اجتماعي تشکیلاتو کې ډېر اهمیت لري او له کورنۍ څخه نور لوړ تشکیلات شروع کیږي.

دا کلمه یقیناً د آریا له زانګو او اصلي ټکه، یعني زموږ له هیواده تللې ده او تر اوسه هم زموږ په ژبه کې ژوندۍ او مستعمله ده.

په پښتو اوس موږ کورني او خاندان ته کهول وایو: د قندهار مشهورو مشرانو کهولونه تر اوسه مشهور دي محمد زي (د پاینده کهول) بولي یعني د سردار پاینده خان خاندان، دغسې دي د اڅک کهول، د بارک کهول موږ په محاوره کې وایو، کاله ته ځم، له کاله راغلم، دلته ئې (هـ) حذفیږي، شیخ رضي لودي چه د ٤٠٠ هـ په حدود کې ژوندي ؤ هسې وائي:

نصره نه مو یې له کهاله　　　　لودي نه بې په کاوه

د ده تربور نصر لودي وائي:

د لودي زوي سنتې یم[2]　　　　د حمید له لوړ کاله یم

د پښتو د خورا پخواني شاعر امیر کروړ په یوه شعر کې دا کلمه (کول) راغلې ده: "په باداري مې لوړاوي د کول د سور وکړه" یعني د سور د کورنۍ، چه دغه کلمه کټ مټ د سلیمان ماکو په تذکره کې هم کول کښلي شوي، او ویدي رنګ لري،[3] له دې څخه ښکاري چه خورا په قدیمو زمانو او بیا د اسلامي دورې به اوائلو کې هم دا کلمه لکه چه اوس ژوندۍ ده، مستعمله وه.

ګرامه Grama

د ویدي دورې په اجتماعي تشکیلاتو کې ګرامه هم وه، چه غالباً د کلي معنا لري، او له څو تېرو څخه به یوه ګرامه جوړیده او مشر ئې ګرامڼي gramani بلل کیده.[4]

دا ویدي کلمه په سنسکریت کې هم خورا مشهوره وه، ډېر کلمات نور ځني وزیږیده، مثلاً ګرامواسي gramvasi یعني د ګرام اوسیدونکي، کلیوال، ګرام ادهي پتي gramadhipati د کلي پتي او د کلي مشر، ګرامڼي

[1] ریګویدا، ٧ برخه ٦ فقره.
[2] پټه خزانه، ص ٧١.
[3] وګوري پښتانه شعراء، ج ا ص ٦٤.
[4] کمبرج هستري ، ج١ ص ٩١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

gramani د کلي یوه کورنۍ، گرمیاسوه gramyasva د کلي آس یعني خر، گرامین gramin کلیوال[1] او نور. چه دغه ټول اشکال اوس هم پښتو ته نژدې دي مثلاً گرامواسي (گرام اوسي)، گرام ادهي پتي (گرام اډې پتي)، گرامیاسوه د گرام اسپه او گرامین لکه خاورین اوس هم په پښتو هغه معاني لري. د گرام کلمه تر اوسه هم کټ مټ په دغه ډول په پښتو کي مستعمله ده په مشرقي خوا او په نورستان کي هم اکثر کلي په دغه نامه دي مثلاً وډي گرام، لوي گرام، شگرام، بشگرام، کول گرام، اشترگرام او نور. د بگرام نوم هم دغه ریښه لري، یو بگرام د کابل په شمالي خوا کي دي، بل پیښور د بگرام په نامه یادیدي. شیدا وائي:

تر هغه پوري بگرامه[2] په جهان مشې بې نامه

بگرام د کابل او جلال آباد په منځ کي یو موقف دي، چه په نامه کي دغه ریښه سته. پخپله دا کلمه د (گرام) په ډول هم په پښتو کي وه او داسي معلومیږي، چه زموږ له هیواده تللې او په ویدي ژبه کي ځاي نیولي دي یوه پښتو لنډۍ ده:

د بیلتانه سندري اورم جانان له گرامه سهار کډي باروینه

ویسه ویس Visa'vic

دا کلمه بیله هغه (ویسیا یا ویش) چه دمخه په آریائي څلورو ډلو کي ذکر شوه، ځانته مستقله کلمه ده تر گرام لوړه په اجتماعي تشکیلاتو کي ویسه وه چه د څو گرامو وگري به یوه ویسه بلله کیده، او مشر ئې ویس پتي، vispati یا راجن rajan باله.[3]

گایگر الماني لیکي: چه (ویس) په اوستائي دوره کي هم کلي ته ویل کیدې، هم یوې قبیلي ته چه څو کورنۍ ئې درلودې او د اوستا vis د سنسکریت له vic سره یو دي چه په ریگویدا کي د کور، کورني، ټبر معاني لري.[4]

داسي معلومیږي چه د (و،ی، س) په طبیعت کي د سکونت او هستیدلو معاني پراته دي، مثلا د ویدا او اوستا (ویس) د انگلیسي هاوس house د پښتو (وسیدل، وسیده، هستیده ، اوسي) ټول دغه مواد لري.

لکه محققین چه وایي ویسه هم د اوسیدونکي او مستقر او ساکن په معناؤ دي[5] او لدې جهته چه ویس هم د اوسیدلو او استقرار ځاي ؤ نو د پښتو د وسیدل له مصدره سره ئې رابطه ډیره نژدې ده.

---

[1] هندوستاني قاموس، ص ١١٦.
[2] پښتانه شعرا، ج ا م ٢٦٢.
[3] کمبرج هستري، ج ١ ص ٩١-٩٤.
[4] د شرقي ایرانیانو تمدن، ج١ ص ٢٦٦.
[5] تاریخ افغانستان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پور Pur

دکتور کیت Keith د دې کلمې شرح داسي لیکي چه د پخوانو هندي بومي اقوامو له مدنیت څخه موږ څه معلومات نه لرو فقط دونه ښکاري چه دوي د غویو لویي گلې درلودې او په داسي سنگرو او محکمو ځایو کي ژوند کاوه چه له ډبرو څخه ئې جوړ کړي وه. ریگویدا دغه ځایونه پور pur بولي چه وروسته دا کلمه د ښار town په مفهوم هم مستعمله شوه.[۱]

ډونکن فوربس وایي چه په سنسکریت کي هم پور د ښار او کلي، کامپ camp یعني د پاچا د ناستي د ځاي kingston په معنا وه.[۲]

لکه دمخه چه وویل شوه، د ډیرو گرامو او کلو کوره (ویسه) بلله کیده د ویسي مشر ویسپتي و، ده به یو ټینگ او محکم ځاي درلود، چه په اوسنۍ اصطلاح ئې موږ ارک بولو او دوي پور باله.

دا کلمه په پښتونخوا کي دونه مشهوره ده چه ډیر ځایونه اوس هم پور بولي مثلاً بټه پور، سلطان پور، فتح پور چه په ننگرهار کي دي په هند کي هم ډیر ښارونه به دې نامه دي مثلاً بهاول پور، بیجا پور، رام پور او نور.

اعلیحضرت امیر شیر علي خان چه د کابل شمالي خوا ته نوي عسکري ځاي بنا کړ شیر پور ئې وباله چه تر اوسه هم په دغه نامه مشهور دي. په پښتو کي به مفرد ډول دا کلمه د پوړ په شکل پاته ده، پوړ طبقې ته وایي مثلاً دري پوړه وداني یا پوړ پر پوړ یعني طبقه پر طبقه.

دا موجوده معنا هم هغي پخواني ته نږدې ده ځکه چه هر پوړ محکم او ټینگ وي او پخوانو کلاو او ارگو پوړونه هم درلوده چه آثار ئې تر اوسه سته.

سمیتي Samiti

دمخه تاسي د سمهیتا په بحث کي ولوستل چه معني ئې مجموعه ده او د پښتو سمت هم نژدې دغه معنا لري. په آریائي اجتماعي تشکیلاتو کي یو مهم شي سمیتي و چه دغه کلمه هم له هغې ریښې څخه ده، دلته به لومړي د سمیتي اجتماعي مفهوم در وښیو، وروسته به ئې پر لغوي او تطبیقي خوا وړغیږو.

لکه اوسني پښتانه چه په خپلو قبیلو کي جرگې لري، او دا جرگې له په خوانیو زمانو څخه د اجتماعي چارو د فیصلې کامل اختیارت لري، او ځانته لیاري او اصول هم لري، دغسي پخوانو آریائیانو هم ملي جرگې درلودې. یوه مهمه جرگه ئې سمیتي samiti بلله.

---

[۱] کمبرج هستري، ج۱ ص ۸۶.

[۲] هندوستاني قاموس، ص ۲۱۰.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ريګويدا کي د دې جرګې بحث راغلي دي[1] او علما وايي چه دوی دوې جرګې درلودې يوه ئي سبها sabha بلله او بله سميتي، په سميتي کي سپين ږيري او د قبيلې مشران سره غونډېدل او دا عمومي جرګه وه اما سبها د کلي وړه جرګه وه او مقامي رنګ ئې درلود، په سميتي کي پاچا هم شامليده او د پاچا او مشر د ټاکلو هم حق د دکتور زيمر Zimmer په قول دې جرکې درلود.[2] په ويدي ژبه د سمهيتا او سميتي کلمو په معنا کي د ټولني اجتماعي مفاهيم پراته دي. ګويا د دې مفهوم لپاره (س، م، ت) عنصري حروف دي، په هندي ژبو کي هم دغه ريښې په ډېرو کلماتو کي په دغه مفهوم سته مثلاً سمت simat د توليدلو عمل، سميت semet يو له بله سره ټول، ور سره، سميتنا samitna يو له بله سره ټولول او سره غونډول.[3]

لکه چه دمخه ويل شوې دي د پښتو سمت هم کټ مټ دغه شکل او مفهوم لري، ځکه چه په سميتي (جرګه) کي هم د ټولني او غونډېدو مفهوم لري، نو ليري نده چه دغه ټول کلمات له دغي ريښې څخه وي.

ناچ

رقص او اتڼ د انسان له فطري خصايصو څخه دي په پخوانو اقوامو کي هم و، له ريګويدا څخه ښکاره کيږي، چه آريائيانو هم اتڼونه درلوده، او لکه اوس چه د پښتنو زلمي اتڼونه کوي او څوښي غوړوي، پخوا هم دوي دغسي اتڼ درلود او دا اجتماعي دود پکښې موجود و.[4]

په سنسکريت کي اتن ناچ بولي او دا کلمه تر اوسه هم په هند کي پر رقص dance اطلاقيږي[5] په پښتو کي د دي فعل لپاره د اتڼ مخصوصه کلمه سته مګر د ناچ او رقص د فعل لپاره له هغې قديمي ريښې څخه نڅا او نڅل هم لرو فقط (چ) په (څ) بدله شوې ده، له دغه مصدره افعال هم جوړيږي مثلاً ناڅي، و به ناڅي، و ئې نڅل، يو شاعر وائي:

لکه ناڅي چه بسمل له تيره تيغه　　　　چه په تيغ دي شوم کړم نو نڅا راغله

سامانه Samana

[1] ريګويدا، ج ۳ ص ۲۵۳.

[2] کمبرج هستري،ج ۱۱ ص ۹۶-۱۳۳.

[3] هندوستاني قاموس ص ٤٧٨.

[4] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۲.

[5] هندوستاني قاموس، ص ۷۲٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په ریگویدا کي ډېره راځي او د یوې میلې نوم و چه په ارت میدان کي به کیده او ټول طبقات، ښځي او نر، گوچني، لویان گرد پکښې حاضریدل.

غیږ بازانو به غیږي ایستي، ورزشکارانو به لوبې کولې،سپرو به هم خپل هنر ښکاره کاوه ریښیانو به اشعار ویل. دا میلې به کله د شپې کله د ورځي اجرا کیدې، او د مظاهرې او نمایش عملیات به کیدل.[1]

دا میلې تر اوسه په قندهار او نورو ښارو کي سته، په پسرلي په مني په ژمي مخصوص ځایونه لري او خلق پکښې ټولیږي، په میاشتو میاشتو دوام کوي، لکه پخپله میلې چه پاته دي، نوم ئې هم په پښتو کي پاته دي مگر لږ څه معنوي تحول ور پیښ شویدي.

په قندهار کي سامانه تظاهر، نمایش په فخر سره څرگندوني ته وائي، مثلاً فلاني ساماني کوي، یعني تظاهر او نمایش کوي، او ځان ښکاره کوي، سامانه گر متظاهر او نمایشي سړي ته وایي، په سامانو تلل، یعني په کبر او خود نمائي تلل، مثلاً یو شاعر وائي:"راغي ابو جهل کافر نبي ته په سامان" دا لږ معنوي تحول علت هم لري ځکه چه د آریائیانو میلې هم د تظاهر او نمایش او سامانو ځایونه وه، هلته قوت، هنر، حسن، جمال ټول خلقو ښکاره کول، حتي پیغلو میږونه هم هلته ټاکل، زلمو به ځانونه سینگارول،گویا دا میله هم په حقیقت کي یو نمایش، او په دغه اوسنۍ معنا "سامانه" وه چه اوس هغه د میلې مفهوم له دې کلمې څخه تللي، او فقط هغه اصلي مقصد یعني "نمایش او تظاهر" پکښې پاته شوي دي. ځکه چه سامانه له آریائي اجتماعي مظاهرو څخه وه، نو تر اجتماعي تشکیلاتو لاندي راوړله شوه.

ارباب انواع

د پخوانو آریائیانو له ژبي څخه ځیني مهم نومونه د دوي ارباب انواعو دي چه دلته ئې له لغوي پلوه موږ له پښتو سره پر تله کوو، دا ارباب انواع له پخوانو زمانو څخه دوي درلودل، او د ریگویدا سندري د دوي په نومو او اوصافو ډکي دي، لکه چه پوهان وائي: آریائیانو لوي خداي او واحد مطلق جل شانه هم پیژاند، مگر د خالق تعالي د قدرت طبعي مظاهر لکه آسمان، لمر، سپوږمۍ، اور، باد او رڼا ئې هم مجلل او محترم بلل، او د دغو شیانو په واسطه ئې د لوي څښتن پرستش کاوه، دلته فقط د هغو له نومو سره زموږ کار دي.

دیوس Dyaus

[1] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۳۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نامه آريائيانو يو رب النوع ستايه چه د آسمان او رڼا رب النوع ئې گاڼه او ټول نوراني او مفيد عناصر ئې ده ته منسوبوله. د دې نامه اصلي ماده ديو ده چه عنصر ئې له (ډ، ي، و) څخه مرکب دي، او دا ماده او اصل د "ځليدلو او رڼيدلو" مفهوم له ځانه سره لري، دا ماده په آريائي ژبو کي دوني عامه ده، چه اکثرو قديمو اقوامو له دغې مادې څخه د خداي تعلي نوم جوړ کړي دي مثلاً پخپله هندي آريائيان لوي خداي جل شانه ډييوس پاتر Dyeus-Pater بولي يعني لوي او اعظم.[١]

په سنسکريت کي ډيوا، ډيواس د لمر او رڼا په معناؤ دي، او خورا ډيري کلمې له دغه ريښې څخه په هغه ژبه کي را وتلي دي، لکه چه ډنکن فوربس ليکي: ويدي ماده ئې ډيا Diya ؤ د څراغ په معنا.[٢]

وگوري دغه کلمه په يوناني کي ذيوش Zeus او بيا زيوش، زيوس سوه، د لاتين ډووس او ډيوفيس او جوفيس او جو پتير هم له دغي کورني څخه دي، په زړه الماني ژبه کي ذيو او په اسلاوي کي ډيواس، په ايتالوي کي ډيو د پرتگالي او هسپانوي ډيوس ټول له دغي ريښې څخه را وتلي اسما دي په نورو نوو ژبو کي ډيوډيوس، او ډيو هم پدغه ريښه اړه لري ډيويس Dious او ډيواين divine هم له دې کهوله دي.[٣]

په پښتو کي تر اوسه څراغ ډيوه divah بولو او دا کلمه دوني شهرت لري چه له پخوانو زمانو څخه تر اوسه په دې ژبه که ژوندي پاته ده، او سړي په ټينگه ويلاي سي، چه هم هندي او هم نورو آريائي ملتو دا کلمه له دې مځکي څخه وړې ده.

لکه چه ومولوستل: ډييوس اسماني رب النوع و، او په دغه تقريب دا نوم ټولو آريائي مللو د خداي تعالي لپاره غوره کړي و، ځکه چه رڼا له اسمانه څخه وه، نو گويا ډييوس آسمان وو، چه په مقابل کي يې د دې رب النوع د مځکي بل رب النوع هم موجود و. که د ډييوس کلمه تحليل کړو، پښتو کلمه ډيوه به واخلو چه د چراغ او رڼا معنا لري، او د نسبت ادات (يز) به ورسره ونښلوو ډيويز Dyvis به سي، يعني رڼا وال، منور، د چراغو ډک، چه عيناً د آسمان ظاهري شکل هم دغه دي. او ډيوس Dyaus او ډيويز هم ډير سره نژدې دي، ډيوه په پښتو ادب کي ډيره راغلې ده لکه دا لنډۍ:

ته به د کوم مجلس ډيوه يې زه د هجران په تاريکو کي ناسته يمه

ډيويز هم د آسمان د صفت په ډول مستعمل و لکه په دې لنډۍ کي:

د توري شپې ډيويز آسمانه سترگي دي وزه که به لمر را خيژوينه!

---

[١] تاريخ افغانستان، ج ق ص ١٤٤.

[٢] هندوستاني قاموس، ص ٤٠٦.

[٣] تفسير الجواهر - ويدک انډيا، ص ٨٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته معشوقه له مين سره د شپې وصل شوي ده، نو نه غواړي چه ژر سهار سي او لمر را وخيژي، نو آسمان ته خطاب کوي چه اې د څراغ او رڼا خاوند آسمانه! که به لمر ژر را خيژوې نو دي سترگي ووزه!

دغه ډيويز چه د آسمان د صفت په ډول راغلي دي، کټ مټ د هغو ټولو آريائي نومو ماخذ گڼل کيږي، چه دمخه تير شول.

پريتهي وي Prithivi او نور

په ريگويدا کي د ډيوس په مقابل کي تل پرتيهي وي يعني مځکه راځي، دا هم د يو رب النوع نوم و[1] په سنسکريت کي پرتهوي prithvi د مځکي معنا لري او ډير کلمات نور هم له دي مادي څخه جوړ شوي دي، ځکه چه مځکه پرته او غوړيدلې ده، نو ښائي چه دا نوم د پښتو له (پروت مذکر، پرته مونث) سره شريک وي، ځکه چه د کلماتو ماده (پ، ر، ت) دي پريتهي او پرتهوي او پروت ډير سره نژدې دي.

راگوزن ليکي، چه په ويدي ادب کي د پروت لغوي معنا خپريدنه او پروتوالي دي، او اوريځي او غره ته هم له دې جهته پروت وايي، چه خپاره او پراته وي، پرجاينه هم په ريگويدا کي د اوريځي نوم دي چه د پروت له مادې څخه ئې نوم را وتلي دي، د اروپا آريائيانو هم له دې رب النوع سره ډيره دلچسپي درلوده. سلاو او ليتواني اقوامو ئې تر ډيرو مسيحي کلو پوري لا هم پرستش کاوه، نومونه ئې له دغي مادې څخه مشتق دي، مثلاً پر کوناس، پرکونس، پيترون (اوريځ).[2] دا شرح چه ولوسته سي نو د سړي يقين راځي چه پريتهي وي، پرتهوي پروت، او د پښتو پروت له يوې ريښې څخه دي.

دغسي هم ماروت Marut د باد او سيلۍ رب النوع و، چه اوس دا نوم د مروت به شکل موجود او د ښتو د يوې قبيلې نوم دي.

دغسي هم د سوما ذکر چه دمخه راغي، دا هم يو رب النوع و چه په پښتو کي د نامه ريښې تر اوسه سته. په دې ډول اکثر زاړه آريائي نومونه او اعلام په پښتو کي تر اوسه موجود دي، او د لغوي پلوه ډيره نزديکي ور سره لري.

اندرا د ويدي عصر معروف جنگي رب النوع و چه نوم ئې د پښتنو پر يوې قبيلې اينبو شوي دي، او تر اوسه هم اندړ بلل کيږي.

---

[1] کمبرج هستري، ج ۱ ص ۱۰۵.

[2] ويدک انډيا ص ۱۳۱-۱۴۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلرمه برخه

پښتو او د اوستا ژبه (زند)

اوستا ژبه۔ باختري اوستا او نوې اوستا۔ د اوستا ټوکونه۔اوسني اوستا
په پښتوکي د اوستا ژوندی‌کلمات۔ په پښتوکي اوستا۔ زرا تشترا۔ سپنتمان -
اهورا مزدا۔ واره - بامي۔ اسپه۔ کاوه۔ د ځايو نومونه۔ مانده - راغه -
سپين غر۔ د ځينو وسلو نومونه۔ عمومي مشابهت او نژديوالي۔ د تطبيق جدول

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او اوستا

لومړۍ خبري

لکه چه دمخه وویل شوه، اوستا ژبه هم لکه سنسکریت له آریائي پخوانو ژبو څخه ده، او د پښتو له ادبي تاریخ سره ډیره اړه لري.

اوستا د آریائي باختر او بخدي یوه زړه ژبه ده، چه موږ ئې د پښتو سره ډیر کلمات او لغات مشترک مومو، او لکه د پښتو رابطه چه د سنسکریت سره ټینګه وه، د اوستا سره هم دغسي کلکه اړه لري.

په حقیقت کي دا دري ژبي (سنسکریت، اوستا، پښتو) سره خوندي دي، او په یوه هیواد کي زیږیدلي او تربیه شوي دي، سنسکریت د هند په ارتو ورشوګانو کي خپره شوې، او اوستا په باختر کي ځوانۍ ته رسیدلې ده، پښتو د پښتنو او پکهت سره یو ځاي، پخپلو غرو کي تر اوسه ژوندۍ پاته ده.

د پښتو د ادبي تاریخ د څرګندولو او قدامت له پاره موږ نا څاره یو، چه پښتو له اوستا سره هم پر تله کړو، او په هغو اصولو چه د سنسکریت سره مو مقایسه کړې وه، (دریمه برخه) اوس ئې په دې برخه کي د اوستا سره اوږه په اوږه ودروو.

د دې له پاره چه تاسي ته د اوستا تاریخي کیفیت لږ څه معلوم سي، او هم ئې ادبي آثار وپیژنئ، لومړی به د سنسکریت په ډول په خورا لنډو کرښو کي تاسي ته د دې ژبي تاریخ او بیا ادبي آثار در وښیم بیا به نو په اصلي مقصد یعني مقایسوي څیړنه پیل وکړم.

لکه په دریمه برخه کي چه فقط د سنسکریت ځیني مشهور او خورا مهم کلمات په پښتو کي پلټل کیده دغسي به د اوستا د لغاتو او مهمو کلماتو پلټنه او پر تله وکړو.

اما د قواعدو او د ژبي د اصولو مقایسه او تطبیق به په یوه بیله برخه که وسي، دلته فقط لغوي او ژبنۍ څیړنه د لغت او کلمهٔ سازۍ له روهه کیږي.

اوستا ژبه، یا زند Avesta, Zend

دا ژبه په باختر کي له زړې اصلي آریائي ژبي څخه د ویدي ژبي سره یو ځاي او غبرګولۍ وزیږیده، نو ئې باختري ژبه هم بولي،اوستا ئي له دې جهته بولي، چه د اوستا د کتاب پخواني او خورا زوړ ټوک "ګاته" په دغه ژبه لیکل شوي دي، دغه ژبه زند Zend هم بلله کیږي.

مدققین وایي: چه د اوستا د ژبي چه ګاته په لیکل شوی دي، او د ویدا د ژبي لږ فرق هم نسته، او په جزوي اړولو او تبدیل سره چه معین اصول لري، د یوې ژبي یوه خبره په ها بله ژبه اړولاي سو.

د اوستا ژبي په روحاني ډله او مقدسو کتابو اړه درلوده، او بیله پخپله اوستا بل کتاب او لیک په دغه ژبه ندي پاته که څه هم د اوستا کتاب او د زرتشت دین په ایران کي خپاره سول مګر تر ایراني هخامنشي دورې (۷۳۰ تر ۳۳۰ ق،م) وروسته چه اسکندر پر ایشیا مسلط سو نو د اوستا نسخي هم ورکي شوې، مګر وروسته بیا د اردشیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساساني ۲۱۲-۲۲۶ع په امر اوستا را غونډه سوه نو له دغه جهته اوس د اوستا زوړ متن ندي پاته، فقط دګاته برخه ئې زړه او د زرتشت قول بلله کيږي.[۱]

دا ژبه اوستا بلله کيږي، چه شرح ئې وروسته راځي، په حقيقت کي زند Zend د اوستا کتاب پهلوي شرح وه چه وروسته دا دوه نومونه په ګډه "زند اوستا" د متن پر اصلي ژبه اطلاق شوه، که نه وي پخپله زند د اوستا د تفسير ژبه يعني پهلوي ده.[۲]

د پهلوي تفسير يو بل تفسير هم درلود چه هغه (پيتي زينتي) يعني مکرر تشريح يا پازند بولي، د دی تفسير التفسير ابهام تر پلهوي لږ دي، او هم ئې رسم الخط نسبتاً واضح دي يا زند له پهلوي څخه لږ څه بيلتون لري او ټول کتب چه پکښې موجود دي د پهلوي نسخو تفاسير او شروح دي.[۳]

له دې ملاحظاتو څخه داسي ښکاري، چه لومړني اوستا چه د زرتشت د عصر ژبه وه، او د اوستا کتاب په کښل شوي وو ورو ورو له باختره شا و خوا خپره شوه، په ايران کي زړه پاړسو (فرس قديم) رواج شوه، وروسته پهلوي ژبه او پازند ځيني را ووتې، نو په حقيقت کي اوس د زړې باختري اوستايي ژبې آثار ندي پاته. ګاته چه د اوستا يو ټوک دي د محققينو په قول هغې زړې باختري اوستا ته نژدې دي.

باختري اوستا او نوې اوستا

باختري اوستا هغه کتاب وو، چه زرتشت په بخدي کي وکيښ او د هغه وخت باختري پاچا ګشتاسپ د ده دين ومانه او ټول د زردست قوانين ئې د غويو پر څرمن وکښل، او هري خوا ته ئې وليږل.

يو پخواني مورخ پلينيوس Plinius د هرمپوس له کتابه په لومړي ميلادي قرن کي داسي ليکي چه لومړني اوستا دوه مليونه اشعاره وه، مسعودي عربي مورخ تر ۳٤٦هـ دمخه په مروج الذهب کي هسي ليکي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غويو څرمنو باندي ليکلې وه ، محمد جرير طبري متوفي ۳۱۰ هـ وايي: چه اوستا پر دوولسو زرو د غويو څرمنو باندي ليکلې وه، شهنامه وايي د اوستا ۱۲۰۰ فصله پر زرينو تختو کښل شوي وه، تنسر د ايران يو روحاني سړی و، چه ۱۷۰۰ کاله تر اوس دمخه ژوندي و په يوه خپل خط کي هسي کاږي: چه اسکندر زموږ د دين له کتابه دولس زره د غوئي څرمني وسوځلې له دغو رواياتو څخه د اوستا ضخامت لږ څه څرګندیږي که څه هم مبالغه لري اما دا خو ښکاره ده چه د مخامنشيانو په عصر کي اوستا ۸۱۵ فصله او ۲۱ کتابه يا نسکه درلوده. تر اسکندر وروسته چه بيرته دا کتاب سره ټول شو ۳٤۸ فصله ئې لاس ته راغله چه پر ۲۱ کتابه ئې وويشۀ. يو انګليسي عالم وسټ West دغه ساساني ۲۱ کتابونه ۳،٤٥۷،۰۰۰ کلمې تخمين کوي، چه اوس ئې ۸۳،۰۰۰ کلمې موجودي

---

[۱] تاريخ ادبيات ايران د دکتور شفق ص ۸.

[۲] د براون تاريخ ادبيات ايران، ج۱ ص ۱٤۰.

[۳] د براون تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱٤٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، یعني هغه اوستا چه په ساساني دوره کي تر اسکندر وروسته ټوله شوې وه، بیا هم په اسلامي دوره کي تلف سو، او اوس ئې فقط یوه ربع پاته ده.[۱]

له دې بیانه هسي ښکاري چه د اوستا کتاب ډېري صدمې لیدلي، او څو واره له منځه وتلي او بیا سره ټول شوي دي، او ډېر نوي نوي مضامین وروسته هم پکښې داخل شوي دي، یعني دا یو کتاب دي چه پر پخواني حالت ندي پاته. ډارمسټټر فرانسوي عالم ډېري برهمني او پهلوي او او بودائي او یوناني اغېزي او عناصر په اوستا کي ښيئي[۲] نو لکه د مضمون او محتویاتو له پلوه چه اوستا سره اوښتې او نوي مواد په ګډ شوي دي، دغسي هم د ژبي له خوا د زړې باختري اوستائي نمایندګي نیسي کولاي، او دا یو محرف کتاب دي، چه اوس ئې لږ برخي په نوي شکل پاته دي.

د استا ټوکونه

د ساسانیاونو په دوره کي له ۲۱۱ ع تر ٦۲۹ ع پوري چه زرتشتي دین رسمي ګڼل کیدي ټول د اوستا کتاب ۲۱ نسکه (کتابه) و چه د دینکرد[۳] په اتم او نهم فصل کي تفصیل راغلي دي، نسک په اوستا کي نسکو ذکر شوي او معني ئې دفتر او جنګ او مجموعه ده.[٤]

دغه یویشت نسکه پر درې برخي ویشل کیږي چه هره برخه ئې اوه نسکه ده، لومړي برخه ئې ګاتها Gatha یا ګاسان Gasan بولي چه د عبادت مسایل او مذهبي اصول دي، دوهمه برخه ئې دات Dat بولي چه خاصه ده په اجتماعي او معاشرتي قوأنینو پوري، دریمه برخه یې هدهه ماتهرا Hadha-mathra ده چه الهیات او فلسفه او ګډوډ بحثونه دي.[٥]

اوس به د دغو درو ټوکو اجزاء او برخي هم در وښیو:

ګاتها Gatha

چه د اوستا خورا مهمه برخه ده، په سنسکریت ئې ګیتا بولي یعني سندري او سرودونه او دا اوه نسکه لري، چه ۲۳۸ قطعې او ۸۹٦ شعره او ٥٥٦۰ کلمې دي. ګاتها دا برخي لري:[٦]

ا_ ستوت یشت Stotyast چه د اوستا خورا مقدسه برخه ګڼله کیږي، او ۳۳ برخي لري چه ۲۲ ئې منظومي دي او ۱۱ نوري برخي بې په نثر او عمومي محاوره کښلي شوي دي.

---

[۱] ګاتها، ص ٥۰.

[۲] د زند اوستا مقدمه، لومړۍ برخه.

[۳] دینکرد یو پهلوي کتاب دي، چه په نهمه عیسوي پیړۍ کي لیکل شوي دي.

[٤] یسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[٥] یسنا ۲۲ برخه ۹ فقره.

[٦] زند اوستا لمړۍ برخه د ډارمستتر مقدمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲- سوتکر Sutkar
۳- ورست مانسر Varst-mansar
٤- بک Bak
٥- وستک Vastak
٦- هاد هوخت Hadhokht
۷- سپند Spand

له دغو څخه سوتکر او ورست مانسر او بک هر يو ۲۲ برخي لري چه د لومړۍ قسم د ۲۲ منظمو برخو پر ډول منظومي سندري دي او د هغو شرح او تفسير ګڼل کيږي، او اوس له دغو څخه فقط د سوتکر يو څو قطعي او د ورست مانسر يوه برخه زموږ په لاس کي ده دغسي هم د بک درې برخي په يسنا ګډي دي.

د وستک څخه اوس هيڅ پاته نه دي، او نه د ينکرد د دغه شرح کوي، نه ئې اصلي نسخه او نه ئې پهلوي شرح سته، اما له هاد هوخت څخه درې برخي پاتي دي، چه په يسنا کي شميرلي کيږي او يوه بله برخه ئې هم په يسنا کي ګډه او درج ده. اومه برخه يعني سپند د زردشت کيسه ده، چه په نوي ډول "زردست نامه" بلله کيږي او د ده د ژوندانه کيسې پکښې دي.[1]

داتDat

دوهمه برخه نسکونه چه دات Dat ئې بولي، او قانوني او شرعي مباحث لري، دغه لاندي اوه برخي لري:
۱- ينکاتوم Nikatum
۲-ګندا سرنيګت Ganda-sar-nigat
۳- هوسپارم Husparam
٤- سکاتوم Sakatum
٥- ونديداد Vendidad
٦-کتردات Kitra dat
۷- بکان يشت Bakan yast

له دغو نسکو څخه فقط لومړي پنځه خاص قانوني او شرعي مباحث لري، دوه نور د عالم د خلقت cosmology بحثونه لري، او اساطير mythology دي.

له دغو لومړيو پنځو برخو څخه اوس ونديداد بشپړ پاته دي، اما د نيکاتوم، ګندا سرنيګت او سکاتوم څخه فقط يو څو څو قطعي سته، اما د هوسپارم څخه يوه مهمه برخه د خپلي اصلي نسخې text په ډول او هم ئې پهلوي ترجمه په ارپتستان Erpatistan او نيرنګستان Nirangistan کي پاته ده.

[1] د ډامستتر د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپږمه برخه کتردات د خلقت له ابتداء څخه تر زر تشته پوري تاریخي ابحاث لري، او اوس دغه برخه په بندهش Bundahis او شهنامه کي ساتلې ده.

اومه برخه چه بکان یشت نومیږي، ځیني مناجاتونه او دعاوي دي، چه د ارباب انواعو په نامه وې. او له دغو څخه ۱٦ ټوټې په هوم یشت او سروش یشت کي سته.[1]

هدهه ماتهرا Hadha mathra

دریمه برخه نسکونه چه هدهه ماتهرا نومیږي، نه ښه پیژندل شوي، او نه ښه ساتلې شوې دي، دغه برخه هم اوه څپرکي لري:

۱- دامدات Damdat

۲- ناتر Natar

۳- پاگگ Pagag

٤- رت دات ایتگ Rat-dat-itag

٥- بریس Baris

٦- کش کیشرو Kaskisrav

۷- ویشتاسپ ساست Vistasp sast

دامدات د زرتشتیانو د خلقت او د پیدایښت احوال و، د بندهش د پیدایښت او خلقت بیان له دغي برخي څخه دي، د ناتر په حال هیڅ نه یو خبر، او نه دینکرد له دغه څخه بحث کوي، له پاگگ څخه په گاه او سي روزه Siroza کي یو څه برخه پاته ده، او د وختو ابحاث ئې درلوده، رت دات ایتگ Rat-dat-itag د قربانیو ترتیبات ښوول، او دوې قطعې ئې اوس سته.

اما پنځمه او شپږمه حصه د هغو قربانیو په بیان کي وه چه د ناوړو او جناتو د اضرارو جلوگیري ئې کوله، له دغو څخه یوه ټوټه هم نده پاته، او ښائي په پهلوي نیرنگستان کي د کش کیشرو ځیني مضامین وي.

اومه برخه چه ویشتاسپ ساست یعني د ویشتاسپ یادونه ده د دغه پاچا اوضاع له زردشت سره بیانوي چه اوس د ویشتاسپ یشت او د آخرین پیغمبر زردشت په نامه مشهوره ده، او د زردشت نامې اساس هم ده.[2]

نتیجه

ډارمستتر چه د اروپا له اوستا پوهانو څخه لومړی او معروف سړی دي، له لوړو ابحاثو څخه په لنډ ډول دا نتیجه اخلي چه د ساساني اوستا له ۲۱ نسکو څخه فقط دوه نسکه یعني وندیداد،، او ستوت یشت بشپړ پاته دي او له بکان یشت څخه هم ډیره مهمه برخه زموږ پلاس کي ده.

[1] د زند اوستا مقدمه لومړۍ برخه.

[2] د زند اوستا مقدمه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اما د څلورو نورو نسکو (۱- بک، ۲- هاد هوخت، ۳ ويشتاسپ ساست، ٤- هوسپارم) څخه هم غوره برخي پاته دي او له نورو څخه لږ لږ.

دغسي هم دارمستتر وايي چه په غير مرتب او غير مستقيم ډول له پهلوي شرحو څخه موږ ته د اوستا دور کونسکو محتويات معلوميږي او د پنځلسو نسکو لږ يا ډيري نمونې او نسخې زموږ څخه سته.

ويست West انگليس اوستا پوهاند، د اوستا ټول ۲۱ نسکونه ۳٤۷،۰۰۰ لفظه بولي، چه اوس فقط ۸۳۰۰ الفاظ يعني څلورمه برخه پاته او نور محو شوي دي.[1]

اوسنۍ اوستا

دا لوړ تقسيم چه په اوستا کي شوي دي، لکه تاسي چه وويل د پهلوي د دنيکر دله کتابه معلوميږي، چه پخوا ئې دغه اجزاء درلودل، اما اوس د اوستا کتاب پر دغو پنځو ټوکو باندي مشتمل دي.[2]

۱ يسنا Yasna چه د کلمې معنا ئې پرستش، نمنځنه، لمونځ او جشن دي په سنسکريت کي دا کلمه يحبنه، په پلهوي کي نيرشن، په پاړسو جشن ده، دا ټوک ټولي هغه سندري دي چه د مذهبي مراسمو پر وخت ويلي کيږي، او ۷۲ فصله لري چه له دغو څخه ۱۷ فصله د هغه پخوا گاتها څخه دي.

۲- ويسپريد Vispered يعني سروران دا برخه هم مستقل کتاب ندي بلکه په لومړي برخه اړه لري، د مذهبي دعاو او اورادو مجموعه ده، چه د يسنا سره يو ځاي ويل کيږي او له ۲۳ څخه تر ۲۷ پوري فصلونه لري.

۳- ويندېداد Vendidad يعني د شياطينو دافع قانون، چه په دغه کتاب کي د اوداسه آداب او د استغفار او توبې اصول بيان شوي ديني قوانين او احکام لري، دا کتاب ټول ۲۲ فرگرد يعني بابونه لري.

٤- يشت Yasht يعني نيانش او لمونځ چه د کلمې ريښه په هغه يسنا کي ده، دا يو ډول سندري دي، چه د خدايتعالي او پريښتو ستاينه ده، يشتونه ټول ۲۱ دي.

٥- خورده اوستا، يعني کوچنۍ اوستا چه آذربد مهر اسپند د دوهم شاپور په وخت ۳۱۰-۳۷۹ ع کي تاليف کړه، د شپې او ورځي د مختلفو اوقاتو دعاوي او لمنځونه او مناجاتونه دي. دا پنځه برخي چه لوړي ذکر شوې، اوسنۍ اوستا ځيني جوړيږي. د دې کتابو ډيري پخوانۍ نسخې نسته ډيره زړه نسخه چه له يسنا څخه د کوپنهاگ په موزيم کي سته، په (۱۳۲٥ ع، ۷۲٦هـ) د هيربد مهربان کيخسرو په قلم ليکل سوي، او وسترگارد نومي ډنمارکي مستشرق مندلې، او کوپنهاگ ته ئې وړي ده.

په اروپا کي لومړی سړی توماس هائډ Thomas Hyde انگليسي و چه په (۱۷۰۰ ع، ۱۱۱۲هـ) ئې د ايران د مذهب کتاب خپور کړ، دي په زړو ژبو پوه و، او په دې لاري کي ډير زيار وکيښ تر دې ورسته يو بل فرانسوي عالم انکتيل دوپرن Anquetil Duperron په (۱۷٥٥ ع، ۱۱٦۸هـ) د اوستا زده کولو لپاره هند ته راغي، دې سړي لومړی پلا اوستا ترجمه او په ۱۷۷۱ ع ئې په فرانسه کي نشر کړه، بيا نو برنوف Burnouf په ۱۸۳۲ ع د يسنا ترجمه

[1] د براون تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱۷۰.

[2] پورداؤ دگاتها، ص ٥٦-٥۸ - د براون تاريخ ادبيات، ج۱ ص ۱۷۲-۱۷٥.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او شرح خپاره کړل، وروسته په دې علم کې ډېر نوموړي پوهان منځ ته راغله، چه دي ساسي، اوګروټ فنټ، رولنسن، بارتولومه، میه، لاسن، اسپیګل، ګیګر، ډارمستېټر، ګیلډنر، ملر، له دغي جملې څخه دي او دغو پوهانو په المان او فرانسه کي ډېر کتب د اوستا په خصوص کي وکښل او خپاره ئې کړه.[۱]

په پښتو کي د اوستا ژوندي کلمات

اوس چه تاسي ته لږ څه د اوستا شرح معلومه سوه، نو به خپل اصلي مقصد ته ولاړ سو، د اوستا یو څو مشهور لغتونه به د پښتو سره تطبیق کړو.

دمخه د ویدا په بحث کي تاسي ته د تطبیق اصول معلوم سوه، هغه تحلیلي قواعد دلته هم جاري دي او زموږ د چاري اساس یو دي. دلته چه موږ د اوستا ځني کلمات د پښتو له پلوه تحلیل کوو، فقط د مثال په ډول یو څو هغه کلمات را اخلو چه په اوستا کي ډېر مشهور دي که نه وي، د ټولي ژبي تطبیق او مقایسه بیل کتاب غواړي او د پښتو د ادبي تاریخ وظیفه هم نده.

د اوستا کلمه

تر هر څه دمخه به پخپله د اوستا نوم تر تحلیل لاندي راولو، دمخه در ښکاره شوې ده، چه دا کلمه ډېره زړه ده او د آریائي باختر له پخوانو آثارو څخه ده.

د دې کلمې په معنا او لغوي تحلیل کي پوهان ډلي ډلي دي، هر چا یوه توجیه ورته کړیده او اشکال ئې هم مختلف را نقل شویدي، اوستا، ایستا، استا وستا، افستا، اپستا. د پهلوي شکل ئې اویستاک دي، چه ډارمستتر اپستاک ضبط کړیدي، په سریاني ژبه اپستاګا او په عربي کي ابستاق دي او لکه محققین چه وایي: د دې نامه ذکر تر ساساني دورې دمخه په بل اثر کي نسته فقط یو عالم اوپرت Oppert دا عقیده لري چه د داریوش[۲] د بیستون په ډبر لیک (٤ لیک ٦٤ فقره) کي چه ابستام راغلې ده، دغه کلمه ده.[۳]

په هر صورت اوس خو دغه کلمه ډېره مشهوره ده، او د معنا په خصوص کي دا لاندي اقوال سته:

---

[۱] ګاتها، ص ۱۱- د براون تاریخ ادبیات، ج۱ ص ۷۰-۹۰.

[۲] داریوش هخامنشي چه له ۵۲۱ تر ٤۷٦ ق،م پوري پاچهي کړیده، د ایران د بیستون په غره کي یوه مشهوره کتیبه لري چه د خپل سلطنت او کورنۍ احوال ئې په درو ژبو پکښي لیکلي دي.

[۳] د براون تاریخ ادبیات، ج ۱ ص ۱۳۹- ګاتها ص ٤۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- پروفيسور گلدنر Goldner له پروفسور اندراس څخه هسي نقل کوي چه د اوستا کلمه له پهلوي اوپستا upasta څخه مشتقه ده، چه معنا ئې "اساس، بنيان او اصلي متن" ده، پروفيسور بارتولد او ويسباخ Weissbach دغه کلمه په اوستا او هخامنشي ډېر ليک کي د "پناه او کومک" په معناو راوړي.[۱]

۲- يو بل مشهور عالم جيکسن Jackson د نيو يارک د کولمبيا کالج پروفيسر هسي وايي چه د اوستا Avesta اصطلاح له اوستاک Avistak څخه را وتلې ده، چه دا کلمه په ساساني دوره کي عموماً مستعمله وه، مگر دا نده معلومه چه اصلي معنا ئې څه ده؟ ښايي چه پهلوي اوستاک لکه د سنسکريت ويدا غوندي د "پوهني، دانش، او علم" په معنا وي يا ښائي چه معنا ئې اصلي متن the original text وي يا قانون.[۲]

۳- په شرقي کتابو او قاموسو کي هم اوستا راوړي، مثلاً د دساتير آسماني په فرهنگ کي ليکي "اوستا بفتح اول و ثاني نام کتابيکه بر حضرت زرتشت نازل شده و معني آن بهين ستايش و مهين نيايش، وستا بکسر اول مخفف اوستاست"[۳]

فرهنگ نظام ليکي: اوستا کتاب ديني زرتشت پيغمبر ايران است اسيري لاهيجي گويد: "علم معني از کتاب اوستا حاصلت نايد مکش چندين عنا". اسدي طوسي په لغت فرس کي ليکي استا، وستا، ابستا، تفسير زند است، خسرواني گفت:

چو گلبن ازگل آتش نهاد و عکس افگند　　　بشاخ او بر، دراج گشت ابستا خوان

٤- آپرت Oppert هسې ليکي: چه د اوستا کلمه اساساً له آبستا abasta پارسي کلمې څخه جوړه شويده چه معنا ئې قانون دي.[٤]

۵- ځني نور پوهان دا عقيده لري چه اوستا د مجهول او نا مفهوم معنا لري، او دوې ټوټې کلمه ده لومړۍ ټوټه "آ" يعني "نه" دوهمه ټوټه "ويستا" يعني دانسته ده چه مرکباً "نامفهوم او مجهول، او نا دانسته" ورته وايي.[۵] او د دې نامه وجه تسميه، هم داسي بيانوي چه اصلي باختري اوستا دوې نسخې وې او دغه نسخې هم د اسکندر په تاړاک کي ورکي او تالا شوې، وروسته چه په پارتي او ساساني دورو کي د اوستا کتاب دوهمه پلا ټولونه شروع شوه نو ئې خطي ټوټې هسي وې، چه څوک نه په پوهيدل له دغه لامله ئې نو "مجهول او نامفهوم" وباله.[٦]

[۱] گاتها، ص ٤٧ - تاريخ ادبيات د براون ص ۱۳۹.
[۲] د اوستا گرامرمقدمه، ص ۱۲.
[۳] دساتير آسماني، ص ۲۳۳.
[٤] جورنال ايشياتک سوسايتي، مارچ ۱۸۷۲ ع.
[۵] د همائي تاريخ ادبيات، ج ۱ ص ۱۲۹.
[٦] تاريخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۵.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتوکي اوستا

د اوستا د کلمې په شرح او مفهوم کي د پوهانو له مفکورو څخه لوړي څیړني مختصراً را نقل شوې، په پښتو کي هم دا کلمه تطبیق مومي، او لکه د ویدي ژبې ډېر کلمات چه په پښتوکي وکتل سوه دا کلمه هم له پښتو سره په دوه ډوله برابریږي.[1] د پنځمي مفکورې خاوندانو اوستا په نامفهوم ترجمه کړېده، او دا نظریه اسلامي مؤرخینو هم منلې ده، مثلا علي بن الحسین مسعودي مشهور اسلامي مورخ چه په ۳٤٦هـ وفات شویدي په **۳۳۲**هـ کال هسي لیکي:

"زرادشت بن استیمان و هونبي المجوس الذی اتاهم بالکتاب المعروف بالز مزمه عند عوام الناس واسمه عنالمجوس بستاه... و معجم هذا الکتاب یدور علي ستین حروفا من احرف العجم، و لیس في سایر اللغات اکثر حروفا من هذا واتي زردشت بکتابهم هذا بلغتهٔ یعجزون عن ایراد مثلها، و لایدرکون کنه مرادها... وکتب هذا الکتاب في اثني عشر الف مجلد بالذهب فیه وعدو و عید و امرونهي و غیر ذالک من الشرایع و العبادات، فلم تزل الملوک تعمل بمافي في هذا الکتاب الي عهد الاسکندر و ماکان من قتله لدارا ابن دارا، فاحرق الاسکندر بعض هذا کتاب ثم صار المک بعد الطوایف الي اردشیر بن بابک فجمع الفرس علي قرأة سورة منه یقال لها (استاه)... ثم عمل زرادشت تفسیراً عند عجزهم عن فهۀ و سموالتفسیر (زندا) ثم عمل اللتفسیر تفسیر أوسماه (بازند) ثم عمل علمأ هم بعد وقات زرادشت تفسیر التفسیر و شرحاً لسایر ما ذکرناه و سموا هذا التفسیر (باردم)...[2]

ترجمه: زرادشت و استیمان زوي د مجوسو بني دي، چه دوي ته ئې د ابستا کتاب راوړ، دا کتاب عوام وګړي زمزمه بولي او ٦۰ حروفه لري چه په اکثرو نورور ژبوکي ډېر دغه حروف نسته زردشت دغه خپل کتاب په داسي ژبه راوړ چه بل چا هغسي نه سواي لیکلای او نه ئې څوک په مراد پوهیدل... دا کتاب په دوولس زره ټوکه کي په زرو ولیکل سو، وعد او وعید، امرا ونهي او نور شرایع او عبادات پکښې وه، پاچهانو د اسکندر تر وخته پدې کتاب عمل کاوه، مګر هغه وخت چه اسکندر دارا مړ کړ، نو ئې د دې کتاب ډېري برخي وسوځلې وروسته ملوک الطوایف راغلل، بیا چه اردشیر د بابک زوي پاچا سو، نو ایرانیان د دې کتاب د یوه سورت په ویلو متفق شول چه استاه ئې باله... په دې ډول مسعودي مورخ د اوستا نامفهوم توب بیانوي، او دا خبره نور مورخین هم مني، مثلا ابن اثیر پخپل کتاب (الکامل في التاریخ) کي هسي وایي چه زردشت یوکتاب (استا، اباستا) راوړ او هري خوا ته ئې واستاوه څوک ئې په معني نه پوهیدل، او مضامین ئې درک نکړه...[3]

له دغو ټولو روایتو څخه داسي ښکاري چه اوستا حقیقتاً نامفهوم وه، او ډېر نور تفاسیر چه پر ولیکل شوه علت ئې دغه و، چه د کتاب متن ګران او مجهول و، دغه خبره تر نژدو وختو پوري هم شرقي پوهانو ته معلومه وه حتي دوي د اوستا کتاب یو راز "رمز" هم ګاڼه، لکه چه محسن فاني کشمیري ۱۰۲۰-۱۰۸۱ هـ هم په دې باب کي په ښکاره

[1] جورنال ایشیاتک سوسایتي، مارچ ۱۸۷۲ ع.

[2] مروج الذهب، ج ۱ ص ۱٤۲ د مصر طبع.

[3] الکامل ابن اثیر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکي "کتاب زند بر دو قسم است، یک قسم آن صریح و بي رمز که آنرا "مه زند" نیز می گفتند، و قسم دوم رمز و اشارات که آنرا "زند" هم مي خوانند..[1]

د اوستا په خصوص کي د پنځمي مفکورې د خاوندانو لپاره دا ټول تاریخي دلایل موجود دي، او که موږ له دغه نقطهٔ نظر د اوستا کلمه تحلیل کړو، نو سمه راځي، په دې ډول دا نوم مرکب دي له دوو ټوټو څخه (اـ وستا) یعني مفتوح همزه په آریائي ژبو کي د نافیه (نا) په معنا راځي، په سنسکریت کي هم عام دي الف په (ی) هر وقت اوړي، نو (ا) ته (یه=یا) هم ویلاي سو، چه اوس د قندهار په پښتو کي کټ مټ د (نه، نا) په معنا د نفي لپاره دي. مثلاً احمد راغلي دي؟ یه ندي راغلي، د خلیل خان نیازی په دې رباعي کي (یه) د نفي په معنا ښه واضح شویدی.

خړي اوریځي ژاړي له پاسه　　　　کویله ږغ کا بیلتون له لا سه

یه، هغه لوني گوهر په خول ستا　　　　دا مرحبا کا ستا، ږموږ مواسه[2]

دوهم جزو (وستا) له پښتو (ویستل) څخه جوړ شویدئ چه معنا ئې ده (استخراج، د باندي ویستل) د دې مصدر اسم مفعول (ویستلي او ویستئي) دي، او پخپله (ویستا) کلمه هم په زند ژبه کي اسم مفعول دي، نو اویستا داسي معنا لري: نا استخراج شوي، نامفهوم.[3]

که په اوسنۍ محاوره دا کلمه ووایو (یه وستي) یعني (ناویستي) او نا مفهوم به وي، چه کټ مټ هغه "اوستا" هم دغسي ده.

د اوستا کتاب له بخدي او باختر څخه را وتلي دي، نو لکه پخپله د بخدي کلمه چه د پکهت او پښت او پښتون سره نښتې ده، د اوستا نوم هم دغسي له پښتو سره اړه لري، او د دې کتاب نا مفهوم توب د اسیري لاهیجي له هغه ذکر شوې پارسي بیته هم ښکاري، ځکه چه دی وایي: له اوستا څخه معني نسي درک کولاي، بیهوده زیار مکاږه، د پنځمي مفکورې له رویه خو د اوستا کلمه په دې ډول تجزیه شوه (اـ ویستا) اما که د دریمي نظر ئې له مخه د شرقي لیکوالو په قول اوستا "بهین ستایش او مهین نیایش" وګڼو نو به ئې په پښتو کي داسي تحلیل کړو.

اوستا دوې کلمې دي (اوـ ستا) لمړي جزو ئې (همزه) او (واو) دي. همزه حلقي حرف دي، او ډیر ځله له (هـ) سره بدلیږي مثلاً هلک ـ الک، هګۍ ـ اګۍ او نور د سنسکریت د کلمې په تحلیل کي تاسي ولوستل چه په هغه ژبه کي سو su د "ښه" په معنا دی، ځکه چه د سنسکریت (س) په اوستا کي تل په (هـ) اوړي، نو (سو) په اوستا کي (هو) شو په پاړسو کي هـ (خ) کیږي لکه هوارزم چه خوارزم سویدي په پښتو کي دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شو، یعني "ښه" په فرس قدیم کي هم دغه د اوستا (هو) په (او) بدل شوی دي، د داریوش په ډبر لیک

[1] د بستان مذاهب، ص ۹۷.

[2] پټه خزانه، ص ۷۷.

[3] فقه اللغه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي (او اسپ) یعني ښه آس (او اومرتیا) یعني ښه سړی راغلي دي[۱] او پخپله (هو) هم په پښتو کي د ایجاب کلمه ده، چه اوس هم ژوندۍ ده، او هغه د "ښه" معني لري.

دوهم جز چه (ستا) دي، ریښه ئې (س، ت) دي، چه له دې ځخه د پښتو (ستایل، ستاینه، ستانه) د پاړسو (ستایش، ستودن) را وتلي دي. ستایوال هم په پښتو ستایش کننده ته وایي، امیر کروړ سوري چه د پښتو خورا پخواني ادیب او شاعر دي پخپله حماسه که وایي:

نړۍ زما ده نوم مي ستایي، پر دریځ ستایوال[۲]

په پهلوي کي هم د "ستا" ریښه وه، اسدي طوسي لیکي: چه "آفد ستا" مرکب دي له افد یعني شگفت او ستا یعني ستایش ځخه لکه دقیقي چه وایي:

جز از ایزد تو ام خداوندي   کنم از دل بتو بر آفد ستا[۳]

له دې ځخه هم معلومیږي، چه له پخوا ځخه دا ریښه په پښتو او نورو آریایي ژبو کي وه، نو له دغه جهته ویلاي سو چه د اوستا د کلمې دوهمه ټوټه (ستا) له دغه ستایلو ځخه ده.

په دې ډول به (اوستا) پخپله د اوستا ژبي په اصطلاح (هوستا) او په پښتو به (اوستا) یعني (ښه ستاینه) او هغه "بهین ستایش او مهین نیایش" سي، چه دا لغوي تحلیل هم د اوستا د کلمې ریښې په پښتو کي ځرگندوي.

زراتشترا Zaratashtara

تر اوستا وروسته دوهم مهم نوم د دې کتاب د راوړونکي نوم زراتشترا یا زردشت دي، چه دا سړی د بخدي آرئیایانو یو نوموړي دیني مبلغ او موسس دي. د زردشت له نورو سوانحو او د ده له دین او کتابه سره دلته موږ نور کار نه لرو فقط د ده د نامه تحلیل د پښتو له پلوه کوو. د ده د ژوندانه د عصر په خصوص کي فقط دوني وایو، چه مورخین مختلف دي خو اکثر هسي وایي، چه زردشت د (٦٥٠ ځخه تر ٥٥٠ ق،م) پوري یعني په دغه یوه قرن کي ژوندي و،[٤] ځکه چه دا سړی هم د بخدي او باختر ځخه را وتلي دي، نو بیشکه باید د ده په نامه کي د پښتو ریښې هم وي.

نوي او زاړه محققین د زراتشترا په نامه کي مختلف دي، مثلاً په دغو ډولو دا نوم له قدیمه تر اوسه ضبط شویدي، زراتشترا، زارتشت، زارهشت، زاردشت، زرادشت زردهشت، زرتهشت، زره تشت، مگر په گاتها کي زرتشترا راغلي، او دا ډول ئې پخواني دي، یونانیانو زورا دروس، زاروس، زراتش زاروستر هم را وړي دي.[٥]

---

[۱] گاتها، ص ٨٩.

[۲] پټه خزانه، ص ٣٥.

[۳] لغت فرس، ص ٥.

[٤] تاریخ عمومي عالم، ج ١ ص ٣٢١.

[٥] گاتها، ٢٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه د دي نامه په ظاهري ډول او شکل کي چه اختلاف دي، په معنا کي هم دغسي مختلفي مفکورې موجودي دي، هر چا يوه توجيه کړيده، او مشهور اقوال ئې دغه دي:

۱- دينون Deinon يوناني مورخ وائي، چه زرتشتر يعي (د ستورو ستايونکي) دا مورخ چه تقريباً دوه زره کاله تر اوس دمخه ژوندي و هسي راې لري.[۱]

۲- نوی اروپائي محققين هم ډول ډول ترجمې ورته تراشي. مثلا کاسل Cassel وايي، معنا ئې (د ستوري زوي ده) ونيډشمن Windischman او ميولر Muller دا عقيده لري، چه معنا ئې (د دلاور اوبښ خاوند) ده، هارلز Horlez ئې په (لکه طلا داسي بريښيدونکي) سره ترجمه کوي، دارمستتر وايي چه معنا ئې (د ژيړ اوبښ خاوند) ده بارتومه ئې (د زاړه اوبښ خاوند) بولي، جاکسن انگليس هم دغسي وايي، پروفيسور رات ئې د (زرگر) په معنا اخلي.[۲]

۳- شرقي پوهان د دې نامه معنا (آوردهٔ نخست يا آفريدهٔ اول) ليکي. او ځيني ئې په (فرستادهٔ يزدان يا نفس کل، نور مجرد، نفس ناطقه) سره ترجمه کوي.[۳]

٤- ځيني پوهان داسي وايي: چه دا کلمه له سامي ژبو څخه راغلې ده راولينسن انگليسي ليکي چه لومړۍ جزو ئې (زرد) له (زيرد) څخه جوړ شوي دي چه معني ئې، زاده ده دوهم جزو ئې اشترا د زهري ستوري نوم دي، نو مرکباً ئې داسي معنا کيږي (زادهٔ ستارهٔ زهر) د کلدانيانو په عقايدو کي زهره د (ايستار) ظهر و، چه د عشق رب النوع او د جگړو ملکه وه.[٤]

۵- دا ټول نظريات چه ذکر شول د ځينو نورو پوهانو له خوا رد شوي دي ځکه چه هر چا يوه تقريبي او تخميني مفهوم ورته ټاکلي دي، پورداؤد وائي:

ښائي چه يوه دغه نظريه سمه نه وي، ځکه که لومړي جزو (زر) وبولو، دا کلمه خو په اوستا کي زيريت Zairita وه، او زرنت د (زوړ او پير) په معنا دي، مگر په ترکيب کي دا کلمات په څه ډول (زرت) شول؟[۵]

په هر صورت نظريات مختلف دي، او د نامه تحليل هم سخت دي. خو تر ټولو معقوله او لغوي تحليل ته نژدې مفکوره د پروفيسور هاگ Haug ده، دی وايي: چه لومړۍ جزو زرت (زړه) او دوهم جزو له يوتارا Uttara څخه مشتق دی، يعني (اعلي) نو چه مرکباً ئې معنا وکړو زرا تشترا (د اعلي زړه خاوند) مفهوم لري، که څه هم هاگ دې نامه ته نوري معناوي لکه ستايونکي او سندري ويونکي هم بړدي، مگر موږ ته د لغوي څيړني په رڼا کي تر ټولو د ده لومړۍ نظريه معقوله ايسي.

---

[۱] گاتها ۲۲.

[۲] تاريخ عمومي عالم، ج ا ص ۳۲۰.

[۳] فرهنگ ناصري.

[٤] تاريخ عمومي عالم، ص ۳۱۹.

[۵] گاتها، ج ۲ ص ۲٤٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نامه تجزیه

په پښتو کي د زره تشتره نوم د هاګ د عقیدې پر اساس داسي تجزته کولاي سو چه لومړئ جزو ئې یقیناً د اوستا زرته Zaretha او د پښتو زړه دي چه پارسي دل ته ئې په اوستا زرته وایه.[1] چه ورته ځیر سو د کلمې استاسي عناصر (ز-ر) دي چه د اوستا (ر) د (ت) په ملګري یو راز آوازکاوه، چه د (ته=ذ) تر منځ ؤ، او دغه آواز د پښتو (ړ) اداکړی دي، نو اساساً ګویا دوهم اواز یو قسم درنه (ر) وه!

د زړه له مادې څخه ځني نور اسماء هم په اوستائي دوره کي سته، او موږ ته دا ثابتوي، چه د زردشت په عصر کي له دې مادې څخه ډیر نومونه جوړ شویدي، مثلاً د بلخ په مشهورو تاریخي پهلوانانو کي یو (زریر) دي چه "یاتکار زیریران" کتاب د ده په نامه کښل شوي، او په پهلوي ژبه کي سته، زریر د ویشتاسپ ورور او اصلاً ئې نوم د مسترِ وست په قول "اسپه یاودا" و، او په اوستا کي ده ته (زري واري) لقب ورکړ شوي دي[2] چه لومړي جزو ئې زري (زړه) او دوهم جزو ئې (واری) د پښتو اوسني د فاعلیت ادات (ور) دي، نو زری واری (زړه ور) پښتو کلمه ده چه دغه زری په زره تشتر کي هم سته، زره، زري، زرته ټول دغه د پښتو (زړه) ته راځي.

اوس چه تاسي ته په اوستائي نومو کي د (زړه) د کلمې ریښې معلومي شوې، او دا مو ومنل چه د زراتشتر د نامه لومړئ ټوټه هم دغه (زره=زړه) ده، نو به دوهمې ټوټې ته ولاړ سو، چه دغه څنګه ده؟

لکه چه تاسي وکتل: اکثرو خلقو دوهم جزو (اشترا) یعني اوښ بللي دي، په حقیقت کي د (ت،ش،ت،ر) اساسي حروف داکلمه تشکیلوي، چه (ش،ئې، ښ) او (ر، ئې، ن) هم ویل کیږي، نو تشتر د پښتو (تښتن) دي چه معنا ئې صاحب، خاوند، مالک ده، او دا کلمه په پښتو کي د "څښتن" په شکل هم موجوده په ادب او محاوه کي عموماً ژوندئ او مستعمله ده.

د (ش) او (ښ) ابدال عمومي دي، دا دواړه حروف له یوه مخرجه او یوه اصله دي د پارسي اکثر (ش) د پښتو په (ښ) بدلیږي، اخرني حرف ئې (ر) ده، چه په پښتو کي په (ن) اوښتې ده دا ابدال هم روا دي، ځکه چه دواړه توري له تالو څخه اداکیږي او د یوه مخرح دي. نو به اوس دا کلمه په پښتو کي په دې ډول ترجمه شي زره تشتر یعني (د زړه تښتن) چه په پارسي ئې (صاحب دل) ترجمه کوي.

ځکه چه زردشت روحاني سړی و، نو ده ته د زړه تښتن او صاحب دل ویل، تر نورو ټولو نومو افضل دي او دا اصطلاح تر اوسه هم په دغسي ځایو کي سته، که د زره سره (ور) یو ځاي کړو، هلته، شجاعت، دلاوري افاده کوي، که (تښتن) ور سره ووایو، نو روحانیت او معنوي احوال، او هادي توب او رهنما والي را ښئی.

سپنتمان Spentoman

دا کلمه د زردشت د نامه سره ډیره راځي وایي چه سپیتمه Spitama د زردشت د کورنۍ نوم و او د ده نهم نیکه هم په دغه نامه یادیدی. د یسنا په ۱۹ قطعه کي دا نوم راځي په پهلوي کي سپیتامان، سپیتمان ویل کیږي.

[1] فرهنګ نظام، ج ۳ ص ۷۲.

[2] ابان یشت، فقره ۱۱۲-۱۱۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه ئې سپیت (سپید) ده او د دې نامه معنا داسې کیږي "سپین نژاد" په ګاتها کې هم دا نوم ډیر ځله راوړي.[1]

سپین نژاد خو داسې مفهوم لري چه باید دي له سپینه پښته وي، او سپین پوستي وئ، مګر ښائي چه دا نوم معنوي جنبه هم ولري چه د ده اصل او خټه سپینه وه یعني له ښې او روحاني او شریفې کورنې څخه و لکه چه ځینو خلقو دغه سپیتمان په (پاک روان) هم ترجمه کړي دي.[2]

په هر صورت دا فامیلي نوم د ترکیب او معنا له پلوه پښتو دي او د پښتو پر اساس ئې لومړی جزو (سپین) صفت دي. چه تر خپل موصوف دمخه راغلي دي دوهم جزو ئې (تمان) موصوف دی چه اوس د دې کلمې شکل په پښتوکې (تومنه) ده، یعني اصل او مایه. په قندهارکې دا کلمه اوس هم په دغو معناو سته مثلا د مستو تومنه هغه مستې بولي، چه د مایئې په ډول ئې تودو شدو ته اچوي چه مستې سي.

د بد خلق سړی په خصوص که وایی "تومنه ئې خرابه ده" یعني اصل او نژاد او مایه ئې ورانه ده[3] نو په پښتو کې به هغه تاریخي سپیتمان (سپین تومني) یعني (سفید نژاد) سي، چه فقط یو د سپین آخرني (نون) د تخفیف له پلوه حذف شویدي، او د تومنی (واو) هم ځکه چه حرف علت دي، په الف اوښتي، او له خپله ځایه ښوریدلي پسله (م) راغلي دي. او داسې تغیرات چه په څو زره کاله کې دې کلمې ته ور پیښ شوي دي، د ژبو په تحول کې عمومي دي.

د سپیتمان لومړي جزو چه (سپین) دی، په اکثرو آریائي نوموکې ریښه لري، یعني د باختر آریائیانو د اکثړو نومو په سرکې سپین کلمه راځي، مثلاً سپین دات Spendat سپین تا Spenta سپینتو داتا Spentodata او نور چه د اوستا په وندیدادکې داسې نومونه ډیر دي او د لومړی جزو معنا ئې هم دغه سفید دي، چه د پښتو "سپین" کټ مټ پکښې معلومیږی.

نو په دغه تاریخي استناد په ټینګه ویلاي شو، چه د (سپیتمان) لمړی جزو هم دغه (سپین) دي چه د هغه عصر په ټولو نوموکې و او د دغې کلمې په معرب شکل (اسفنتمان) کې هم دغه پښتو صفت ساتلي شوي دي.

اهورا مزدا Ahura Mazda

په اوستاکې اهوره مزده د لوي خالق نوم دي، چه دا کلمه (اور مزد) هم نقل شوې، او مخفف ئې (اور مز) هم ده، په لوي سرکې د (خداوند دانا او وجود اعلي) نوم و، وروسته ئې ډیري نوري مجازي معناوي هم موندلي دي.[4]

---

[1] ګاتها، ۹۲.
[2] تاریخ افغانستان، ج ۱ ص ۱۹۰.
[3] آریانا، ج ۲ ص ۳۸، شمارهٔ ۲.
[4] فرهنګ نظام، ج ۱ ص ۴۸۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

گايگر الماني وايي: چه اهوره مزده د عالم پاچا او د غيب او شهود مالک و. هر ځاي د خالق تعالی نوم داسي په اوستا کي ذکر شوی دي[1] په هر صورت خو دا نوم د اوستائي ژبي يو مهم اسم دي او تر اوسه هم په پاړسو ژبه کي د (اور مزد) په ډول موجود دي، که موږ دا نوم تحليل او تجزيه کړو دري ټوټي دي (اهور=اور) دوهم (مزدا) او په دې ډول دا دواړی ټوټي په پښتو کي ريښه لري.

تاسي دمخه د سنسکريت په څېړنه کي د (مزدا) د کلمې نظاير او امثال او ريښې په پښتو کي وليدې، نو ئې دلته تکرار ښه ندي، فقط د لومړۍ ټوټي تحليل دلته ولولئ: اوستائي (اهور) د (هور) په شکل اوس په پاړسي ادب کي موجود دي چه معنا ئې نور، لمر ده، ځکه چه هر وخت د اوستا (هـ) په سنسکريت کي په (س) اوړي، نو دا کلمه په سنسکريت کي سور او سوريا شوې ده چه لمر ته ويل کيږي.[2] فردوسي وائي:

از ويست شادي و زويست زور خداوند کيوان و ناهيد و هور

ځکه چه له هور څخه مقصد رڼا او بيا لمر ؤ، نو له دې جهته کله ستوري او طالع ته هم مناسبتاً (هور) ويل شويدي، فردوسي وائي:

به يکبارگي تيره شد هور تو کجا شد چنان مردي و زور تو؟

په پاړسو کي د اوستا (هـ) په (خ) هم بدليږي لکه چه دمخه هم ويل شوي دي نو دغه کلمه (خور) هم شوه، چه لمر ته وائي، دکتور گايگر هسي شرح ورکوي چه هور يعني لمر او نور چه د اهورا مزدا مخلوق دي، د نورالانوار او ضياي مطلق په مفهوم هم و.[3] پخوانو انسانانو رڼا او نور مقدس گڼل، او احترام ئې کاوه، ځکه نو دوي لمر په اسمان کي مقدس گاڼه چه د نور منبع دي، او په مځکه کي بيا د نور منبع (اور) باله او مقدس ئې گاڼه، لکه چه په ويدا او اوستا دواړو کي د اور په نمايندگي ارباب انواع سته مثلاً د ويدا يو مشهور رب النوع (اگني) يعني (اور) دي، چه د دوي په عقيده ئې لمر، بريښنا، او اور درې بدنونه دي، او د رڼا او اور د تقديس عقيده په اوستائي آريائيانو کي هم وه[4] گايگر وائي: چه په مځکه کي د ټولو رڼاؤ مرکز (اور) دي، او بيله اسماني رڼاؤ، دلته د هري رڼا منبع (اور) گڼل کيږي، ځکه نو پاک شي بلل شوي دي او د آسماني رڼا منبع (لمر) هم د مزدا د ابدي رڼا نماينده گڼل کيدي.

دغه د اهورا يا هور يا اور کلمې دي، چه واو ئې په (ی) هم اوښتي او (هيربد) ځيني جوړ شويدي، چه اصلاً بايد (هوربد=اوربد) وي.

[1] د خاوری ايرانيانو تمدن، ج ۱ ص ۱٤۱.
[2] فرهنگ نظام، ج ٥.
[3] تمدن ايرانيان خاوري، ج ۱.
[4] تمدن ايرانيان خاوري، ج۱ ص ۱٦-۱۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هوربذ د زردشت لقب دي، او معنا ئې ده (د اور خدمتگار) يا (اور مشر)، عربو دا كلمه هربذ كړه چه جمع ئي هرابذه ده، علامه خوارزمي وايي: چه دا د فرس پهلوي لغت دي، او معنا ئې خادم النار او عبدالنار ده.[1]

په پاړسو ادب كي هم هيربد د زردشت د لقب په ډول استعمال شوی دي "ندانم كه آن هيربد را كه كشت؟"

له دغو ټولو تاريخي او لغوي څيړونو څخه تاسي ته ښكاري چه په مځكه كي (اور) د آسماني (اهورا=هور=اور) نمايند ؤ، او دا پښتو كلمه په اوستا كي په لوړو صورتو موجوده وه، كله ئې معنا رڼا، كله لمر، كله اور وه.

پوهان وايي: چه په ويدا كي (ورن) يو رب النوع دي، چه دغه كټ مټ د يونانيانو (اوري ناس) او د اوستا (اور مزد) دي، او د دې نومو ماده او عنصر هم (ور) ده.[2] نو كه دې كلمو ته سري ځير سي، لومړي جزو ئې دغه پښتو (اور) دي (ور=اوری=اور) چه د ايران د مخامنشي دورې د زړې پارسي په كتيبو كي هم (اورمزد) راغلي دي.[3]

نو كه د دغه لغوي تحليل له رويه، تاريخي مواد هم په نظر كي ونيسو، او د اوستا، د (اهوره مزده) معنا وكړو بايد داسي ووايو (نمنځلي اور) يا (مجلله رڼا) يا (د عبادت وړ رڼا) چه ذات واحدلا شريک دي.

د دې كلمې اوستائي تركيب هم د پښتو سره سم دي، ځكه (مزدا) چه صفت دي تر اهورا موصوف دمخه دي په دې ډول (مزدا اهورا)[4] چه له دغه څخه ئې هم پښتو ته نرديوالي ښه ښكاري.

واره Vara

دا كلمه هم ډيره تاريخي او مهمه ده، اوستا په ونديداد كي دا نوم راوړي، او داسي ښكاري چه په بخدي كي دا لومړئ وداني ده، چه يما Yama د اهورا مزده په امر جوړه كړه. پخپله اوستا د دې وداني په خصوص هسي وايي: "تر ژمي دمخه په هيواد كي ډير واښه د ژويو لپاره را شنه شول او اوبو ښه خړوب كړل، نو اوس به تر واوري لويدو وروسته (اې يما!) دوني نوكي ځاي چه د پسه پښه پر اينبو كيږي، عجيب ښكاره سي!

نو له دې جهته ته جوړ كړه يوه واره، چه د آس د سپرلو د ډگر غوندي ئې هره خوا ارته وي او هلته د پسو او غويو، او سړيو او سپيو او مرغانو تخمونه، او سور بريښيدونكي اور در سره يوسه!

نو له دې جهته ته جوړه كړه يوه واره چه د آس د سپرلو د ډگر غوندي ئې هر اړخ وي، او دا ځاي خلقو ته ټاټوبي وي، يوه واره چه د آس د سپرلود ډگر غوندي ئې هر اړخ وي، د غويو او پسو لپاره هلته ته اوبه وبهووه، په

---

[1] مفاتيح العلوم، ص ٢٦-٧١.

[2] د ويدو تعليم، ص ١٨.

[3] آثار العجم.

[4] تاريخ عمومي عالم، ج١ ص ٣٢٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوه واله کي چه هيوه هاتره[1] اوږده وي، هلته ښائي چه ته يو ټاټوبي ودان کړې، چه يو کور وي د لوړي خوني او غولي او دالانه سره!

هلته ښائي چه ته د سړيو او ښځو تخمونه يوسې کوم چه ډېر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه، هلته ښائي چه ته د هر راز ژويو تخمونه يو سې، کوم چه ډېر لوي او خورا ښه او غوره وي پر مځکه؛

هلته ښائي چه ته د هر راز ونوو تخمونه يو سې، کومي چه ډېري جگې دي، او خورا ښه بوي ئې ځي، پر دې مځکه هلته ښائي چه د هر راز ميوو تخمونه يو سې کومي چه خورا ښه خوند او ښه بوي لري.

له دغو ټولو تخمو څخه ښائي چه ته دوه دوه له هره ډوله څخه يو سې، او په ډېر زيار ئې خوندي کړې، تر څو چه هغه سړي ټول په (واره) کي هستوگن سي.

هلته ښائي، چه ټيټي يا خيټو، يا ليني يا لپوني، يا بد خواه، يا درواغجن، يا کين کښ، يارخن (حاسد) يا وران غاښي، يا پيس استوگه وکړي... د دې ځاي په لويه برخه کي ښائي چه ته نه واټونه جوړ کړې، شپږ په منځ کي او دري نور په هغه کوچنی برخه کي، د لويې برخي په واټو کي ښايي چه ته زر سړي او ښځي واچوې په منځني برخه کي ښائي چه شپږ سوه وي، او په کوچنۍ برخه کي درې سوه، ښائي چه دغه واره په خپل طلائي مهر ټاپه کړي، او يو ور او کړکۍ ورته جوړه کړي، چه پخپله يو له بله سره ورځي.

دلته نو يما له ځانه سره وويل دغه وراه چه ما ته ئې اهوره مزدا د جوړولو امر وکړ زه په چا جوړه کړم؟ اهوره مزدا ورته وويل: اي ښکلي يما، د ويوانگهت زوا! مځکه د خپلي پښې په پونده وخره او بيا ئې په خپلو لاسو خټه جوړه کړه لکه کلالان چه د خپلو لوښو لپاره خټي جوړوي!

بيا نو يما دغسي وکړه، لکه اهوره مزدا چه ويلي وه، مځکه ئې په پښو وخرله او پخپلو لاسو ئې خټه جوړه کړه لکه د لوښو خټه. نو يما يوه واره ودانه کړه، چه د آس د سپرلو د ډگر غوندي ئې هر اړخ ؤ او ده هلته د پسو او غويو او سړيو او سپيو او مرغانو تخمنونه، او ځلاند سور اور يووړ، ده جوړه کړه يوه واره، د سپرلو ډگر په شان، د سړيو د ټاټوبي لپاره، او يوه واره د سپرلو د ډگر په شان د غويو او پسو لپاره!

هلته ده د اوبو واله چه يوه هاتره اوږده وه، جوړه کړه او هلته ئې مرغان پر داسي چمن کښينول، چه کورټ نه زمول کيدي، او نه ئې خواړه ناغه کيدل؛ هلته ده يو ټاټوبي ودان کړ، چه يو کور او لوړه خونه، او دالان او غولي ئې درلود.

هلته ده د سړيو او ښځو تخمونه يووړل، کوم چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه. هلته ده د هر راز ځارويو څخه چه پر دې مځکه خورا لوي او خورا ښه او غوره وه يووړل، هله ده د هر راز ونو څخه چه پر دې مځکه ډېري جگې او ښه بوي لرونکي وې، تخمونه کښيښوول. هلته ده د هر راز ميوو څخه چه ډېري خوندوري او

[1] يوه هاتره تقريباً يو ميل کيده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښه بوي لرونکي وې تخمونه يووړل. له دغو ټولو تخمو څخه ده دوه دوه يووړل، او په زيار ئې هلته وساتل تر څو چه دغه واره په سړيو ودانه سوه.[1]

په ورستنيو فقرو کي کټ مټ هغه د مخني د واره ودانولو اصول بيرته راغلي دي، چه دمخه ذکر شول، او وايي چه يما دغسي وکړه، لکه چه امر ورته شوي و، څو چه واره ودانه شوه.

پدې ډول اوستا د واره ودانولو نقشه مفصله کاږي او لدې څخه هسي ښکاري چه يما د اهوره مزدا په ښوونه واره جوړه کړې او څه هغه کي د مدنيت لومړی اساس ايښې و.

واره په بخدي کي وه او تر اوسه ئې هم آثار د نو بهار په نامه سته هغه وخت چه د يما په دغه تاريخي ټاټوبي کي زردشت را وپاڅيدي نو ده ده له درو زامنو څخه يو چه يوروتاد نره Urvatad-nara نوميدي واره مشر ټاکلي شوي و يعني Temporal lord of the Vara.[2]

د اوستا دا (واره) وروسته عجيب تاريخ لري او هم دا کلمه د زمانو د تيريدلو سره هسي رنگونه مومي، چه کورټ نه پيژندله کيږي، ځکه چه په پښتو کي ريښه سته، نو دلته څه نه څه د دې لغت تاريخي او ادبي تحولات بيانوم.

په سنسکريت کي له دغي ريښې څخه ډېر کلمات جوړ شوي دي، مثلاً واړ var يعني محوطه، ځاي، د هندوانو دستیٔ کولو ځاي. واړا vara د يو ښار ځلورمه برخه، يو ځاي چه د هري طبقې خلق پکښې اوسئ، واړی Vari يوه محوطه، غولي، دربار، با غ.[3]

د سنسکريت (واړه) د اوستا له (واره) سره هم په تلفظ هم په معنا کي يوه ده، او دا يوه آريائي پخواني کلمه ده، چه وروسته په بودائي دوره کي (وهار) شوه، ځکه چه دغه د بخدي (واره) هم وروسته د يوه معبد په ډول د زرتشتي دين کانون او مرکز وه، نو هغه وخت چه د زردشت اتباع ورک شول او د ده دين له منځه ولاړ، نو پر پښتونخوا او باختر د بودائي مذهب خپې راغلې، او افغانستان د دغه مذهب مرکز سو، باميان ئې د بتخانو او معابدو کانون و، نو هغه د اوستا (واره) چه د زرتشتي دين معبد وه، اوس د بودائي دين کانون شوه.

اوس هغه لوړ او جگ بيرغونه چه د بخدیٔ ښار ئې په نامه ياديدي (د لوړو بيرغو ښکلي ښار) اوس د بودا د اتباعو له خوا لوړ شول نو دوي د اوستا (واره) په بودائي اصطلاح (وهار) تبديله کړه او هغه زرتشتي آتشکده او بتخانه شوه او دغه (وهار) ؤ چه وروسته بهار شو او په اسلامي دوره کي دغه د بخدي معبد "نو بهار" باله کيده.[4]

---

[1] ونديداد فرگرد ۲، ۲ برخه له ۲۱ تر ٤۳ فقرې پوري.

[2] اوستا، ص ۲۱، حاشيه د ډارمستېټر له خوا.

[3] هندي قاموس، ص ۷٦۱.

[4] تعليقات هند و عرب، ص ۱۱۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم ځني لیکوال لکه د هند مولانا سید سلیمان ندوي په تعلقات هندو عرب کي دغه معبد کورټ یو بودائي بودتون ګڼي او وائي چه بلاذري مورخ په ۲۴۷هـ کي د عربو د بریو پر وخت ډیر داسي وهارونه په سیند کي ښوولي دي چه سرې جنډې به ئې در لودې[۱] مګر لکه محققین چه وائي لومړي دا د بلخ (وهار) یوه زرتشتي آتشکده وه[۲] وروسته چه بودایي مذهب راغي نو دا ځاي یو بودائي بودتون (بتخانه) سوه، مشهور مستشرق زخاؤ هسي وایي: چه د نوبهار کلمه اصلاً نووهار او بودایي خانقاه وه.[۳]

برتهالډ W. Barthald نومي مستشرق همداسي وایي چه د یوه چیني سیاح او ابن فقیه له بیانه هسي ښکاري چه دغه نوبهار د بودائیانو (نو وهار) و.[٤] پدې کي شک نسته چه د بلخ واره چه په اوستا کي ذکر شوې ده د زرتشتیانو مرکزي معبد ؤ مګر د اسلام د راتګ پر وخت یعني په شپږمه عیسوي پیړۍ کي ټول تاریخي روایات دا ښکاره کوي چي دا ځاي بودائي بودتون ؤ مثلاً هیوان تسنګ چیني سیاح چه په شپږمه عیسوي پیړۍ کي بلخ ته راغلي ؤ دغه معبد یو بودائي بودتون ښکاره کوي.[٥]

او دا هغه وخت دي چه تر ده وروسته نو اسلامي فاتحین دلته را رسیدلي دي او پدغه وخت په سنده کي هم د نو بهار په نامه بودائي بتخانې موجودي وې.[٦] چیني زایر هیوان تسنګ چه دمخه ئې ذکر وشو د بلخ دغه معبد ویهارا بوللي دي وایي چه دلته دوه بودتونونه موجود وه چه یو ویهارا بلل کیده بل ناو او یهارا یعني نوبهار چه اسلامي مورخین هم د نو بهار ذکر کوي. مسعودي وایي: د نو بهار عمارت ډیر پوخ او جګ و، زرغونې جنډۍ په نیزو وپیلي لوړي پر رپیدې څلورو خواو ته ئې دیوالونه وه او دا جنډۍ دوني لویي وې چه له لیري ښکاریدې.[٧]

ابن الفقیه همداني وائي: نو بهار برمکیانو جوړ کړي و، دوي د بتانو پرستش کاوه، دوي چه د قریشو د مکې حال وارویدي، نو ئې دا معبد جوړ کړ، چه نوم ئې نوبهار و یعني نوی د دې ځاي یوه ګنبده (اشبت) سل ګزه لوړه او سل ګزه ارته وه، شا و خوا ئې د متولیانو ۳۶۰ کوټې وې مشر متولي ئې برمکا نومیدي، د چین او کابل پاچهان د دوي په مذهب وه او لوي بت ته ئې سجدې کولې.[٨]

یاقوت حموي چه یو اسلامي مشهور جغرافیا لیکونکي دي د ۶۰۰هـ په حدودو کي هسي لیکي: برمکیان تل په بلخ کي معزز وه د نو بهار ودانې په دوي اړه درلوده چه څلورو خواو ته ئې بوتان ولاړ وه ځکه چه پر دې ودانې

---

[۱] فتوح البلدان، ص ۴۳۷.
[۲] د براون تاریخ ادبیات ایران، ج ۱ ص ۲۵۹.
[۳] دکتاب الهند انګریزي مقدمه، ص ۳.
[٤] انسکلوپیدیا آف اسلام، ج۱ ص ۶۶۳.
[٥] انسکلوپیدیا آف اسلام، ج ۱ ص ۶۶٤.
[٦] چچ نامه د الیټ ترجمه، ج ۱ ص ۱۵۰.
[٧] مروج الذهب، ج٤ ص ٤۸.
[٨] کتاب البلدان، ص ۳۲۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هر کال په پسرلي خلقو گلونه اچول، نو په نوبهار مشهوره شوې وه. د دې ځاي لوړه جنډۍ له بلخه په ترمذ کي ښکاره کيده، د هندوسستان او چين او کابل پاچهان د دوي په مذهب او بت پرست وه.[1]

علامه قزويني داسي وايي: په بلخ کي د نو بهار وداني او تر ټولو لويه بتخانه وه، چه په وريښمو او جواهر سنبال شوې وه، سل گزه لوړه او سل گزه ارته وه. برامکه د دې ځاي اصلي متوليان وه.[2]

د اسلامي مؤرخينو له دغو رواياتو څخه هم د بلخ د نوبهار د ودانۍ شهرت معلوميږي او ښايې چه هغه قديمه واره ورانه شوې وي، او لکه ياقوت چه وايي بيرته د برمک له خوا ودانه شوی او "نو بهار" بللې شوې وي.[3]

په هر صورت دلته زموږ مقصد دا ندي چه د نو بهار تاريخ وليکو فقط د دغو تاريخي رواياتو په سيوري کي غواړو چه د دغه نامه لغوي تحليل وکړو، او په پښتو کي هم ريښه ومومو.

تاسي وليدل چه اصله اوستائي کلمه واره وه په سنسکريت کي په لږ تغير واړه شوه چه معنا ئې ښار او محوطه او کلا غوندي وه ځکه چه د بخدي واره د زرتشتي مذهب مرکز و او بيا نو د بودائيانو بوتون ځني جوړ شوي و په دې لحاظ په اسلامي دوره کي هغه بودائي وهاره هم لفظاً هم معناً لږ څه واوښته او لکه دمخه چه تاسي ډير نور مثالونه وليدل (و) پخپله هم مخرجه حرف (ب) بدل شو (بهار) وگرزيدي او بيا (نو) يعني نوي هم ورسره زيات شو (نوبهار) او تر اسلامي دريمی پيړۍ پوري دغه بودتون موجود و او لکه چه لوړ مو ولوستل د عربو مشهور مؤرخينو ئې ذکر راوړي دي.

د بهار کلمه په پاړسو کي ډيري معناوي لري چه يوه مشهوره معنا ئې بتکده هم ده شمس فخري وايي:

رسيد موسم نورورز کز نسيم بهار — شود بساتين آراسته بسان بهار

فرالاوي وايي:

نه همچون رخ خوبت گل بهار — نه چون تو به، نيکوئي بت بهار

نظامي وايي:

بهار دل افروز در بلخ بود[4] — کزو سرخ گل را دهان تلخ بود

له دغو بيتو څخه د بلخ د بهار ښکلي توب او زيبائي ښکاري اما له لاندي اسنادو څخه ئې معنا ښه څرگنديږي. منصور رازي وايي:

بهار بتانست و محراب خوبی — بروی دلارام و زلفين دلبر

فرخي وايي:

هنگام خزان است و چمن را بدراند — نو نو زبت زرين هر سوی بهاريست

بل ځاي وايي:

---

[1] معجم البلدان، ج٨ ص ٣٢١.

[2] آثار البلاد قزويني، ص ٢٢١.

[3] معجم البلدان، ج٨ ص ٣٢١.

[4] فرهنگ نظام، ج١ ص ٧٧٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه شهر شهر و بدو اندرون سراي سراي   چه کاخ کاخ و بدو اندرون بهار بهار[1]

په حقیقت کي دغه د بتکدې معنا بهار ته مجازي ده اصلاً خو وداني او کلا غوندي يو شی و او دغه حقيقي معاني ئې اوس په پښتو او پاړسو دواړو کي پاته دي په پاړسو کي باره او بارو د هار او کلا په معناو سته لکه چه قاآني ويلی دي:

صد باره براوردند بهتر   صد باره ز بارهٔ سکندر[2]

د پاړسو د يوار په کلمه کي هم وار په خپل اوستائي شکل موجود دي چه په پښتو کي (ر) په هم مخرج حرف (ل) اوښتې ده او (ويوال) وايو اما پخپله هغه پخواني کلمه (واره) هم په پښتو کي په هغه زاړه مفهوم سته فقط (و) په (ب) اوښتي او (باره) شوې ده چه (باړه) هم تلفظ کيږي.

باره په اوسني پښتو کي د اوبو بند او ډبرين ديوال په معنا ده چه کلا او حصار ته ورته وي او پر کښت او غوجل ئې راگرزوي په اوستا کي چه کومه واره د غوجل لپاره يما جوړه کړې وه شکل او لغت ئې تر اوسه په پښتو کي موجود دي دا کلمه په پښتو ادب کي هم وه لکه چه خوشحال خان وايې:

خوشحاله چا ته وايې پندونه   خلق خوشحال دي په خپل سندونه
که زړه دي وارکا ژبه قراره کړه   مات دي د پند د باړي بندونه

يعني د پند د ديوال او حصار بندونه مات دي او اثر نلري.

رحمان بابا وايې:

باړه وتړه نور هله زراعت کړه   تقوا دار شه هله تمه د جنت کړه

باره يا باړه د محوطې او داسي ځاي په معنا هم راځي چه تر کلي دباندي د بازيو لپاره جوړوي او شاو خوا يو لنډ ديوال پر راگرزوي لکه پدې لنډۍ کي:

دا اوسني داسي زلمی دي   په ساگو ډک شی په تيندک باړو له ځينه

اوس نو موږ له دغو تاريخي او لغوي څيړونو څخه دغه نتيجه اخلو چه په لوي سر کي د کوټې او حصار او کلا او ديوال لپاره چه پر يوه وداني راگرزيدلي وي په آريائي ژبو کي عنصري توري (و=ب) او (الف) او (ر=ړ) دی چه کله (ر) يا (ړ) په ل هم اوړی د دغه مفهوم لپاره په اکثرو آريائي ژبو کي متحد اشکال موجود دي پدې ډول:

اوستا: واره، وار vara د يما ودان کړي ښار په بخدي کي
سنسکريت: واړ var محوطه، ځاي، د ديوال په منځ کي ځاي
سنسکريت: واړا var د يوه ښار څلورمه برخه
سنسکريت: واړی vari غولي، دربار، باغ، محوطه
بودائي: وهار vahar معبد، بودتون
زړه پارسي: بهار bahar بتکده، د بلخ د نو بهار معبد

---

[1] لغت فرس اسدي، ص ۱۲٤.
[2] فرهنگ نظام، ج۱ ص ٥٦٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاړسي: باره barah بارو baru حصار، کلا

پاړسي: د (دیوار) آخرني جزو (وار) var

انگلیسي: وال wall د دیوار په معنا

پښتو: باره barah یا باړه barah بند دیوال، حصار، کلا

پښتو: د دیوال آخرني جزو وال wall

پدې ډول نو د اوستا د تاریخي نوم (واره) ریښې په ټولو آریائي ژبو مخصوصاً په پښتو کي کټ مټ سته او له دغه څخه هم د پښتو تاریخي رابطه له اوستا او بخدي سره ښه ښکاري.

د تلفظ او معنا لږ څه تحول او تغیر هم د ډیرو پیړیو تیریدلو اثر دی او په پښتو کي چه کوم مفاهیم باره لري هغه اصلي تاریخي مفهوم ته ډیر نژدې دي، دا هم باید دلته هیر نکړو چه لدغي ریښې څخه (هار) تر اوسه هم د ډیرو ځایو په نومو کي سته او په ښکاره د حصار او ښار معنا لري، مثلاً کندهار، ننگرهار، چپرهار، نندهار، وهار چه دا ټول د ځایو او ښارو نومونه دي، او مور ته ښکاره کوي چه دغه ریښه د ودانۍ، ښار، حصار په مفهوم له قدیمه موجوده وه او اوس هم سته!

دلته دا خبره هم د ویلو وړ ده چه د نوبهار نوم تر اوسه هم په بلخ کي موجود دي. د بلخ وران ښار جنوبي دروازه ترا اوسه هم "دروازۀ نوبهار" بولي او لکه محمد صالح ورسجي چه د ۱۰۰٦هـ په حودود کي لیکي: په دغه وخت کي چه لا د بلخ ښار ودان ؤ، او شپږ دروازې ئې درلودې. یو ور ئې نو بهار نومیدي چه بعضو خلقو دروازۀ سلطان احمد یا دروازۀ بابه قو هم باله.[1]

بامي Bami

دمخه تاسي د (پکهت=پښت=پښتون) او (بخد=بخدي=بلهیکا) د کلمو په تطبیق او نژدې والي کي د بلخ او باختر د نامه ریښې ولیدلې او دا هم درته معلومه سوه، چه پښتون کام په پښتونخوا کي تر خپریدو دمخه د بخدي په ورشوگانو کي و، نو ځکه د بخدي او بختي او پکهت او پښتون نومونه هم سره نږدې او شریک او له یوه اصله دي. له خورا قدیمي زمانې د بخدي یا بلخ ښار یو صفت له ځانه سره لري، چه دغه صفت په اوستا کي یو ځاي سریرا srira یعني ښکلي ذکر کیږي، او وروسته هم دغه صفت بامیک یا بامي دي چه معنا ئې ځلاند یا ښکلي گڼله شوي، او په پاړسو کي بلخ درخشان یا د دقیقي شاعر په اصطلاح "بلخ گزین" او د مسعودي مورخ په ترجمه په عربي "بلخ الحسنی" بلل شوی دي.

جیکسن معروف مستشرق وایي: چه د اوستا یوه پهلوي نسخه په سمرقند کي پیدا شوې، او د اتم مسیحي قرن ده، په دغه نسخه کي راغلي دي، چه د ویشتاشت زوي په بلخ بامیک Balkh Bamik کي د نوازک Navazak

---

[1] د بلخ مزارات، ص ٥٥ قلمي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار جوړ کړ.[۱]دارمستټر وايي: چه بامیک درخشان معنا لري، او په اوستائي ژبه او زند کي ریښه بامیه Bamya ده چه ځلاند ته وايي.[۲]

له دغي تاریخي پلټني څخه ښکاري چه بامیک زړه اوستائي کلمه ده چه په پهلوي ژبه کي هم پاته وه، او وروسته په پاړسو ادب کي بامي شوه، د پاړسو ادب په لومړیو آثاروکي دا کلمه وینو، مثلاً فرخي سیستاني چه د ٤۲۹هـ په حدودوکي مړ دي وائي:

مرحبا اي بلخ بامي همرۀ باد بهار   از در نوشاد، رفتي یا ز باغ نو بهار

حکیم اسدي طوسي په ٤٥۸هـ هسي وایي:

بفروختن این حال گیتي فروز   سپه راند از امل شه نیمروز

سوی شیر خانه بشادي وکام[۳]   که خواني ورا بلخ بامي بنام

فردوسي طوسي د ٤۰۰هـ په شا و خواکه وائي:

سوي بلخ بامي فرستاده شان   بسي پند و اندر زها داد شان

یا دا:

درم بستد از بلخ بامي برنج[٤]   سپر دو نهادیم یکسر بگنج

علامه البیرني د ٤۱۰هـ په حدودوکي د بلخ ذکرکوي او وائي: بلخ واسمه في القدیم بامي[٥] لکه لوړ چه مختصراً در ښکاره شوه، بامي تل د بلخ سره یو ځاي راغلي دي، او د استعمال له ډول او مورد څخه هم دا څرګندیږي، چه بامي د دې ښار لقب ؤ او یا د دې ښار په صفاتو او جغرافیوي اوضاعو اړه لري، چه قدماو بامي بللي دئ.

د پاړسو ژبي د لغاتو پلټونکو او فرهنګ لیکونکو هم د دغي کلمې معنا لکه د استعمال له مورده چه ښکاره کیږي، ضبط کړې وه، یو فرهنګ لیکونکي داسي وائي "بامي د بلخ لقب او تلفظ ئې د راضي پر وزن کیږي."[٦]

د بامي کلمه چه سړی واوري ژر ئې فکر د بامیان خوا ته هم ځي چه بامیان هم یو تاریخي ښار دي او ښایي چه د بلخ بامي او بامیان تر منځ تسمیوي اشتراک هم وي.[۷]

---

[۱] د ویلیم جکسن زوراستري ښووني، ص ۲۷۲.

[۲] د زند اوستا فرانسوي ترجمه، ج۱ ص ۸ نوټه ۱٤.

[۳]ګرشاسپ نامه ص ۳۳٥.

[٤] شهنامه، ج ۳ ص ۱۲۸٥، ج ٦ ص ٤۸۲.

[٥] قانون مسعودي، ص ٤۳.

[٦] فرهنګ نو بهار، ج ۱ ص ۹۸.

[۷] فرهنګ انندراج، ج۱ ص ۳۷۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بعضي مورخین داسي هم لیکي: چه بلخ بامي د بلخ بامیان په نامه هم ذکر شوي دي، بامي او بامیان دواړه مشهور دي.[1] ذکي ولیدي توغان چه د اسلامي آثارو او زړوکتابو پیژندوني، او د استانبول د پوهنتون د تاریخ استاد او پوهنوال دي هم وایي چه ښایي د بامیان نوم له بامي څخه اخیست سوي وي، نو بامیان باید بلخیون یعني د بلخیانو په معنا وي، او ښایي چه د بامیان ښار د بلخ خلقو ودان کړي ځاي وي.[2]

لکه چه د دغو محققو تاریخ پوهانو راي ده، باید هم ضرور د بامیان نوم له بامي سره اړه ولري، ځکه چه دا دوه معروف او مشهور ښارونه هر وخت تر یوه اداره لاندي وه، یو ثقافت ئې درلود، د یوه مدنیت مراکز وه نو لیري نده چه موږ د علامه زکي ولیدي خبره ومنو او دگنج دانش په روایت ویسا وکړو.

اوس چه تاسي ته تر یوې اندازې د بلخ بامي د نامه تاریخي او ادبي شهرت ښکاره سو نو به د بامي دکلمې شرح د پښتو ژبي له خوا هم لاندي ولیکم چه دغه کلمه اصلاً پښتو ده او دا نوم هم پښتو دي. د پښتو په اسماء الرجال کي موږ د بامي نوم اوس د یوه قوم پړول وینو، بامیزي د ابدالیو له ځیرک څخه د پوپلزو په ښاخ کي یوه پښه ده[3] او د دې قبیلې افراد تر اوسه هم په قندهار کي سته د قندهار په اوسنی ښار کي یوه مخصوصه محله د بامیزو کوڅه بلله کیږي. د دې قوم په نامه، پدې ډول خو بامي یو علم یعني د سړی نوم دي او موږ ته دا ښکاره کوي چه دا کلمه د نامه (اسم) په ډول زموږ په اسلافو او پخوانو کي مستعمله وه او دوی بامي پر سړو نوم ایښو.

که څه هم د علمي قانون له رویه اسما او اعلام معلول په علت ندي مگر بیا هم د یوه علم اطلاق پر سړیو باندي بیله کومي نژدې یا لیري وجه تسمیي نوی اوکومه رابطه د اسم او مسمي تر منځ هم کله کله موجودیږي که موږ د پښتنو اسماء الرجال او اعلامو ته ځیر سو دا به را ښکاره سي چه د دوي په پخواني ژوندانه کي د قدرت او د طبیعت له مظاهرو سره رابطه ټینگه وه یعني دوي د یوه نوم د ایښوولو پر وخت د هغو شیانو نومونه اخیسته چه هغه شیان د دوي په حیات کي داخل وه او دا هم هغه د طبیعي محیط یوه غیر شعوري اغیزه ده چه پر ټولو مخلوقاتو باندي جاري ده او په پاي کي د اجتماعي پوهانو له خوا دغه د "قانون تطابق محیط" په نامه یادیږي، ښه اوس به نو وگورو چه بامي د څه شي نوم و؟ او له کومي خوا راغي چه د پښتنو په نوموکي ځاي ونیو؟ پښتانه د گلانو سره ډیره علاقه لري، او د دوي په غروکي طبیعي او غرني گلان خورا ډیر کیږي. مثلاً په پښتوکي جندي خان، پوپل، گلاب، غاټول او دغسي نور ډیر نومونه سته چه هر یو د یوه گل نوم دي بامي هم د دغه ډول نومو څخه گڼل کیږي او اوس ښکاره او څرگنده او زباده شوی ده چه بامي هم د یوه گل نوم و مثلاً شیخ اسعد بن محمد سوری د ۴۲۵هـ متوفي چه د پښتو یو خورا پخواني شاعر دي په یوه قصیده کي وایي:

نه غټول بیا زرغونیږي په لاښونو　　　نه بامي بیا مسیده کا په کهسار[4]

---

[1] گنج دانش، ص ۱۱٤.

[2] د ذکي ولیدي توغان حواشي پر قانون مسعودي ص ٤۳.

[3] حیات افغاني، ص ۱۱۸.

[4] پټه خزانه، ص ٤۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غټول يا غاټوي يا ختټول خو موږ پيژنو چه لاله دي مگر بامي زه تر اوسه نه پيژنم چه د کوم گل نوم دي؟ ښائي چه غټول د لاله عمومي نوم و او بامي ئې بيا مخصوص خاندان او فرعي قسم وي!

موږ ته دا هم ښکاره ده چه په بلخ کي تر اسلام دمخه يو معبد و چه نووهار ئې باله او شرح يې دمخه راغله. دې بودتون لوي لوي عمارتونه او جگي جندۍ درلودې چه له ليرو ځايو څخه ئې خلق ليدلو ته ورتله د مورخينو په قول ئې بيرغونه په ترمذ کي دوولس فرسخه ليري ليدل کيده[1] که موږ په تاريخي سترگو وگورو د دې بيرغو آثار په خورا پخوانۍ زمانه کي هم وينو ځکه چه په اوستا کي هم بخدي د جگو او لوړو بيرغو هيواد بلل شوي دي.

د گلانو استعمال او وجود د بلخ په نوبهار کي هم له قديمه څخه و ځکه چه هغه معبد به هر کله په گلو ښکلي و حتي دا رسم اسلامي مورخينو هم ليدلي و ياقوت حموي خپل کتاب ئې تر ٦٠٠هـ وروسته کښلي دي د عمر بن الازرق الکرماني په روايت ليکي چه نوبهار په بلخ کي يو مشهور او لوي معبد و چه هر کله به په حريرو او نورو ښکليو او قيمتي ټکرانو پوښلي و او د هغه ځاي د خلقو دا دود و چه يوه نوی او ښه بنا به ئې جوړه کړه نو په گلانو به ئې پوښله او د پسرلي په وخت به ئې لمړني گلان هم پر دې نو بهار اچول، او د نو بهار پر شا و خوا لکه ښار ډيري ودانۍ وې، چه زايرين به هلته اوسيدل.[2]

د ياقوت له دې روايته ښه څرگنديږي، چه په پخواني بلخ کي نو بهار و او په نو بهاروکي د خلقو دا دود و چه په پسرلي به ئې دا خونه په گلانو پوښله ځکه چه بامي په پښتو د گل نوم دي، او بلخ هم بلخ باميان يا بلخ بامي بلل کيدي، او د دغو گلانو استعمال د بلخ د خلقو مذهبي دود او رسم و، نو هيڅ ليري نده چه بلخ په همدې سبب بلخ بامي نوميدي، او تر اوسه هم د گل سرخ د پسرلي ميله په مزار شريف کي جاري ده، چه د سخي په مزار کي کيږي.

د ادب او بلاغت په علوموکي دا خبره هم زباده شوې ده، چه يو لغت د زمانې د تيريدلو او د محيط له گرزيدلو سره سم د معنا او استعمال له پلوه تطور مومي، لکه چه تاسي په دې کتاب کي ډير وليدل له حقيقته مجاز ته گرزي او ډيري نوي نوي معناوي په تقريبي ډول مومي، نو د زړو آثارو په استناد د بامي معنا هم دوه احتماله لري.

لومړی دا چه دا د زاړه سريرا (ښکلي) پر ځاي په حقيقي مفهوم دريدلي وي نو ئې معنا هم ښکلې او درخشان ده، دوهم دا چه معنی ئې اصلاً لکه په پښتو کي چه سته يو گل وي ځکه چه د گل او ښکلي توب تر منح يوه حقيقي او ازلي او خلقتي او طبيعي علاقه سته نو به وروسته د مجاز په ډول د (ښکلي او ځلاند) په معنا مشهور شوې وي.

[1] معجم البلدان، ج٨ ص ٣٢٠.
[2] معجم البلدان، ج ٨ ص ٣٢٠.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دواړو صورتو د بامي کلمې اصل او ریښه په پښتو کي سته، او لکه لوړ چه ذکر سوه د پښتو بامي او د بلخ بامي او باميان تر منځ يوه ټينګه علاقه سته، چه دلته د تاريخي او لغوي اسنادو په ويسا په لنډه ډول ښکاره کړه سوه.[1]

اسپه Aspa

د باختر په تاریخ کي دا کورنۍ ډیر شهرت لري او په اوستائي نوموکي د آس په نامه تسمیه خورا ډیره ده د هغه وخت خلقو ځانونه د حیواناتو مخصوصاً د آس په نامه یادول او تر اوسه هم دغه آریائي رسم په پښتو کي سته مثلاً ډير خلق خپل نومونه سکاڼ، کورنګ، او مشکي، بورخان ږدي، چه د آسانو اقسام دي.

ځکه چه په باختر کي تر اوسه هم ښه اسان پیدا کیږي، نو له قدیمه دا رسم عام دي او د بلخ پاچهانو یوه مشهوره کورنۍ داسي ده، چه د اکثرو پاچاهانو د نومو په پاي کي اسپه کلمه راځي[2] او دا نومونه اکثر هم پښتو دي.

پخپله اسپه د آس مونثه کلمه ده، او تر اوسه هم په پښتو کي دا عام رواج دي، چه د مالدارۍ حساب په مؤنث جنس کوي مثلاً داسي وايي، فلاني زر اوښي لري يا زر میږي لري، نو ځکه په قدیمه زمانه کي هم د آس پر هر ځاي اسپه مستعمله شوې ده. له دغو پاچهانو څخه دغه نومونه چه ټول اوستائي دي کټ مټ پښتو دي:

مثلا خواسپه یعني ښه اسپه چه لومړی کلمه ئې هغه (خو=هو=ho) ده چه د پښتو ښه او خه تر اوسه په هغه معنا سته. یا لهر اسپه چه لومړی جزو ئې لهر دي، دا کلمه په پښتو کي د موج او تند او چابک معنا لري، چه کټ مټ ئې دغه معنا په اوستا کي هم درلوده ځکه چه دا نوم په اوستا کي په قدیم ډول اورت اسپه Aurat Aspa هم راغلی چه معنا ئې چابک آس دي.[3] اما لهر په پښتو کي په لوړه معنا داسي مستعمل دي لکه خوشحال خان چه وایي:

خوار خوشحال ئې لکه خس هسي لاهو کړ چه د عشق سیلاب را وخوت لهر لهر

عبدالقادر خان وايي:

ګوره څو عالم به ورک څو به خراب کا لور په لور د غمو سند وواهه کا لهر[4]

دغسي هم په دغه عصر کي چه اوستا د زردشت له خوا راوړله کیږي مونږ ډیر دغسي نومونه وینو: مثلاً د اوستا بیان له قراره د زرتشت څلورم نیکه هچتسپه Haechataspa دي[5] او دا نوم هم دوه جزوه لري هچت - اسپه. ځني پوهان وايي چه د لومړي جزوه معنا (نم زدن او د اوبو پاشل) دي نو ځکه د هغه لومړي جزو د دوهم سره

[1] دا مضمون د کابل ج۱۳ په ۱٤۹ ګڼه کي هم خپور شوی دي.
[2] د خاوري ایرانیانو مدنیت.
[3] ګاتها ص ۹۵.
[4] آریانا - د ښاغلی بینوا مضمون.
[5] یسنا ٤۷ فقره ۱۵-۵۳-۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مناسبت مشکل دي[1] مګر که موږ وګورو دغه لومړي جزو ښکاره ببښتو (وچت) دي چه اوس ئې (هـ) په (و) یا (او) بدلوو، او اوچت هم وایو، نو اوچته اسپه یعني جګه او قوي او مشهوره اسپه.

کاوه Kava

کاوه، کاوي، کوي، کاویا، کي په اوستائي دوره کي ډېره مشهوره کلمه ده او دا یو مجلل عنوان و چه د قدیم مشرانو ته ورکول کېدي، مثلاً کاوي یا کواني یا کیاني د بلخ د مشهورو پاچهانو د کورنۍ نوم دي او په اوستا کي دا عنوان د ویشتاسپ سره ذکر کېږي، چه د زرتشت حامي پاچا و.[2] دغسي دا لقب د ډېرو اوستائي نومو سره راځي لکه کي خسرو، کیقباد او نور.

کوي، کاوي، په ویدا کي هم راځي، او هلته د دانا معنا لري[3] او ځئي ئې د پیشوا او پیغمبر په معناو اخلي، او ارباب انواعو ته هم دا عنموان استعمال شوی دي.[4] په سنسکریت کي کاویه شاعر او سرود ویونکي ته وایي.[5]

په دې ډول تاسي ته ښکاری چه د کاوه کلمه له ویدا او اوستا څخه ژوندۍ وه او د دانا او سردار او روحاني مشر په معناو راتله، د پښتو په پخواني ادب کي هم دغه کلمه مستعمله وه او ظاهراً داسي ښکاري چه د نجات او هوښیارۍ مفهوم ئې درلود مثلاً شیخ رضي لودي د شیخ حمید لودي ورور تر ٤٠٠هـ دمخه له ملتانه د سلیمان غرو ته د اسلام د تبلیغ لپاره راغلي و، دلته ئې وارویده چه د ده وراره نضر ملحد شوي دي، نو ئې یو شعر ورولیږي چه یو بیت ئې دا دي:

نصره! نه مو یې له کهاله لودي نه بې په کاوه[6]

دلته ښایي چه کاوه دا معنا ولري، چه په دانائي او پوهي او نجابت او سرداري کي داسي نه یې لکه لودي، چه په دغه کلمه کي کټ مټ هغه ویدي او اوستائي زوړ رنګ سته او دا ښکاره کوي چه دغه ریښه پخوا هم په دغه لست کي وه.

د ځایو نومونه

په اوستا کي ډېر د ځایو نومونه ذکر شوي دي چه اکثر زموږ په هواد اړه لري یعني د دې زاړه کتاب جغرافیائي معلومات ټول د هغو ځایو بحث کوي چه زموږ په وطن کي واقع دي، د دې نومو څېړنه هم موږ ته د پښتو لغات په اوستا کي په لاس را کوي او دا را ښئي چه پښتو لغات او کلمات په هغه عصر کي دوني خپاره وه چه د اکثرو ځایو

[1] ګاتها، ص ٩٥.
[2] یسنا ٤٦-١٤ او ٥١-١٦ او ٥٣-٢.
[3] مذهب ویدي، ج ٢ ص ٣٣٨.
[4] کاتها، ص ٩٣.
[5] هندوستاني قاموس ٥٥٥.
[6] پټه خزانه، ص ٧١.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نومونه پښتو وه. په دې کتاب کې د اوستا جغرافیائي معلومات زمونږ مقصد ندي فقط د هغو ځایو نومونه تحلیل کوو چه د پښتو لغاتو څرک پکښې معلومیږي.

مانده Mandeh

دا کلمه په پښتو کې اوس عامه ده، مانده لوئې شیلې ته وایي چه د سیل اوبه پکښې بهیږي. په قندهار کې ډیر ځایونه په دې نامه اوس هم سته لکه میل مانده، مړوندۍ مانده، شاشک مانده او نور.

دا نوم له پخوانو زمانو څخه د هیواد د رودو او غرو په نومو کې داخل دي په اوستا کې ډیر داسي نومونه سته چه آخره کلمه ئې مانده وي.

لومړي پلا مونږ د اوستا د شپاړسو آریائي هیوادو په بیان کې یوولسم هیواد هیتومنت وینو په دې ډول: :له هغو ښو ځکو څخه چه اهوره مزدا پیدا کړي یوولسمه رڼه او مشرفه ځکه هیتومنت Haetument ده.[1]

دا نوم لکه ډارمستتر چه لیکي په یوناني کې اری منتس Erymanthus او اوس هیرمند او هلمند بلل کیږي.[2]

لکه چه ښکاره ده، د دې نامه اخر جزو منت دي، چه وروسته دا کلمه مند هم ضبط شوې ده، او هتومند Hetumand شوې ده.[3] په وندیداد کې دوه غرونه چه سیامکه او فراییو دي هم ذکر شویدي[4] د ډارمستتر په قول دغه غرونه په بندهیش کې د سیاک اومند Siyak-omond(تور غر) او وفار اومند Vafar-omand یعني اورین غره په نومو راغلي دي[5] د دغو غرو په نومو کې اورمند هم دغه مانده دي چه له هغه اوستائي منته سره نژدیوالي لري، ځکه چه غر او مانده سره لازم او ملزوم دي، نو کله پر مانده هم د غره اطلاق شویدي. علاوه پر دغه په دوهم نوم کې وفار په ښکاره دغه پښتو واوره ده، چه یو (و) په خپل هم مخرجه حرف (ف) اوښتي دي، او ډارمستتر ئې هم معنا واوره، برف بولي.

نو له دغو تاریخي څیړنو څخه داسي نتیجه اخستلای شو، چه د اوستا منت mant او د بنداهش مند mand او بیا اومند omand او د یوناني منتس manthus او د دغه اوسني هلمند آخرني مند او د پښتو اوسني مانده ټول سره یو دي.

علاوه پر دغو نومو ډیر داسي نومونه هم لرو، چه په پاي کې اوس هم مند راځي، لکه د هلمند په مقابل مالمند او نور. نو له دغه جهته وایو: چه د پښتو مانده د رود او غره په معناو له قدیمه پاته دي، او د ډیرو تاریخي نومو ریښه هم له دغه څخه اوړده شوې ده.

راغه Raga

[1] وندیداد فرکرد، فقره ١٤.
[2] اوستا، ص ٧ اومه نوټه.
[3] بنداهش فصل ٢٠ فقره ١٦، ١٧.
[4] زمیادیشت فقره ٥.
[5] اوستا، ج ٢ ص ٢٨٨- ٧ نوټه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اوستا کي چه د شپاړسو هيوادو نومونه راغلي دي، له دغو څخه دولس مملکت راګه ragha ياد شويدي چه درې قومه پکښي اوسيدل.[1]

که څه هم د دې ځاي د جغرافيائي موقعيت په تعين کي پوهان مختلف دي، ځني ئې ري او آزربايګان بولي، ځني وائي چه د بدخشان راغ دغه ځاي دي مگر دلته ئې زموږ له جغرافيائې موقعيت سره هيڅ اړه نسته، فقط د يوه اوستائي لغت په حيث ئې اخلو او په پښتو کي ئې مومو.

کټ مټ دغه راغه اوس په پښتو کي د وښو شين دښت ته وايي، چه په پونده و خلقو کي دا لغت ډير مستعمل دي، خوشحال خان وايي:

چه تل مي ځاي شول غرونه رغونه   زه دا په چا پسې مجنون صفت يم

سپين غر Spinghar

دا غر د هيواد په شرقي ولايت ننگرهار کي ډير مشهور غر دي، ځکه چه هر وخت ئې سر په واوره پټ وي، نو سپين غر بلل شويدي او دا نوم له قديمه تر اوسه هم سته.

په اوستا کي دا غر د سپيتاگونا کري Spita-gaona-gairi ذکر شويدي[2] او لکه پوهان وايي دغه اوسني سپين غر دي.،له دې نامه څخه هم پښتو کلمات په اوستا کي موندل کيږي او دا نوم په ښکاره درې ټوټې لري:

۱- سپتا: چه دمخه ئې شرح وليکله شوه، او دغه پښتو سپين دي.

۲-گونا: دا کلمه په پښتو کي د مخ رنگ او بڼي ته وايي، مثلاً احمد زږه گونه راغي يعني د مخ رنگ ئې ژړ و، يو شاعر وايي: ژړه گونه گرزم په دربار کي د خوبانو. نو ئې پخوانی مفهوم ښايي چه مطلق رنگ او ډول و.

۳- د گيري د کلمې شرح د کتاب په لومړی ټوک کي وليکله شوه، چه دا قديمه آريائي کلمه او د پښتو اوسني غر ده، نو په مجموعي صورت د دې غره د نامه معنا داسي کيږي: سپين رنگی غر، چه اوس ئې د گونه کلمه حذف شوې او سپين غر ئې پاته دي.

د ځينو وسلو نومونه

د اوستا په تاريخي کلماتو کي چه موږ ئې په پښتو کي ريښې مومو، ځيني د وسلو نومونه هم دي چه اوستايي آرياپانو په باخدي کي لرلې.

له دغو کلمو څخه خودهه khaodha ډيره مشهوره کلمه ده[3] چه د پښتو خول ئې په پښتو او خود ئې به پاړسو کي نمايندگي کوي، (د) ئې په خپل هم مخرجه حرف (ل) تبديل شوي دي، بله اوستائي کلمه چکوشه chakusha چه د يوې وسلې نوم ؤ او اوس دغه کلمه په پښتو کي د چکوښ په ډول موجوده ده او خپل قديم

[1] وندیداد، افرگرد، فقره ١٦.

[2] ١٠يسنا ١١ فقره هوم يشت ٢.

[3] ١٣ يشت، فقره ٤٥؛ يشت ١٥ فقره ٥٧.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رنګ ئې ساتلي دي، د دوي بله مشهور وسله غشي او لینده وه چه غشي ته ئې ئي شو ishu وایه او د غشي کلمې ته ډیره نژدې ده.

عمومي مشابهت اونزدیوالی

په تیرو دوو برخوکي تاسي ته ښکاره سوه چه عموماً پښتو ژبه لومړئ له ټولو آریائي ژبو بیا په تیره له ویدي ژبي او سنسکریت او اوستا سره خورا مشابهت او نژدي والي لري تاسي ولیدل چه د ویدا او اوستا خورا مهم او عنصري مواد اوس په پښتوکي داخل دي، او د دې ژبي تاریخي اصالت ښکاره کوي.

اوس غواړو چه لږ څه دغه مشابهت او نژدیوالي په ښه ډول څرګند کړو، او خپل نظر له ویدا او اوستا څخه په تطبیقي ډول نورو آریائي ژبو ته هم واړوو. الفاظ او کلمات لکه نور حیه ذوات او ژوندي اشخاص دغسي مستقل، شخصیت او ځانته ژوندون او د ژوندانه اصول او قوانین لري د لغاتو او الفاظو لپاره مورږ عناصر پیدا کولاي سو لکه له تیرو ابحاثو څخه چه ښکاره سوه د مختلفو ژبو د الفاظو عنصر یو وي او دغه عنصر په خپل فطرت کي معاني او مفاهیم لري چه په هره ژبه کي تطبیق کیدلاي شي په حقیقت کي کلمات او الفاظ له اصواتو څخه جوړیږي. دوه درې ږغونه د یوې معنا لپاره عنصر ګڼل کیږي او نور اصوات چه ور سره زیات سي معنا ئې تغیر په مومي.

د مثال په ډول د (س،ت) اصوات په خپل فطرت کي د توقف، دریدلو او استقامت مفهوم لري نو د علم لسان په اصطلاح دغو اصواتو ته د دریدلو او توقف او استقامت د مفهوم "عنصر" ویلاي سو. په پښتو ناسته کښیناستل، دغه عنصر لري، د پاړسو (ایستادن) هم له دغي ریښې څخه دي د انګلیسي stand, stay, statue, station, stead, stool او نور کلمات دغه عنصر لري، عین دغه عنصر په سنسکریت کي هم سته[1] په اوستا او سنسکریت دواړوکي (استا) د دریدلو معاني لري.[2]

په دې لنډه څیړنه کي به دلته پر دغه علمي اساس سم د پښتو او نورو آریائي ژبو نژدوالي او مطابقت څه نه څه څرګند کړو.

لومړی باید هغه قانون چه د حرفو د اوښتلو په خصوص کي مو دمخه لوستي و، را په یادګړو چه د یوه مخرج حروف عموماً او بیا د نژدو مخارجو توري یو له بله سره اوړي اوکله دا ابدال د لیرو مخارجو څخه هم بالواسطه کیږي تر دې قانون لاندي نوکلمات وګورو.

[1] ویدک انډیا، ص ٣٤.
[2] فرهنګ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غويی د آريائيانو د ژوندانه مهم عنصر ؤ ځکه چه دوي زراعت پيشه قوم ؤ په پښتو کي د دې نوم عنصر (غ،و) دي، په سنسکريت کي ئې گئو مفرد گاوس جمع ده په پښتو د غويو گلې ته گورم وايي.

دغه ماده په ټولو آريائي ژبو کي سته په زړه جرمني ئې (چو) په نوي جرمني ئې (کر) په انگريزي ئې کاؤ بولي په سلاوي ژبه گوویاوو (گورم) او په نوي سرويني ژبه گوو دار (غوبه) په روسي گوو يا دينا (د غوايي غوبنې) او گوسو پودين "بادار" گوس پود خداى، گوس پووار "د جنوبي سلاو حکام" بلل کيږي يعني د غويو خاوندان چه په زړه سنسکريت کي "گوپ" نوميدل له دغي مادې څخه د سنسکريت گوتر (غوجل) هم دي چه وروسته پر کورني او خاندان اطلاق کيدي.[1]

په خپله په پښتو کي د "غويي" له نامه څخه ډير دغسي نومونه سته چه عنصر ئې (غ،و) (گ،و) دي مثلاً، غويي، غوا،غوجل (آغيل)، غوبه (پاده بان) غوبون،گوروان (پاده بان)، غوباړي (مگس حيوانات)، گوبا (زن گاو هيکل احمق)، گورم، گوار، گوير (پاده) او نور. که دغه کلمات موږ له لوړو آريائي کلماتو سره کښيږدو، يا ئې د اوستا له (گو) د پهلوي له (گوو) او د پاړسو له (گاو، گو) سره تطبيق کړو، د آريائي ژبو نژديوالي سره معلوميږي. وگورئ په پښتو گوار، گوير، گورم سره يو شي دي، دا کلمه په سنسکريت کي گواره وه چه په پاړسو کي (گاواره سوه، چه کټ مټ هغه گوار ته نژدې ده، ابن يمين وائي:

چون شير شرزه يک تنه مي باش در جهان   مانند گاو چشم زگاو اره بر مدار

ميکس مولر مشهور د ژبو عالم ليکي "چه شعرا له الفاظو څخه اشعار او نظمونه جوړوي که موږ هر لفظ ته په غور وگورو، نو به ښکاره سي چه دغه لفظ هم يو نظم دي، ولي چه د دې چاري ثبوت کوي چه زموږ پلرو او نيکونو پخوا کوم کوم کار کړي اوکوم خيال ئې په ذهن کي موجود ؤ، مثلاً د پتر (پلار)کلمه درې معناوي لري، (۱) غذا ورکونکي (۲) ساتونکي (۳) مشرتوب کونکي. دغه درې خيالات ټينگه اړه سره لري، او تعمق او ځيرتوب ځيني ښکاري، نو هر وخت چه موږ الفاظ په علمي ډول تجزيه کوو د انسان د دماغ ډير مهم رازونه او اسرات راته ځرگنديږي.[2]

پر دغه اساس موږ د ژبي هر لفظ يو ځانيه مستقل عالم گڼو، او د تحليل له لاري ئې مهم مقاصد کشف کولاي سو، تاسي دمخه (پتي او پت) بحث ولوست په آريائي ژبو کي لومړی عنصر پا pa دي، وروسته (ت، ر) هم ورسره ملگري کيږي، د پښتو پلار، پت، پالل، پالنه، پال، له دغي ريښې څخه دي. د (پ او ت) په عنصر کي د ساتني او پالني معناوي پټي دي، وگورئ پتري pitri په سنسکريت کي پلار دي، د دې ريښې نور مشتقات دمخه هم د پتي په بحث کي راغلل، يوناني پټريارک (بطريق) هم دغه عنصر لري. د لاتيني پاتر د جرمني او انگليسي

[1] ويدک انډيا، ص ۳٦.

[2] د الفاظو د سرگذشت دیباچه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

واټر او فادر چه د ټیوټن له فادر څخه جوړ شویدي، د ایتالوي پادري، او د فرانسوي پیر ټول د (پ،ت،ر) له عنصره مشتق دي.[۱]

ما ma یوه ماده ده، چه په فطرت کي د (اندازه کولو، او ویشلو) معاني پراته دي، ځکه چه د مور وظیفه په کورنۍ کي دغه کارونه دي. تل غذا ویشي او اندازه ئې کوي، نو په ټولو آریائي ژبو کي دغه ریښه له دغه نامه سره ځي مثلاً د پښتو مور چه د لهجې په اختلاف (میر) هم بلله کیږي. گویا ریښه ئې هغه (ما) دی چه په نورو ژبو کي (ت،ر) هم زیاتیږي، د سنسکریت ماتار، د اوستا ماتر، د یوناني میتیر، د لاتین ماتر د سلاوي ماتر، د روسي ماتي، د جرمني مټر د انگریزي مدر، د ټیوټن موادئیر، د هسپانوي او ایتالوي مادري، د فرانسوي میر، دا ټول له یوه عنصره زیږیدیلي دي، بلکه ډیر نور کلمات هم لرو چه د (ما) له عنصره دي مثلاً (ماس) چه په پښتو ئې، میاشت او په پاړسو ئې (ماه) او په هندي (مهینه) بولي، په سلاوي ژبو کي (میاټس) ده، وجه تسمیه ئې دا ده، چه میاشت د وخت اندازه کول کوي او په اکثرو آریائي ژبو کي له دغي مادې څخه نوم جوړ شوی دي.[۲]

د ژبو ابتدائي مواد هم دغه مور او پلار او د نورو خپلوانو نومونه دي، او په ټولو ژبو کي سته، نو ځکه د تطبیق کار هم لومړي له دغو نومو څخه شروع کیږي. ده مور او پلار تحلیلي څیړنه مو ولوسته، اوس به یو څو نور لغتونه هم شروح کړه سي:

ورور، خور: د ورور عنصري حروف (و،ر) دي، واو په (ب) هم اوړي کله (ت) یا (د) هم ور سره راځي، اما خور (خ،ت،ر) دي، چه (خ) په (هـ) او بیا په (س) او کله په (ش) اوړي (ت) کله وي کله نه وي.

پښتو	ورور	خور
سنسکریت	بهراتر	سواسار
اوستا	براتر	هونهار
یوناني	اردرفوس	اردفي
لاتیني	فراتر	سوردر
ټیوټن	بروتهار	سوسټار
جرمني	بردر	شویستر
انگلیسي	بردر	سسټر
ایتالوي	فراټي، فراټیلو	سواورا، سوریلا
پاړسو	برادر	خواهر

لور: د دې نامه عنصر (ل-د) او (و) او (ر) دي، پښتو نوم لنډ او سپک دي، د نورو ژبو دا نسبتاً درانه دي، په دې ډول:

سنسکریت	دوهی تر

[۱] ویدک انډیا، ص ۳۸.

[۲] ویدک انډیا، ص ۳۹.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا	دگدهر
پاړسو	دختر
یوناني	تهگاتیر
جرمني	ټوخټر
انکلیسي	ډاټر
آئرش	ډیر
سلاوي	ډشټر
روسي	ډاچر، ډاچ

لیور: د میره ورور ته لیور وایي، عنصري توري ئې (ل=د) او (و،ی) او (ر) دي په لاندي ډول:

پښتو	لیور
سنسکریت	دیور
پاړسو	ایور
روسي	دیور
لیتواني	دیورس
یوناني	دایر
لاتین	لیور

(مر، مړ) په سنسکریت کي (م،ر) د مرگ او هلاک لپاره عنصري ړغونه دي، د پښتو (م،ړ) هم کټ مټ دغسي دی، مړ (مرده) مړتوب (مردگي) مړام (مرده مانند) مړامجا (تنبل مانند مرده) مړینه (مرگ) ټول له دغي ریښې څخه دي، دا عنصري توري په اکثرو آریائي ژبو کي د (هلاکت او مرگ) لپاره مستعمل دي د پاړسو (مرگ، مرده) هم ورته نژدې دي، اما په نورو آریائي ژبو کي ریښه بل راز سته.

د آریائیانو لومړی تگ له دریابه لیري ؤ دوي چه شا و خوا سره خپاره سول دریاب ئې وپیژاند د سلاو او ټیوټن اقوام چه د بحر اسود او بالټیک پر غاړه اوسیدل هغه دریابونه ډیر طوفاني او مهلک او متلاطم وه، نو دوي په خپلو ژبو کي له زړې آریائي آري (م،ر) څخه د بحر لپاره نوم جوړ کړ، ځکه چه بحر د دوي په نظر کي د هلاکت او مرگ ځاي ؤ په دې ډول:[1]

سلاو	موري
لاټیني	مار
ایټالوي	ماري
هسپانوي	ماري
فرانسوي	میر

[1] ویدک انډیا، ص ٤٢.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جرمني	میر
انګلیسي	میر

شکره، کند: ګني د افغانستان د مشرقي خواؤ مخصوصه میوه ده، په هندکي هم ډیر دي دګني څخه خوږه ماده جوړوي چه په پښتوکي (ګوړه، شکره) بولو، په سنسکریت کي نوم شرکیرا sharkara دي، دا نوم داسي عام دي چه په سامي ژبوکي هم سکر راځي، په اروپائي ژبو داسي دي:

لاتیني	سکارم
انګلیسي	شوګر
سلاو	سکهر
جرمني	زوکر
ایتالوي	زکیرو
هسپانوي	اشوکر
فرانسوي	سکري
عربي	سکر
پاړسو	شکر

وګوري، عنصري توري ئې (س=ش) او (ک=ګ) او (ر) په ټولو ژبوکي سته علاوه پر دغه د شکري پاک کړي ډول ته (کند) وایو، چه په پاړسو (قند) شویدي، دا نوم خورا زوړ دي، په سنسکریت کي کهانډ khand و.[1] په اوستا کي (خئذه) شرینۍ ته وایي ځکه چه شکره او قند له هنده څخه عربستان ته وړل کیده، نو عربو سنسکریت کهانډ معرب او په (قند) تبدیل کړ[2] او قندید ئې هم وباله، چه جمع ئې قنود او قنادید راځي[3] په اروپائي ژبوکي هم کیندي او سکري کینډي سته، چه زموږ (قند) ته وایي[4] که په غور ورته وګورو عنصري توري ئې (ک=ق) او (ن) او (د=ډ ذ=ړ) دي، نوکهانډ او قند اوکند له یوې ریښې دي، او ښائي چه د اوستا (خئذه) او د پښتو (خوږ) چه دواړه د شیرین په معنا دي، هم ور سره شریک وي، ځکه چه د (ک ـ خ) ابدال عام دي، او د (د=ذ=ړ) اصوات هم سره ورته دي، (د) په (ذ) بدلیږي، په پخوانۍ پاړسوکي عموماً (د) په (ذ) کښل کیدي لکه میکند=میکنند، په پښتو د پاړسو ګذر=ګدر بولي. (ذ) په (ز) اوړي، ځکه چه د یوه مخرجه دي. (ز) او (ږ) هم سره بدلیږي، لکه دوزخ=دوږخ.

[1] هندوستاني قاموس، ص ۵۹۲.
[2] فرهنګ نظام، ج٤ ص ۱٤۲.
[3] المنجمد، ص ٤۷۱.
[4] ویدک انډیا، ص ۱۸.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تطبیق جدول

د دې څېړني په پاي کښ دا جدول چه د آریائي ژبو تطبیق ښکاره کوي د کتلو وړ دي. دا جدول هم د دغو ژبو خپلوي او سره نژدیوالي ښه څرګندوي، او د پښتو قدامت هم زیادوي.

پښتو	سنسکریت	اوستا	پاړسو
غنم	ګودهوم		ګندم
ښاخ	شاکها		شاخ (درخت)
پاڼه	پرڼه		برګ
اوبه	آپ	آپه	آب
مخ	موکه		روي
غوږ	ګرڼه		ګوش
زوړ	جوړن	زورا	پیر،کهنه
څرمن	چرمن	چرمن	چرم
کپرۍ،کوپړۍ	کپنال		کله
کشر	کنشتهتیر	کاسو	کهتر
مشر	مشر، مهتر		مهتر
نو،نوم	نابهي	نافیه	ناف
ورون	راوني	رانه	ران
ړون، روڼ	روچن	راوچه (روز)	روشن
ستر	ستهویر	ستاورا	بزرګ
مېږ	میښ	میشي	میش
پړ	پت	پریت	ملامت
پیري	آپ سرا	پیریکا	پري
خوب	سواپ	خوفنه	خواب
ښاد		شاته	شاد
سر	شیره	سره	سر
مستې	مستو		ماست
ستوري	ستاره	ستویسه	ستاره
سپین	سپیت (شویت)	سپیتا	سپید

(c) ketabton.com: The Digital Library

خر	کهر		خر
نوم	نام، نامن		نام
نوي	نو	نوا	نو
انګار	انګار		اخګر
کال	کال (بمعني وقت)		سال
وار (نوبت)	وار		بار
کشپ	ګچه چپ		سنګ پشت
کان (معدن)	کهان		کان
کله	کدا	کدا	کي
زوم	جاماتر	زاماتر	داماد
غر	ګیری	ګیری	کوه
غرمه	ګهرمه	ګرم	چاشت
جینۍ (دختر)	جینی	جینی (زن)	زن
ژۍ	جیا	جیا	زه
ځمکه	جماکه	زیم	زمین
ژبه (جبه)	جهوا	هرو	زبان
تود	تاپ	تپت	ګرم
لس	دش	دسن	ده
ملا	مدهی	میدیه	کمر
شپه	شپ	خشب	شب
کرښ (خط کښل)	کریش	کرښ	کشیدن
ونه	ون	ون	درخت
دوږخ دوغښ		دوژګه، داوژګهه	دوزخ
ماغزه، مازغه	مچه	مزګهه	مغز
اننګي	انیکه	آینیکه	پیشاني
ګروې	ګریوا	ګریوه	چنبر ګردن
شا	پرشتها	پرشتي	پشت
هیواد	سد	هد، هدمن	نشیمن
کرل	کرش	کعش	کاشت
مامته		میتنه، میته	کشت زار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار		شوتیره	شهر
پوت[1]	پوتره	پوتراو	پسر
نیکه		نیاکه	جد
تره (مذکر) ترروۍ (مونث)	بهراترویه	براتوپریه	عم، عمه
سخر، خسر	سوسوره	هوسوره	خسر
ژمی	هیم (برف)	زیم، زیار	زمستان
غښتلي	ستاتر	خشتاوي	قوي و دلیر
دښت	دش	دش	دشت
غوا	گئو		ماده گاو
سپی	شوک	شپان	سگ
بزه، وزه	آج	بوزیه	بز
ستن	ستهوڼ	ستونه	ستون
وینی	شونی	وهونی	خون
نر	نر		نر
ماښام	شایم		شام
کرښت	کرشټ		کشت
بلگ	ورک		برگ
زنگل	جنگل		جنگل
ورجي	بریهی		برنج
شیدې	کهشیر		شیر
آس، اسپه	اشوا	اسپا	اسپ
چندال	چنډال		جندال (بیهوده)
مرغه	مرگه	میریغه	مرغ

[1] خوشحال خان وایي، چه د پلار په بدگوئۍ سر شي پوت، په پښتوکي د زوي معنا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځمه برخه

پښتو او سنسکریت او اوستا ته مقایسوي کاته،
او په اساسي اصولو کي مشابهت
(۱) ږغپوهنه، فونولوژي
صایت توري ــ زورکي ــ مقایسه - صامت توري -
د اصواتو تطبیق له سنسکریت او اوستا سره،
(۲) تلفظ
ابتداء په ساکن ــ خج یا ایکسینت
(۳) گرامر
اسماء - کمیت - جنس - اعداد - افعال - د تانیث حروف -
د نفي حروف - د کلماتو د ساختمان اصول

ضمایم
پښتو او میدي ژبه - پښتو او زړه پارسي (فرس قدیم)
د زړو ژبو او پښتو عروض - پاي
د کتاب مآخذ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ږغپوهنه Phonology

(۱) ږغونه او توري

د ژبې اساس هغه ږغونه او اصوات دي، چه له خولې څخه را وزي، دا اصوات چه سره یو ځاي سي، یوه کلمه ځیني تشکیل کیږي. د اصواتو او ږغو د ښکاره کولو لپاره ځیني اشکال وضع شوې دي، چه هغه موږ حروف او توري بولو.

هره ژبه ځانته ځیني مخصوص اصوات لري، او ځیني اصوات بیا د اکثرو ژبو تر منځ مشترک دي، د ژبو د مخصوصو اصواتو د مقایسې له خوا موږ کولاي سو، چه د دوي نزدیوالي یو له بله ومنو.

په ټولو ژبو کي ځیني توري صایت (ږغیږ) وي، چه د دوي په واسطه د نورو صامتو توریو تلفظ کیږي او دغه لومړي ډول توریو ته چه د تلفظ واسطه دي، حروف علت vowels وایي، دوهم ډول توري چه صامت او صحیح دي، حروف صحیحه consonants ئې بولي.

دلته زما مقصد دا دي، چه پښتو او سنسکریت او اوستا ته د اصواتو او ږغونو د مقایسې په سترګه وګورم او تهجي حروف ئې سره پر تله کړم.

صایت توري (حروف عله) او حرکات vowel system

د پښتو په الفبا کي ږغیږ توري یعني هغه حروف چه د صحیحو توریو د تلفظ لپاره کار کوي، اساساً درې دي (ا، و، ی) دا توري هم په لوي سرکي هر یو دوه ډوله ږغ لري، لنډ ږغ، او اوږد ږغ.

د لنډ ږغ صورت ئې دا دي، چه د حرکت کار ورکي لکه په (کر) کي چه (ک) مفتوح دي، په حقیقت کي د (ک) او (ر) د ږغ ښکاره کولو لپاره د الف یوه نماینده (یعني زور) راغلي دي، او په تلفظ کي کومک ور سره کړي دي.

دغسي هم (و) د پیښ کار ورکوي، که سپک او لنډا داسي مثلاً (پړ) او (پل) چه د پیښ د اظهار لپاره باید (پوړ) او (پول) ولیکل سي، دغسي هم (ی) په لنډ ږغ سره د (زیر) کار کوي، لکه (خږ) او (پس) چه د زیر د اظهار لپاره باید (ي) هم ورسره ولیکله سي (خیږ او پیس).

نو په پښتو کي دا درې توري هغه وخت صایت توري بولو، چه دمخه توري ئې متحرک او دوي پخپله وچ (ساکن) وي. اما که دغه درې توري په اوږده ږغ یعني درانه ډول اداء سي، نو ولاړ الف او مجهول (وـ ی) ځیني جوړیږي لکه کار، نور، تیر.

اما یو بل صوت هم دغه حروف لري، لکه د پاړسو (بود) او (نمود) یا (تیر او شیر) چه دغه راز اصوات پښتو نلري، نو صایت توري ټول دا شکل مومي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

توري	لنډ ږغ (د حرکت حالت)	اوږد ږغ
الف	زور لکه بر، لر	(آ) لکه آس، آره (ا) لکه باد، لار
و	پېښ (و) لکه سر (سور) لر (لور) پل (پول)	مجهول واو: لور، پور، سور
ی	زیر(-) لکه تر (تیر) منه (مینه)	مجهوله یاء: تیر، مینه

زورکي یا مخصوص حرکت

لکه لوړ چه وویل سوه، د پښو حروف علت درې دي، او هر یو دوه حالته لري، چه تړول شپږ سي، د درو حرکاتو تر منځ یو بل حرکت هم سته، چه موږ ئې زورکي بولو، دا حرکت اصلاً د زور او زیر او پېښ تر منځ یو مخصوص صوت دي، چه د درو حروفو علت صوت، پر درو نورو اقسامو ویشي په دې ډول:

۱- د الف سره (آ) لکه تر، پر، بر چه دلته د الف په نمایندگي د حرکت کار ورکوي، او که د کلمې په پاي کي راسي، نو ئې د اظهار لپاره (هـ) لیکله کیږي، له دغه جهته (هـ) هم که حرکي کار ورکي، له صایتو حروفو څخه شمیرله کیږي. مثلاً ښځه، پسه چه تر (هـ) دمخه زورکی دي. او (هـ) ئې فقط په اعرابي کیف لیکله کیږي دغسي (هـ) چه په پښتو کي ډېره ده، له حروف علت څخه گڼله کیږي او په درج او ترکیب کي د حروف علت حکم پر جاري کیږي.

۲- که دغه زورکي د (واو) دمخه راسي، نو ئې صوت په مخصوص ډول ورگرزوي، چه د (آؤ) ږغ پکښي وي، لکه کټو.

۳- که زورکي د (ی) دمخه راسي، نو ئې صوت داسي وي (آئ) لکه کوئ، تللئ، بخښلئ او نور.

د صائتو حروفو ټول ږغونه

له لوړو پلټونو څخه موږ د پښتو د صایتو حروفو ږغونه په دې ډول ضبط کولاي شو، یعني حرکات د مختلفو صایتو حروفو سره دغه ږغونه لري:

(الف)

۱- الف د حرکت په شکل (زور) دي لکه کر، بل، بر، چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ الف تر زور وروسته ولاړ الف. لکه کال، بار چه دمخه حروف ئې زور لري.
۳ـ الف تر الف وروسته لکه آس، آره چه دمخه حروف ئې هم زور لرونکي الف دي.
٤- الف د پڅ حرکت په شکل، چه زورکی دي، لکه کر، بل، بر، چه د (ک،پ) صوت په منځني ډول ښکاره کوي، او په پښتو ليک کي اکثراً (هـ) نمايندګي کوي.

(و)

٥- لنډ معروف واو د حرکت په شکل چه (پيښ) دي لکه کر (کور) بر (بور) چه د (ک،ب) صوت ښکاره کوي او لنډ ږغ لري، او کله د کلماتو پاي ته هم راځي لکه پاو، نياو.
٦- اوږد واو مجهول چه له دوو پيښو څخه جوړيږي، لکه کور، بور چه اوږد ږغ لري.
٧- واو چه دمخه ئې زور وي، لکه ځور، بور، چه د (او) ږغ لري.
٨- واو چه دمخه زورکي وئ لکه کټو چه د (او) ږغ لري.

(ي)

٩- لنډه معروفه يا د حرکت په شکل چه (زير) دي، لکه تير، پير، چه د (ت،پ) ږغ ښکاره کوي، او کله ئې ږغ د کلمو په پاي کي مطلق وي، لکه پاي، ځاي.
١٠- اوږده مجهوله ياء چه له دوو زيرو څخه جوړيږي، لکه تېر، پېر چه اوږد ږغ لري.
١١- ياء چه دمخه ئې زور وي لکه ښی، تی چه د (ای) ږغ لري.
١٢- ياء چه دمخه زورکی وي لکه ښیٔ، تی چه د (ای) ږغ لري.

له لوړي څېړني څخه تاسي د صايتو حرفو ۱۲ شکله زده کولای سواي، دغه دوولس شکله، پر اساسي درو ږغو بنا کيږي، ځکه چه صايت حروف او د دغو ږغونه د ژبي د فونيک phonics (ږغيوهني) اساس دي نو سړی کولای سي، چه د مقايسې او پر تللې لپاره کار ځيني واخلي.

د دغي لوړي خبري د څيړني لپاره لاندي پښتو حروف علت او ږغونه ئې له سنسکريت او اوستا سره پر تله کيږي، چه د دغو ژبو سره نزديوالي او د پښتو اصالت ښه ځيني معلوميږي.

مقايسه

مشهور انګليسي مستشرق هـ جوليس اګلنګ H. Julius Eggeling د ايډنبرګ د مقايسوي فيلولوژي پروفيسور، د سنسکريت د صايتو حروفو په باره که داسي ليکي:

"له هندي ايرانيو دورو څخه (چه آريائي اقوام لا سره ګډ وه) د دوي د ژبو حروف علت vowel system په ارث پاته شوی، او تغير ئې ندي کړي، اما فقط هندي ايراني لنډو دوو مرکبو صائتو حروفو په دې ډول تغير کړي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دوو صائتو توريو څخه مرکب آريائي ږغونه[1] چه ای ai او au وه، او په اوستا کي اې +ae او ao لوستل کيده، هغه وخت چه د هندگرامر پوهانو واخيسته، نو ئې په اې E او O تبديل کړه، اما هغه اوږده ږغيز مرکبات چه آي ai آو au وه په لنډ دول ئې ai-au وويل.

مثلاً د اوستا ډئيو daevo د سنسکريت ډيوه devah

د اوستا هومو houmo د سنسکريت سومه somah

د اوستا يوکسايس uxsais د سنسکريت يوکتهي ukthaih

د اوستا گاوش gaush د سنسکريت گئوه gauh

د هندي ايراني دورې د واويل سيستم سادگي له دې څخه ښکاري، چه فقط د aa (ا_آ) ږغونه دوني ډير او قوي وه، چه د هندو اروپائي ټولو صائتو توريو پر ځاي ولاړ وه، مثلاً د E-O-A-U پر ځاي فقط A اود د E-O-A پر ځاي فقط آ A ويل کيدئ، او دغه دوولس هندو اروپائي ډفتونگه Au-ou-eu-ai-oi=ei=au-ou-eu-ai-ei-oi ټول د سنسکريت په څلورو ږغو Au-Ai-O-E کي سره يو ځاي کيږي.

له لاندي جدول څخه د اصواتو مقابله ښه معلوميږي:

هندو آروپائي	سنسکريت
i=oi-e	E-i
لکه يوناني leipi چه وروسته	rekah=recati
loipei وروسته elipa سو	aricat

په دې ډول د سنسکريت واويل سيستم له قديمه پر دغو ږغو باندي بنا دي.[2]

A:A-I.E.Ai.U.O.Au.R.Ar

د اوستا حروف علت هم د سنسکريت سره تقريباً يو او نژدې دي، او اساساً پر اوږدو او لنډو ډولو باندي ويشل کيږي[3] اوکوم تنوع چه لکه سنسکريت دا ژبه وروسته د حروف علت لامله مومي، او له پښتو سره لږ اختلاف پيدا کوي هغه هم ښائي چه د محيط او زمانو اغيزه وي. د پښتو د صائتو جروفو ۱۲ ږغونه چه دمخه وليکل سوه، په لاندي ډول له سنسکريت او اوستا سره سميدلاي سي:

[1] د دوو صائتو توريو مرکب ږغ ته په علمي اصطلاح dipthong وائي، لکه ای، او، وی.

[2] بريتانيکا، ج ۱۹ ص ٦٥٥.

[3] د اوستا گرامر، ص ۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(الف)

۱- زور په سنسکريت او اوستا کي سته، خو د زير او پيښ تر منځ يو صوت لري. نو ځکه بايد د پښتو زورکی ته نژدې وګڼل سي، اما اساساً زور او زورکی د پښتو له پلوه دوه بيل ږغونه دي، چه د کلماتو معاني هم اړوي لکه: تِل، تَل، بِل، بلَ او نور. د الف وچ ږغ هم عام دي.

۲- د الف اوږد ږغ (آ A) هم سنسکريت هم اوستا لري او د دې لپاره چه له هغه بل الف څخه ئې تفريق وسي نو په دواړو ږغوکي بيل شکل ځان ته لري.

(و)

۱- واو معروف د حرکت په شکل (u) په دواړو ژبوکي لکه پښتو شته، او ځانته بيل شکل هم لري.

۲- د واو، بل صوت (u) په اوستا او سنسکريت کي سته، چه په پښتوکي دا ږغ نسبتاً اوږد او د مجهول واو په شکل دي، چه نژدې دغه مجهول آواز ته ئې هم دغه ژبې لري.

۳- تر واو دمخه که زور وي دا ږغ په سنسکريت او اوستا دواړوکي سته (au).

٤- تر واو دمخه چه زورکی راسي، دا صوت هم په تخميني ډول (ښائي چه کټ مټ نه وي) په دغو ژبوکي سته ځکه چه د اوستا هغه (au) په سنسکريت کي بل ږغ لکه (ai) مومي چه دغه پښتو ږغ ته نژدې دي.

(ی)

۱- لکه واو، يا هم دغسي ده چه معروف ږغ ئې د زير په شکل په دروسرو ژبوکي سته، او په سنسکريت او اوستا که بيل شکل هم لري.

۲- بل ږغ ئې اوږد دي چه موږ مجهوله يا ورته وايو، او په سنسکريت او اوستا کي دا ږغ هم تقريباً پښتو ته نژدې سته.

۳- تر يا دمخه چه زورکي راسي، دا صوت هم په تخميني ډول په دواړو ژبوکي سته.

٤- تر يا دمخه چه زور وي، دا حرف په دواړو ژبوکي بيل ږغ او شکل لري.[1]

توضيح: ځيني حروف علت چه په سنسکريت کي سته، لکه خفيف لام او (ر) غالباً دا هغه نوي اثرونه دي، چه پر سنسکريت باندي د هند په ورشوګانوکي سوي دي، که نوي اساسي صايت حروف ئې د پښتو سره مشترک دي.

صامت (صحيح) حروف Consonants

توله ژبې ځيني صحيح حروف هم لري، چه ږغونه ئې د صائتو حروفو په کومک ښکاره کيږي. دغه صامت حروف د ژبو اساسي ږغونه دي، چه په اکثرو ژبوکي سره مشترک دي، او ممکنه ده چه ځيني ژبې مخصوص صامت توري هم ولري.

[1] دا تطبيق د فرهنګ نظام (ج٤) اوګرامر اوستا، او د بريتانيکا (ج١٩) له رويه په تخميني صورت شوی دي، ځکه چه د تخمين او تقريب لاس ور سره دي، او په دې موضوع کي مفصل معلومات نسته نوکه تيروتي يم، معافي غواړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته تر هر څه دمخه باید په دې پوه سو، چه د ژبو په صوتي سیستم کي د محیط او اقلیم او اجتماعي ضروریاتو اثر دوني دي، چه په نژدو اقلیمو کي دغه ږغونه سره اوړي لکه ژبه چه احتیاج پیدا کړیده دغه ږغونه هم ضرورت منځ ته را باسي، مثلاً یو توري په یوه ځاي کي خلق یو راز وائي، بل ځاي هغه توري بل ډول ږغ لري، دغه طبیعي احتیاج دي چه ژبي او د ژبو ږغونه سره اړوي.

مجرد ږغونه او مرکب ږغونه

د صامتو توریو ږغونه موږ پر دوه ډوله ویشلاي سو، یو هغه ږغونه دي، چه اساساً او پخپله یو ږغ او مجرد صوت وي، له یوه مخرجه څخه په یوه وار راوزي، دغو ته موږ مجرد ږغونه او یوازیني توري ویلاي سو.

ځیني داسي ږغونه هم په ژبو کي سته، چه دوه ږغه سره ګډ شوي او یو رنګ ئې موندلي وي، داسي ږغونه موږ مرکب ګڼو او هغه توري چه نمایندګي ئې کوي، ګډ توري ئې بولو.

د ژبو د تطبیق او نشوونما به سلسله کي مجرد اصوات لمړني دي، وروسته چه په نویو خلو کي لویږي، او نویو محیطو ته ځي په ځینو تورو نوي اصوات ګډیږي، او مرکب صورت مومي، د پښتو ژبي الفباء ته چه سړی ځیر شي، له دیرشو توریو څخه مجرد اصوات دغه دي:(ب،پ،ت.ټ،ج،چ،خ،څ،ځ،د،ډ،ر،ړ،ز،ژ،س،ش،غ،ک،ګ،ل،م، ن).

اما څلور صایت توري (ا،و،هـ،ی) خو بیل دي، د صحیحو او صامتو حروفو په ډله کي نه شمیرل کیږي، نور نو دغه توري مرکب صوتونه لري (ږ،ښ،ڼ)

(ڼ) یو خیشومي ږغ دي، چه له (ړ) او (ن) څخه مرکب شوی دي:

ړ ← ڼ ←ن

او (ږ، ښ) داسي توري دي، چه مختلف اصوات لري، او په ډول ډول اداء کیږي، په حقیقت کي مبدا، هغه اساسي او مجرد توري (ژ، ش) دي، چه د نورو توریود ترکیب په سبب ئې ږغونه ګرزیدلي دي.

دا نقشه وګوري

(c) ketabton.com: The Digital Library

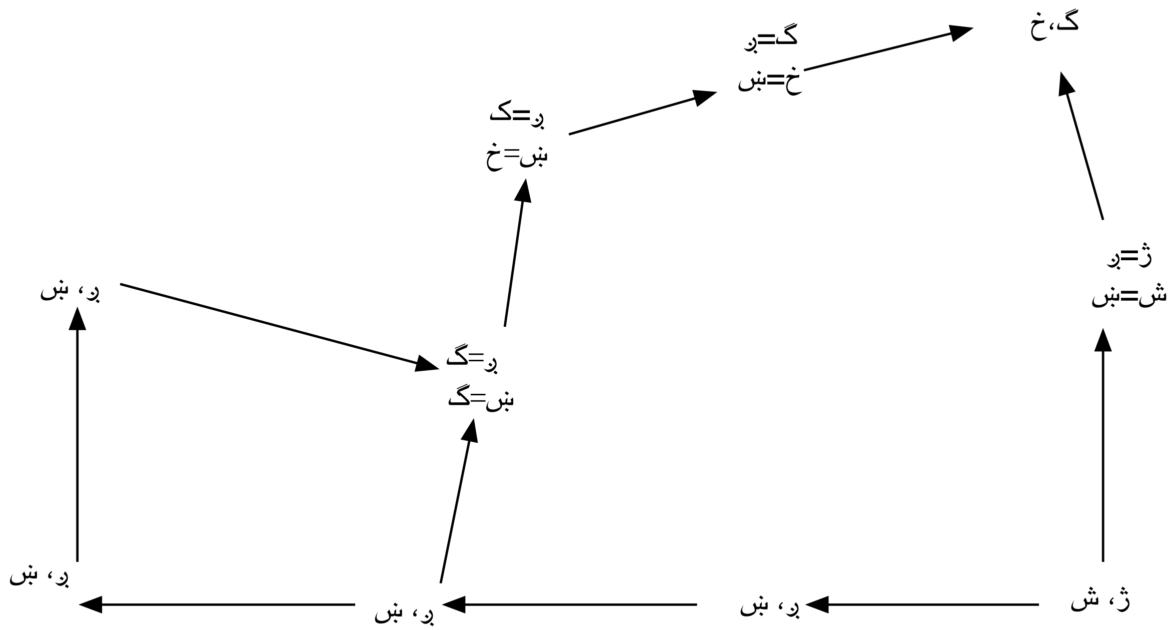

په دې نقشه کې د دوو توریو ګډ صوت په (=) سره د دوي تر منځ ښکاره سوي دي، وګوري د (ژ) مرکب ږغ داسي تغیر مومي:

ژ ← (ژ=ږ) ← ږ ← (ږ=ګ) ← ګ

اما د (ش) ږغ هم داسي مرکب کیږي:

ش ← (ش=ښ) ← ښ ← (ښ=خ) ← خ

اوس چه تاسي ته د مرکبو او مجردو اصواتو تشریح وسوه، نو به ولاړ سو، د ږغو د مقایسوي بحث comparative phonology پر اساس به صحیح او صامت توري هم د سنسکریت او اوستا سره وګورو.

د سنسکریت او اوستا مرکب ږغونه

د سنسکریت ټول تهجي حروف ٤٦ دي، چه له دغو څخه ۲۵ اصلي او صامت او نور صایت او د اعراب توري دي، پنځه ویشت صامت توري هم پر پنځو برخو ویشل کیږي:

۱- ستونیز (حلقي) gutturals

۲- تالوئیز (کامي) palatals

۳- ژبیز (زباني) cerebrals

غاښیز (دنداني) dentals

۵- شونډیز (لبي) labials

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه هر ډول له دغو ځخه پنځه توري لري.[۱]

اما په دغو توریو کي اکثر مرکب توري دي، چه له مجرد بږغ سره یو د (هـ) سپک بږغ ملگري کیږي، مثلاً (که، گه، چه، جه، ټه، ته، دهـ، په، به) نو ځکه موږ دا ویلاي سو، چه اصلاً آریائي بږغونه چه په اصلي آریائي ژبه کي وه، هغه مجرد بږغونه دي، چه د پښتو په اصلي حروفو کي سته دغه د ترکیب صورت ئې وروسته موندلي دي او دا اصوات په پښتو کي هغه وخت وي چه د حرفو حرکت زورکي وي. په دغه صورت کي مرکب بږغ مومي چه لکه نیمه (هـ) داسي ویل کیږي نو گویا هر حرف که په زورکی ووایو د (هـ) یو سپک صوت مومي چه هغه موږ نه لیکو.

دا هم باید ووایو چه د مرکبو اصواتو طبیعت شرقي دي نه غربي یعني له بخدي ځخه غربي خوا ته تر اروپا پوري مرکب اصوات چه د (هـ) په خلط جوړ شوي دي لږ دي بلکه سته هم نه بالعکس د بخدي شرقي خوا ته په هند کي دا بږغونه ډیر دي او سنسکریت او نوري هندي پراکریت ژبي ټول داسي مرکب بږغونه د (هـ) به خلط لري. پښتو موږ پوره غربي یعني له ایراني ځانگي ځخه نسو بللاي چه دغه بږغونه په نیم ډول پکښي سته، او هم ئې شرقي یعني هندي نسو گڼلاي ځکه چه لکه هندي ژبي مرکب بږغونه ئې پوره او بشپړ ندي.

د اصواتو تطبیق

دمخه د پښتو ژبي د الفبا مجرد او مرکب بږغونه وپیژندل سوه اوس هغه ټول د سنسکریت او اوستا له اصواتو سره لاندي تطبیق کوو.

ب: په دواړو ژبو کي دا مجرد صوت سته. سنسکریت ئې مرکب صوت (ب، هـ) هم لري چه په اوستا کي نسته.

مثالونه: د اوستا بغه bagha (خدای) مجرد بږغ B

د سنسکریت باټ bat (لار) مجرد بږغ B

مرکب به لکه د پښتو اوبه، مرکب بږغ Bh ب زورکی لري.

پ: په سنسکریت او په اوستا کي سته چه په دواړو ژبو کي مرکب صوت په Ph هم لري چه د اوستا بږغ ئې (ف) او د سنسکریت بږغ ئې پښتو زورکی لرونکی (په) ته نږدې دي.

اوستا پ: لکه پرتو peretu (پل) مجرد بږغ P

ف: لکه فروشي frovashi (مقتدر) مرکب بږغ F, Ph

سنسکریت: پ لکه پاتي pati (کاغذ، خط) مجرد بږغ P

سنسکریت: پهه لکه پهاند phand (بوریا، تور) مرکب بږغ PH مرکب ته نږدې پښتو بږغ ئې لکه پړ (ملامت) په (در) پ زورکي لري.

ت: په اوستا کي سته او په سنسکریت کي هم چه په دواړو ژبو کي مرکب بږغ (تهـ) Th هم لري، مثلاً:

[۱] د ماکډونل ویدیک گرامر او فرهنگ نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا: ت لکه تنو tanu (تن) مجرد ږغ T
اوستا: تهه لکه تهوخش thvaxa (یو نوم دي) مرکب ږغ TH
سنسکریت: ت لکه تاپ tap (تود) مجرد ږغ T
سنسکریت: تهه لکه تهالي thali (تالۍ) مرکب ږغ TH
مرکب ته نژدې پښتو ږغ لکه: تل (همیشه) تلل (وزن کردن) ت زورکي لري.
ټ: اوستا دا ږغ نلري، اما سنسکریت ئې هم مفرد ږغ T او هم مرکب ټهه TH لري مثالونه:
سنسکریت: ټ لکه ټسر tasar (ټیسر) مفرد ږغ T
ټهه لکه ټهانو thanu (ټانه) مرکب ږغ TH
مرکب ته نژدې پښتو ږغ لکه: کوټل (کوفتن) ټهل (تحمل) ټ زورکی لري.
ج: په اوستا او سنسکریت کي سته چه مرکب ږغ هم په سنسکریت لري (جه) JH
اوستا: ج لکه جفر jafar (ژور) مفرد ږغ J
سنسکریت: ج لکه جاتر jatru (زایر) مفرد ږغ J
سنسکریت: جهه لکه جهاټ jhat (سایبان) مرکب ږغ JH
مرکب ته نژدې پښتو ږغ: جر (اسم صوت) جګ (بلند) چه زورکی لري
چ: په اوستا او سنسکریت کي سته چه (چه) مرکب ږغ هم لري مثلاً
اوستا: چ لکه چش chash (چشیدن) مفرد ږغ CH
سنسکریت: چ لکه چاتر chatur (لایق) مفرد ږغ CH
سنسکریت: چه لکه چهند chhand (عروض) مرکب ږغ CHH
مرکب ته نژدې پښتو ږغ لکه چغ (پردۀ نی) چخ (خلیده) چ زورکی لري.

خ: په اوستا کي سته چه یو مرکب ډوله ږغ بل، هم لري، خو khv مثلاً مفرد ږغ ئې لکه خرتو khratu (خرد) او مرکب ږغ ئې لکه خوفن khofna (خواب) سنسکریت پخپله دا صوت نلري، او په عوض کي (ک،که) تلفظ کوي. په پښتو کي هم که په زورکي وویل سي، د (خه) ږغ ورکوي، مثلاً خر (اسم صوت) خړ (خاکي)

دلته دا هم باید وویل سي، چه د سنسکریت او اوستا له مقایسې څخه داسي معلومیږي چه په مرکزي آریائي ژبو کي دا ږغ یو مستقر ږغ ندي، ځکه نو په سنسکریت کي په مستقل ډول نسته، او له پښتو څخه هم لکه د (ک ، که) خوا ته، او لکه د (ښ،ش) خوا ته میل کوي. مثلاً د پښتو خر په سنسکریت کي کهر او د پښتو پخول په هندي کي پکاول سو، د خان کلمه هندیان کان وایي، پخپله په پښتو کي هم ځني قبایل چه د (خ) تلفظ کوي هغه کلمات بیا نور قبایل په (ښ،ش) اړوي مثلاً (خه، ښه، شه) چه دمخه د دې ابدال نقشه تاسي ولیدله نو ګویا (خ) د پښتو نیم مجرد توري دي، او پوره استقلال او استقرار نلري.

څ: دا یو قسم صوت دي چه د (ت،س) یا (ث، ت) ګډو اصواتو ته نژدې دي، پخپله په سنسکریت او اوستا کي نسته، مګر نوري آریائي ژبي ئې لري، مثلاً روسي (څ) لري، د الماني (تست Z) صوت هم دې ته نژدې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځ: دا صوت د (ز،ج) تر منځ ويل کيږي، په پاړسو کي عوض (ج) دي، مثلاً جان=ځان. هغه څوک چه دا صوت نسي اداکولائ، عوض ئې (ز) وايي، له دې معلوميږي چه د دغو دوو توريو له جنسه دي.

په سنسکريت کي دا ږغ نسته، بلکه د (ج) خوا ئې غالبه ده، مثلاً روج په سنسکريت کي روز ته وايي، چه په پښتو ئې روځ بولي، ارز په پارسي قدر او قيمت ته وايي چه (ز) په (ج) هم آوړي ارج او ارجمند ځيني جوړيږي، په سنسکريت کي هم ارج په دغه معنا دي. د پښتو ارځ او ارځيدل هم کټ مټ دغسي دي. مګر (ز=ج) په (ځ) اوښتي دي، چه کله په (ز) هم ارزيدل ويل کيږي.

له دې څخه معلوميږي چه د (ځ) ږغ اصلاً په مرکزي آريائيانو کي و، مګر په هند او ايران کي په غوض نور نور ږغونه دريدلي دي. اوستا يو حرف لري، چه ږغ ئې (ځ) ته نزدې دي، هغه (ذ dh) دي، چه دا حرف هر وخت د کلماتو منځ ته وي مثلاً پوخذه pukhdha (پنځم) چه هغه (ذ) په پښتو (ځ) بدل شوې دي.

د: په سنسکريت کي غاښيز حرف دي چه په اوستا کي هم سته دا صوت عموماً په ټولو ژبو کي مشترک دي، سنسکريت ئې مرکب صوت (دهـ) هم لري مثلاً:

اوستا: (د) لکه درفش drafsha (بيرق) مجرد ږغ D

سنسکريت: (د) لکه دته datta (داده) مجرد ږغ D

سنسکريت: (د هـ) لکه دهرم dharm (انصاف، مذهب) مرکب ږغ Dh

مرکب ته نزدې پښتو ږغ لکه در (بطرف مخاطب) دي (هست) دال زورکی لري.

ډ: دا حرف اوستا نلري، په سنسکريت کي سته او مرکب صوت (ډهـ) هم لري، داسي معلوميږي، چه د (ډ) طبيعت شرقي دي، که بخدي د آريا مرکزي ځاي وګڼو نو غربي خوا ته دغه توري نه ويل کيږي، شرقي خوا ته سته مثلاً:

سنسکريت (ډ) لکه ډاين dayan (ساحره) مجرد ږغ D

سنسکريت (ډهـ) ډهګ Dhig (خوا، نزدې) مرکب ږغ Dh

پښتو ږغ چه مجرد دي لکه ډم (آب ايستاده) ډب (زمين عميق) ډ زور لري.

پښتو ږغ چه مرکب ته نزدې دي ډم (مطرب) ډب (اسم صوت) ډ زورکی لري.

ر: په اکثرو آريائي ژبو او په اوستا او سنسکريت کي سته دا توري په سنسکريت کي نيم صوتي semi vowel کيف هم لري، مثلاً:

اوستا: (ر) لکه رتو ratu (سردار ديني) مفرد ږغ R

سنسکريت: (ر) لکه راج raj (حکومت) مفرد ږغ R

ړ: د دې توري طبيعت هم شرقي دي، اوستا او پارسي ئې نلري، پښتو او سنسکريت دا ږغ لري او په مخرج کي د (ر) او (ډ) تر منځ ويل کيږي، په سنسکريت کي د کلماتو په سر کي ډيره لږ وي، مګر په منځ او پاي کي ډيره ده مثلاً :

سنسکريت: (ړ) لکه ړوړا rora (ډبره) مفرد ږغ R

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو: (ړ) لکه ړوند، پړ، پړاو، او نور.

ز: سنسکريت دا ږغ نلري، په عوض کي (ج) وايي لکه (روز_ روج) يا (زانو=جانو) يا (زن=جني) د دې توري طبيعت غربي دي او په پښتو کي متعدد ساري لري، مثلاً کله په (ژ) کله په (ج) کله په (ځ) اوړي. مثال:

اوستا: (ز) لکه زاته zata (زاده) مفرد ږغ Z.

ژ: دا ږغ هم سنسکريت نلري، او په پښتو کي مستقلاً موجود دي، اوستا ئې هم لري. مثلاً ژنو znu (زانو). دا حرف هم په پښتو کي د (ز، ج) سره خپلوي لري، مثلاً (ژبه=زبه=جبه) چه درې ډوله ويله کيږي. خو طبيعت ئې غربي دي، د شرق خوا ته چه نزدې کيږي، په (ج) اوړي، لکه د پارسي (اژدر) او د سنسکريت اجگر.

ږ: لکه دمخه چه تاسي ته وويل سوه، دا توري مرکب صوت لري، نو ځکه متغير دي، له تيري نقشې څخه ئې تاسي ته د ږغ تغيير هم ښکاره سو، په سنسکريت او اوستا کي د دې نظير نسته، له (ژ،ج) سره اوړي مثلاً:

کږ =کج =کوږ يا اژدهار = اږدهار اما پخپله پښتانه ئې د (گ) ساري گڼي.

س: په سنسکريت کي له مهمو حروفو څخه دي، په اوستا کي هم سته په اکثرو ژبو کي دا ږغ عام دي، مثلاً

سنسکريت: (س) لکه سات sat (اوه) مجرد ږغ S

اوستا: (س) لکه ستو stu (ستايل) مجرد ږغ S

په پښتو کي دا ږغ (څ) ته نزديوالي لري او کله کله سره اوړي هم مثلاً سرگند، څرگند.

ش: دا هم مهموس حرف دي، په سنسکريت او په اوستا کي سته مثلاً:

اوستا: (ش) لکه هورشته hvarshta (ښه رشه) مفرد ږغ Sh

سنسکريت: (ش) لکه شاپت shapit (معلون) مفرد ږغ Sh

ښ: دمخه مو دا توري په مرکب صوت سره در وښوه د دې صوت نطاير په آريائي ژبو کي سته ، مثلاً روسي کټ مټ (ښ) لري، دغسي هم په اوستا کي يو مشدد (ش) سته چه شکل ئې هم بيل دي مثلاً شاته shata (يعني ښاد) چه په پارسي (شاد) شوي دي. دا ږغ د پښتو (ښ) ته نزدې دي، او په پښتو ئې هم عوض دغه (ښ) دي.

سنسکريت هم يو بل راز (ش) لري چه ږغ ئې له اصلي (ش) څخه بيل دي، او جلا شکل هم لري، د ژبې سر چه په تالو پوري ونښلي، دا ږغ ادا کيږي، د پښتو (ښ) اصلي مخرج هم دغه دي چه وروسته په (ښ=خ) او (خ) بدل سوي دي. د سنسکريت دغه راز (ښ) مرکب صوت هم لري؛ او د هند په ښارو کي مختلف ږغونه لري. مثلاً کله د (ک) سره گډ سي او د (کش، کهي، چه) ږغ ورکوي لکه لکشمي=لکهمي=لچهمي (دولت) دا ږغ په پاړسو کي په (ش) اوړي، مثلاً د پښتو کښت په پارسي کشت چه په برج بهاشا ژبه کهيت شوي دي، او لدغو ټولو مثالو څخه د دغه توري مرکب والي ثابتيږي.

غ: په حقيقت کي دا توري او (گ) له يوې کورنۍ دي، د سنسکريت او اوستا په حلقي توريو کي آوازونه سته، اوستا يو ږغ (گه) لري، چه پښتو ږغ ته نزدې دي، سنسکريت هم دغسي ږغ لري، مثلاً:

سنسکريت :(گه) لکه گهات ghat (وژل) مرکب ږغ Gh

اوستا: گه لکه گهژر ghzar (موج) مرکب ږغ Gh

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو د (غ) بړغ په پښتو کي مجرد و، مگر په شرقي هجرت کي د هند خوا ته دا بړغ (گ) ته مایل سو، او یو راز صوت ځیني پیدا سو، چه د (گ=غ) تر منځ دي، لکه داغ =داگه=شغال = شگال.

ک: په اوستا او په سنسکریت کي سته، چه بل مرکب ډول (که) هم لري. مگر د اوستا صوت ئې پښتو ته نزدې، او د سنسکریت بړغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کیږي، او لږ څه لیري دي. د دې توري طبیعت د (خ) خوا ته نزدې دي، او د سنسکریت بړغ ئې هم هغسي په حلق کي اداء کیږي. نو گویا دغه (ک=که) شرقي لوري ته تل د (خ) نمایندگي کوي، ځکه چه شرقي آریائیان (خ) نشي ویلای.

اوستا: (ک) لکه کامه kama (کام) مجرد بړغ K

سنسکریت: (ک)= کاټ kat (کاټ) مجرد بړغ K

(که) = کهال khal (پوست، ډنډ) مرکب بړغ Kh

گ: په اوستا کي مجرد بړغ (گ) او په سنسکریت کي هم سته، مگر د سنسکریت بړغ ئې خورا په حلق کي ادا کیږي، چه کټ مټ د پښتو سره یو راز ندي او د حلقي توریو طبیعت هم دغه دي چه پخپل شرقي هجرت کي خورا پسې حلقي کیږي، مثلاً:

اوستا: (گ) لکه گامه gama (گام) مجرد بړغ G

سنسکریت: (گ) لکه گوند gond (گند) مجرد بړغ G

په سنسکریت کي که دا بړغ مرکب سي (گه) نو (غ) ته نزدې کیږي، لکه دمخه چه وویل سوه.

ل: دا بړغ په اوستا کي نسته، او نه په زړه پاړسو کي و، مگر په پهلوي کي پیدا سوی دي. په اوستا کي عوض خپل قریب المخرج توري (ر) و، او په سنسکریت کي کله (ر) او کله (ل) وي په حقیقت کي (ل، ر) په اکثرو آریائي ژبو کي سره اوړي، د پښتو دیوال په پاړسو دیوار دي، چه په انگلیسي که هم دغه ریښه وال wall سته. د سنسکریت (ل) په اوستا کي د (ر) بړغ ورکوي مثلاً:

سنسکریت: شریلاس shrilas (ښکلي)

اوستا: سریرو sriro (ښکلي)

سنسکریت: هو کلپته huklpta (ښه جوړ شوې)

اوستا: هو کرپته hukerepta (ښه جوړ شوې)

م: دا توري په اوستا او به سنسکریت کي سته چه په خیشومي اصواتو کي شمیرل کیږي او په دغو دواړه ژبو کي عموماً سره یو دي او په پښتو او نورو آریائي ژبو کي هم عام دي، خو کله د (ن) سره اوړي مثلاً لنبه=لمبه.

سنسکریت: (مه) لکه نامه nama (نوم) مجرد بړغ M

اوستا: مه لکه نمه nama(نوم) مجرد بړغ M

ن: په سنسکریت کي مجرد بړغ (نه) دي، او مرکب بړغ هم د پښتو (ڼ) په ډول سته. په اوستا کي هم د لومړي ډول په مقابل کي او هم د دوهم ډول په مقابل کي حروف سته چه دوهم صوت ئې د پښتو (ڼ) ته نزدې دي، او په تیینکو کي ویل کیږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا: (ن) لکه نافیه nafya (ناف، نو) مجرد بږغ N
اوستا: (ان) لکه انتر antara (اندر، دننه) تقریباً مرکب بږغ N
سنسکریت: (نه) لکه نابهي nabhi (نو، منځ) مجرد بږغ N
سنسکریت: (ڼه) لکه ورڼ vran (آماس) مرکب بږغ[1] N

(۲) تلفظ Pronunciation

لکه دمخه چه وویل سوه، د پښتو او اوستا او سنسکریت د بږغیزو او صحیحو توریو تر منځ ډیر مشابهت دي، او په درو سرو ژبو کي د اعرابي حروفو په کومک د اصلي حروفو تلفظ کیږي، لاندي د تلفظ ځیني خصوصیات راوړل کیږي:

ابتداء په ساکن

په سنسکریت کي په ساکن توري ابتداء کیده، او لکه چه ځیني محققین وائي، دا خاصیت د آریائي ژبو دي، او هر څوني چه ژبي غربي خوا (یا سامي خوا) ته میل کوي، دا خاصیت ځیني ځي.

پښتو او سنسکریت دا آریائي مذیت تر اوسه خوندي کړي دي، په اروپائي ژبو کي هم عمومي دي مگر په پارسي ژبه کي ښائي چه له دې جهته نسته، چه پر دغي ژبي د سامي ژبو اثر خورا ډیر لویدلي دي، ښائي چه پخپله په اوستا او لومړنۍ پهلوي کي په ساکن ابتداء کیده، مگر وروسته چه د سامي تمدن اثر پر ایران ولوید نو ابتداء په ساکن محاله سوه.

ډیر داسي کلمات په پارسي ژبه کي سته، چه یو زاید الف د تلفظ د سهولت لپاره په سر کي ور اچول شوي دي، لکه اشگرف=شگرف، اشکم=شکم، اشتر=شتر، اسمندر=سمندر.

ښائي چه اصلاً دا کلمات پخوا په ساکن سره شروع کیده، مگر وروسته چه سامي اغیزي ډیري سوې، یو زاید الف ور اچول سوي دي.[2] نو د ساکن د ابتداء په خاصیت کي پښتو ډیره سنسکریت ته ورته ده، او ښائي چه دا خاصیت دواړو ژبو له اصلي آریائي ژبي څخه موندلي وي.

خج (ایکسینت) Accent

ایکسینت یعني د تلفظ زور او د بږغ تکیه چه په پښتو ئي خج بولو په اکثرو آریائي ژبو کي اوس هم سته، مگر په سنسکریت کي خورا ډیر ؤ، له ویدا او قدیمو گرامر پوهانو له بیانه ښکاري، چه د سنسکریت ایکسینت یو ډول

[1] دا تطبیق د بریتانیکا (ج ۱۹) او ویدیک گرامر، او اوستا گرامر، او فرهنگ نظام او گاتها، او دروس پهلوي په کومک لیکل سوي دي.
[2] سخندان فارس، ص ٥٦ - فرهنگ نظام، ج٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موسیقیت درلود، او د ټونیک tonic په رنگ و، د بږغ فشار نه و، او پخوا ئې درې ډوله درلوده (۱) لوړ خج udatta (raised) (۲) کښته خج anudatta (unraised) (۳) لوړیدونکي او گښته کیدونکي خج the svarita (raising-falling) چه هغه لوړي ډول ئې د هندو اروپائي ژبو د خج سره ډیر مشابهت لري، او د سنسکریت خجونه اکثراً په شعر کي وه.

علاوه پر دغه چه له ایکسینت څخه په نظم کي کار اخیستل کیدي، او په ویدي قدیمو متونو کي هم موجود و، او وروسته هم هر وید ځانته د ایکسینت سیستم درلود، په عمومي ډول هم ټولو ویدي الفاظو پر یوه یا دوه سلایبلو باندي ایکسینت درلود، لکه چه په هندو اروپائي ژبو کي سته. او کله به هم په ترکیبي الفاظو کي ایکسینت مکرر کیدي چه غبرگ خج double accent ورته وایو. د سنسکریت د مرکباتو ایکسینت accentuation of compounds بیل احکام او اصول درلوده، او تقریباً په ټولو گرامري احکامو کي ایکسینت بیل بیل اثر کاوه.[1]

د اوستا په قدیمو نسخو کي (پر خلاف د ویدا) هیڅ ډول ایکسینت نه لیدل کیږي، او نه په لیک کي راغلي دي[2] او له دغه جهته هم ایکسینت په پارسي کي خورا لږ مراعت کیږي. مگر په پښتو کي ایکسینت یو د تلفظ مهم رکن دي او ډیر کلمات په همدغه ذریعه کي څه هم په حروفو او حرکاتو کي سره یو وي، خو په خج سره بیلیږي، مثلاً وړي (برده) وړۍ (پشم) توري (حرف، تلخه) تورۍ (ترائي) اته (مقیاس طول باندازهٔ یکدست) اته (هشت) چه له دې قسمه کلمات په پښتو کي خورا ډیر دي، او لکه ایکسینت چه په سنسکریت کي ډیر عمومیت درلود او عمومیت لري په ښتو کي هم کټ مټ هغسي دي.

نو سړي داسي ویلاي سي چه ایکسینت د آریائي ژبو یو مهم خاصیت دي، او ښائي چه په آریائي اصلي ژبه کي هم و، مگر وروسته چه ویدي او سنسکریت ژبه په هند کي د علم ذریعه وه، او د آریائیانو اکثر علمي او ادبي آثار هم نظم وه، نو په سنسکریت کي خج ډیر انواع ومونډل، او په نظم کي ډیر داخل سوه.

(۳) گرامر Grammar

د پښتو گرامري ساختمان او بنیه ډیره قوي ده او په اساسي قواعدو کي هم له زړو آریائي ژبو سره ورته ده. د مقایسوي څیړني د تکمیل لپاره زه غواړم چه دلته د گرامر ځیني اساسي او بنیادي مواد له سنسکریت او اوستا سره وگورم او په خورا لنډ ډول ئې شرح کړم.

[1] بریتانیکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵ - ویدیک گرامر، ص ۷۷-۱۰۷.

[2] اوستا گرامر، ص ۲-۲۹۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اسماء Nouns

د ژبي له اساسي ارکانو څخه نومونه (اسماء) دي چه د جملې په ترکيب کي هم دغه مواد ډير په کار کيږي او د استعمال چاري ئې هم تفاوت کوي.

په پښتو کي اسماء ځانته مخصوص حالتونه لري چه په هر حالت case کي د هغه اسم په آخر پوري حرکات يا حروف نښلي لکه فاعلي، مفعولي، ندائي او نور حالتونه.

په سنسکريت او اوستا کي هم اسماء اته حالتونه لري، او په هر حال کي ځيني اسماء په آخر کي تغير مومي. د اسم حالتونه په اوستا او سنسکريت کي دا دي: (۱) فاعلي nominative (۲) مفعولي accusative (۳) آلي instrumental (٤) مفعولي بالواسته dative (٥) عليت ablative (٦) اضافي يا ملکيت gentive (۷) ظرفي lacative (۸) ندائي[1] vocative.

ښايي چه په آريائي ژبو کي دغه حالتونه له هند اورپائي مشترکي دورې څخه پاته وي، په پښتو کي هم اسماء دغسي حالتونه لري عمومي نومونه او مخصوصاً بيا هغه نومونه چه د پاي حروف ئې ږغيز (صايت) دي په مختلفو حالتو کي تغيير مومي او اکثر دغه ذکر شوي حالتونه د پښتو اسماء هم لري.

مگر له ځينو آريائي ژبو څخه دغه د حالتو په سبب تغير وتلي، او دا قديم خاصيت ئې بايللي دي مثلاً فارسي او انگليسي دا خاصيت لږ لري.

کميت Number

په سنسکريت او اوستا کي نوم د شمير له پلوه پر درې ډوله دي مفرد، تثنيه، جمع. مگر په اوستا کي تثنيه يو مخصوص کيف لري، چه د ظرفي حالت يو مخصوص شکل ښکاره کوي[2] او عمومي نده.

مگر وروسته له آريائي ژبو څخه تثنيه ووتله او فقط مفرد او جمع پاته شول، په پښتو او پارسي او اکثرو اروپائي ژبو کي تثنيه نسته. ښائي چه تثنيه اصلي آريائي ژبني خاصيت نه وي، او د سامي مدنيت يوه اغيزه وي، ځکه چه په اکثرو سامي ژبو کي دا خاصيت تر اوسه هم پاته دي.

د دې خبري يو دليل دا دي چه بيله سنسکريته په نورو آريائي ژبو کي تثنيه اوس نده پاته، نو که دغه خاصيت خاص آريائي واي، ښائي چه داسي به په عمومي ډول نه زايل کيداي.

له دې څخه چه په اوستا کي هم دا خاصيت، د سنسکريت غوندي قوي او مطرد ندي، معلوميږي چه اصلي آريائي به نه وي، علاوه پر دغه تثنيه په پهلوي ژبه کي هم نه وه، او فقط مفرد او جمع ئې درلوده.[3]

[1] اوستا گرامر، ص ٦٢ - بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹۵۵.
[2] اوستا گرامر، ص ٦٢.
[3] دروس پهلوي، ج ا ص ۳۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنس Gender

سنسکريت او اوستا دواړو تذکير او تأنيث درلود، او د جنس له پلوه کلمات سره بيليده، په دواړو ژبو کي درې جنسه اسماء موجود وه:

۱- مذکر masculine

۲- مؤنث feminine

۳- مخنث neuter[1]

داسي ښکاري، چه دغه د جنس gender تقسيم په اصلي آريائي ژبه کي هم وو، وروسته چه سنسکريت او اوستا او پښتو ځيني وزيږيدې، هم د دغو درو جنسو تقسيم پکښې پاته سو. په پهلوي کي هم د تذکير او تأنيث لحاظ کيدي، مگر له پارسي ژبي څخه بالکل ووت. په ځينو اروپائي ژبو کي تر اوسه هم د مذکر او مؤنث وجود لري او ډير سته.

په پښتو کي هم لکه سنسکريت او اوستا مذکر او مؤنث اجناس موجود دي، چه لکه هغه ژبي مؤنثات ځانله نښانې او علايم لري، اما مخنث چه په الماني او روسي کي هم سته، هغه کلمه ده، چه ظاهراً د مؤنث علامه نلري، او په مقابل کي نر جنس هم موجود نه وي، مگر مؤنثه شميرله کيږي، دې ته موږ اوس سماعي مؤنث وايو، چه د سنسکريت د گرامر په اصطلاح ئې مخنث بولي.

اعداد Numerals

د اعدادو په نومو او ترتيب کي اکثر آريائي ژبي سره نزدې دي سنسکريت، اوستا، پښتو هيڅ بيلتون نه سره لري او په خاص ډول پښتو ور نزدې ده په عمومي هندو اروپائي ژبو او په سنسکريت کي له يوه تر لسو پوري اعداد بيل نومونه لري، وروسته پر عشري سيستم برابر، هغه تر لس گڼته اعداد له ۱۰، ۲۰، ۳۰ او تر سله پوري ور سره يو ځاي کيږي، سل زره په ويدائي دوره کي loksoh بلل کيده، چه وروسته د lakh کلمه ځيني جوړه سوه.[2]

په سنسکريت او اوستا کي کټ مټ لکه اوسنۍ پښتو ، تر آحاد وروسته چه عشرات شروع کيږي، نو لومړي آحاد وروسته عشرات تلفظ کيږي، په يوناني او لاتيني کي هم دغسي دي. مگر په پارسي کي دا نظام لکه انگليسي تر شلو پوري د سنسکريت او اوستا په شان دي خو تر شل لوړ اوړي، يعني لومړی عشترات وروسته احاد ويل کيږي.

مثلا په سنسکريت کي وايو ايکاده شه (۱۱) دواده شه (۱۲) په اوستا کي وايو دايوه ده سه (۱۱)، دوه ده سه (۱۲) چه په پارسي او انگليسي کي هم دا نظام قايم دي، يازده، دوازده eleven, twelve او نور مگر وروسته چه تر شل لوړ سي، په پارسي او انگليسي کي دا نظام گرزي، دمخه عشرات وروسته آحاد ذکر کيږي لکه بيست و يک

[1] اوستا گرامر، ص ٦٢ - بريتانيکا، ج ۱۹ ص ۹٥٦.

[2] بريتانيکا، ح ۱۹ص ۹٥۲.

(c) ketabton.com: The Digital Library

twenty one او نور، مگر په پښتو او سنسکريت او اوستا کي تر آخره پوري لومړي احاد، وروسته عشرات ويل کيږي. لاندي د اعدادو د نومو جدول وگوري، چه پښتو ته څنگه نژدې دي.[۱]

اعداد	پښتو	اوستا	سنسکريت
۱	يو	aeva ايوه	ekam ايکم
۲	دوه	dva دوه	dva دوا
۳	درې	thri تهري	tri تري
٤	څلور	catwar چتور	catvar چتوار
٥	پنځه	panca پنچه	panca پانچه
٦	شپږ	shvas ښوش	sas شش
۷	اوه	hapta هپته	sapta سپتا
۸	اته	asta اشته	asta اشتا
۹	نه	nava نو	nava ناوه
۱۰	لس	dasa دسه	dasa داشه
۲۰	شل (ويشت)	visaiti ويسيتي	visati ويشتي
۳۰	ديرش	thrisat تهريست	thriset تريشت
٤۰	څلويښت	catwarest چتوريست	catwarisat چتواريشت
٥۰	پنځوس	pancasat پنچاست	pancasat پنچاشت
٦۰	شپيته	shvasti ښوستي	sasti ششتي
۷۰	اويا	haptaiti هپتايتي	saptati سپتتي
۸۰	اتيا	astaiti اشتايتي	asiti اشيتي

[۱] اوستا گرامر، ص ۱۰٦.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹۰	نیوي	نوایتي navaiti	نوتي navati
۱۰۰	سل	سته sata	شتا sata

په دې ډول پسله سله هم په درو سرو ژبوکي احاد تر عشراتو دمخه دي، او لکه د اعدادو نومونه چه په درو ژبوکي سره نزدې دي، نظم او قواعد ئې هم دغسي سره ورته دي.

افعال Verbs

په افعالوکي هم د سنسکریت او اوستا او پښتو مشابهت سره ډېر دي، د زمانو اقسام او معروفو او مجهولو افعالو ډولونه، او د افعالو اوښتنه د سوابقو او لواحقو په واسطه، او ضمیر او تصریف او تغیر دا ټول هغه خصوصیات دي، چه په پښتوکي اوس هم سته.

د پښتو اکثر مصادر لکه سنسکریت یوه اسمي ریښه لري چه له هغه څخه بیا د اداتو په الحاق افعال بندکیږي، فقط فرق دوني دي، چه د پښتو افعال تثنیه نلري، او د سنسکریت افعال ئې لري، په دې خصوصیت کي پښتو له پارسي او اروپائي ژبو سره نزدې ده.

د تأنیث حروف

په سنسکریت کي هم لکه پښتو د تأنیث حروف سته، چه که کومه کلمه وغواړي چه مؤنثه ئې کړي، هغه حروف ئې پاي ته راوړي: (آـ ی)[1] او په پښتوکي دا کار (هـ) ورکوي مثلاً خرـ خره، وزـ وزه، او نور.

د نفي حروف

په سنسکریت کي هم د نفي حروف لکه پښتو (آـ ن=یه ـ نه) دي، چه دا حروف په پښتو کي د نفي لپاره استعمالیږي، مثلاً: نه ځم ـ یه نه ځم.

د کلماتو د ساختمان اصول

په پخوانو آریائي ژبو کي که مطالعه وسي، او کلمات او الفاظ ئې په غور وکتل سي نو دا ښکاره کیږي، چه اکثر اسماء او کلمات مشتق دي. او جامد اسماء لکه په سامي ژبو کي چه سته په آریائي ژبو کي نسته. اوستا او سنسکریت دواړه دا خاصیت لري او د آریائي ژبو عمومي ډول دغسي دي.

سنسکریت جامد اسماء نلري، علماء وایي: چه ټوله کلمات ئې ریښې لري، او مشتق دي، او ټول معلول په علت دي، او د سنسکریت د کلماتو ټولي اصلي ریښې تر ٤۰۰ زیاتي ندي، نو د سامي ژبو هغه کلیه چه (اسماء

---
[1] فرهنگ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

معلول په علت ندي) په آریائي ژبو کي نه تطبیق کیږي، او که موږ پښتو ته وګورو، کلمات او الفاظ ئې عینا لکه اوستا او سنسکریت له ریښو څخه مشتق دي.

مثلاً اشوه چه په سنسکریت کي آس ته وائي، له (اش) او (وه) څخه جوړ سوی دي، (اش) تګ ته وایي او دا ریښه تر اوسه هم په پښتو کي سته هغه وخت چه خر یا آس شړي وایي (اشه=برو) او (اش) دګوچنو په ژبه بوده ته هم وایي، د سنسکریت (وه) یو لاحقه ده، چه مصدر اسم کوي.

نو د پښتو اش=آس=اسپه د سنسکریت (اشوه) دواړه له دغي ریښې څخه را وتلي دي، هم له دغي ریښې څخه (سپور=سور=سوار) جوړ سوي دي، چه (اسپ بار) وو.[1]

دغسي هم ډیر نور کلمات چه مثلا اوس په پارسي کي د بسیطو الفاظو په ډول راغلي دي، پخوا ئې ریښې درلودې. هغه وخت چه د سنسکریت او اوستا څخه پهلوي ته راغلي، د اشتقاق ریښې ئې ورکي شوې، مثلاً آزردن (ځورول) د دې مصدر ریښه په سنسکریت کي (جر) وه یعني زړیدل، ذلیل کول. (آ) چه سابقه ده د نزدی او طرف په معنا دمخه ئې راغله (آجر=آزر) سو، چه په پهلوي او پارسي کي آخر ته مصدري (دن) ور زیات سو، نو آزردن سو.[2] د پښتو ځورول او زړیدل هم دواړه دغه د (جر) ریښه لري، او دا مصادر د (ځور=زور= زوړ = جر) له ریښې څخه را وتلي دي.

د دې خبري لپاره یو بل مثال هم دا دي، چه نشستن پارسي مصدر مرکب دي، په سنسکریت کي ریښه (سد=ست) ده، (نی) سابقه ده، چه د کښته معنا لري نو کلمه (نی سد=نی شد) وه په پلهوي کي آخر دال په (س) واوښت، او مصدري علامه ور سره ملګرې سوه (تن) نی شستن سو، چه په پارسي کي (ی) هم حذف سوه، نشستن پاته سو.[3]

که موږ په غور وګورو د پښتو ناست او ناستل چه وروسته یوه سابقه (کښې) عیناً د هغه (نی) په معنا په سر کي ور زیاته شوې ده، له دغو ریښو څخه دي ځکه چه عنصر ئې هغه (سد ـ ست) دي چه په سنسکریت کي هم و، او د پښتو په (سته) کي هم تر اوسه سته.

پر دغه اساس ګویا آریائي زړې ژبي ټولي د کلماتو د ساختمان لپاره اصول او ریښې لري، چه د پښتو ژبي اوسني ژوندي اکثر کلمات هم دغسي دي، او ضرور یوه ریښه مومي او له بسیطوالي او جامدوالي څخه مرکب والي ته ځي.

مثلاً لومړئ پلا چه هدیره یعني قبرستان کلمه سړی ووائي، داسي ښکاري، چه بسیط کلمه ده حال دا چه دا کلمه مرکبه ده هډ یعني استخوان دیره یعني قرارګاه، دا دوې کلمې سره ونښتې یو (د) یا (ډ) حذف سو هدیره

[1] فرهنګ نظام، ج ۳.
[2] فرهنګ نظام، ج ۳.
[3] فرهنګ نظام، ج۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځیني جوړه سوه. دغسي هم مثلاً پزه یا پوزه په پښتوکي بیني ته وایو په پارسي پوز د انسان او حیوان د مخ راوتلي برخي ته وائي. پوزه هم په پارسي جگ او راوتلي ځاي ته وائي. په پهلوي کي هم پوز په دغو معناو مستعمل و[1] او (پوز ـ پوزه ـ پزه) په آریائي ژبو کي مستعمل او عنصري توري ئې (پ ـ ز) دي نوگویا په پښتوکي (پزه ـ پوزه) چه (بیني) ته ویل شوې دي معلول په علت دي او دا نوم په یوه مناسبت پر ایښو شوی دي چه د آریائي ژبو د لغاتو له ساختمانه سره سم دي.

دا قدیم اصول لکه په سنسکریت او اوستا کي چه پر لغاتو او کلماتو باندي جاري وه، تر اوسه هم په پښتوکي جاري دي، که عوام وغواړي چه د یوه نوي شي لپاره نوم وضع کړي طبعاً له دغو اصلي قواعدو څخه کار اخلي. مثلاً تحت البحري د نوي عصر له اختراعاتو څخه ده چه حسب الضروره ئې په پښتوکي اوبتل obtal بللې ده. دا نوم مرکب دي له اوبه او (تل=عمق) څخه دغسي هم ایروپلان یعني طیاره الوتکه بولي ځکه چه الوزي او د گرامافون ریکارد ټیکله بولي ځکه چه لکه ټیکله گردی دي.

[1] فرهنگ نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ضمایم

پښتو او میدي ژبه

لکه چه د کتاب په لومړیو برخو کي هم اشاره وسوه، میدیان یا مادیان آریائي خلق وه، چه د قبل المسیح د اومي پیړۍ په ابتداء کي دوي په غربي ایران کي یو سلطنت جوړ کړ، مؤرخین وائي چه دا خلق تر مسیح لس پیړۍ دمخه هلته تللي وه.[1]

په دې کتاب کي موږ نور له دغه ماد قومه سره اړه نلرو، خو ځکه چه دوي هم قدیم آریائي اقوام دي او ژبه ئې هم پسله اوستا څخه قدیمه آریائي ژبه گڼله کیږي، نو ښائي چه د ژبي د قدامت له پلوه د پښتو سره تطبیق کړه سي.

دارمستتر وائې چه اوستا هم لومړي په مادي ژبه نوشته سوې وه، او دغه مادي ژبه له پخوانۍ پاړسو Old Persian سره ډیره نزدي وه، او اوسنۍ کردي ژبه هم له مادي ژبي څخه مشتقه سوې ده.[2] ځکه چه دغه میدي اقوام هم پسله عمومي هجرته چه آریائیانو له باختره کړي دي، د ایران په ورشوگانو کي سره خپاره سوي دي، نو ښائي چه د دوي په ژبه کي هم باختري آثار وي.

متأسفانه له میدي ژبي څخه موږ ته اوس څه ندي پاته چه هغه د پښتو سره مقابله کړو، فقط هیروډوت د مؤرخینو پلار، له دغي ژبي څخه یوه کلمه ضبط کړیده او هغه سپاکه spaca ده، چه سپۍ bitch معنی لري.[3]

گریرسون وائي: چه میدي ژبي د ایران په شرقي خوا کي ویلې کیدې ځکه نو د پامیر او د هندوکش د جنوب ژبي لکه غلچه، اورمړي، بلوځي او پښتو ټوله په میدي ډله کي داخلوي، چه د ده په اصطلاح نن پرشک Non-Persic ژبي دي.

د دغو ژبو نزدیوالي هم له دې خبري څخه ثابتوي، چه په اورمړي ژبه spuk او په پښتو سپۍ spae هغي یوي کلمې ته چه له میدي ژبي څخه پاته ده، ډیري نزدې دي، حال دا چه په پهلوي او پارسي ژبي ئې سگ sag بولي چه له میدي څخه لیري کلمه ده.[4]

که د میدي ژبي نور کلمات او الفاظ اوس موجود واي، نو به د پښتو مطابقت له دغي زړې ژبي سره ښه ښکاره سوي واي، خو دلته پر دغه یوه کلمه اکتفا وسوه، چه د پښتو سره نزدیوالي لري.

---

[1] ایران قدیم، ص ۳۹.

[2] ایراني مطالعات.

[3] د هیروډوټ جغرافیا، ص ۲۸۹.

[4] لنگوستک سروې آف انډیا، ج ۱۰ ص ۲-۳.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو او زړه فارسي (فرس قدیم)

د مورخینو په اصطلاح زړه پارسي یعني فرس قدیم Old Persian هغه ژبه ده، چه پخوا په خاص ایران "پارس" کي ویله کیده، او د هخامنشي دورې رسمي ژبه وه، د دوی نوشتې او دفاتر او ډېر لیکونه ټول په دغه ژبه دي، پاچهانو په دغه ژبه خبري هم کولې، مگر اوس د دغي ژبي آثار بیله ځینو لیکونو چه پر ډبرو پاته دي، بل څه نسته.[1] له دغو لیکونو څخه د ژبو پوهانو فقط د زړې پارسي ٤٠٠ الفاظ موندلي دي، چه په میخي خط کښلي سوي دي.[2]

زړه پارسي زند ژبي ته ډېره ورته وه، لکه زند ٢٤ توري لري، اما لږ څه تر زند ساده ده، په دغه ژبه چه ډېر لیکونه په ایران کي سته، د هخامنشي دورې د مؤسس، کوروش (٥٥٩-٥٢٦ ق،م) له عصره شروع کیږي، او په درو څلورو ژبو په میخي خط کښلي شوي دي، یعني یو مطلب هم په زړه پارسي هم په آسوري هم په عیلاي ژبه نوشته سوی دي.[3]

که څه هم زړه پارسي له پښتونخوا څخه لیري په پارس کي پیدا سوې وه، او باید له پښتو سره ډېره نزدې نه وي، مگر بیا هم ځکه چه ریښې یې له اوستا سره نښتي دي، او د باختر له سرچینې څخه اوبه خور مومي نو به ضرور لغوي قرابت سره لري.

په لاندو کرښو کي زه د زړې پارسي، یو څو کلمات له پښتو سره مقابله کوم، کم چه له هغې ژبي څخه اوس پاته او ما ته معلوم دي، له دغي مقابلې څخه به ښائي د قدیمو ژبو روابط، د پښتو سره تاسي ته ښکاره سي:

ا- اورمزد: چه په اوستا کي اهوره مزدا دي، او د دې کلمې شرح دمخه لیکلې سوې ده، چه لومړي جزو یې د پښتو اور دي، د ایران د زړې پارسي په ډېر لیکو کي هم (اور مزد) ضبط سوې ده.[4]

٢- منه: یعني (آدم، سړی)[5] چه دمخه د دې کلمې ریښه په سنسکریت او ویدا کي د (منو) تر عنوان لاندي در وښوولي سوه، او پښتو ئې تر اوسه هم ژوندۍ ده.

٣- آبي: یعني (اوبه، آب) چه د پهلوي آو او د اوستا آپ هم ور نزدې دي.[6]

٤- هو: یعني ښه چه په سنسکریت کي (سو) دي او د پښتو ایجابي (هو) اوس ژوندۍ کلمه ده.

[1] د ایران د ادبیاتو تاریخ. براون، ج١ ص ١٤٠.

[2] د شفق تاریخ ادبیات ایران، ص ٤.

[3] د همائي تاریخ ادبیات ایران، ج ا ص ١٣٨.

[4] آثار العجم.

[5] آثار العجم.

[6] آثار العجم او فرهنگ نظام.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- دروکا: یعني دروغ چه په اوستا کي درواغه او په سنسکریت کي دروه او په پهلوي کي دروغ و[۱] په اوسنۍ پښتو کي درواغ او دروه دواړه ژوندي دي.

٦- وسپا: یعني اسپ، چه په سنسکریت کي (اشوه) او په اوستا کي (اسپه) او په اوسنۍ پښتو کي (آس ـ اسپه) دي. چه شرح ئې دمخه هم تیره سوه.

۷- یوترا: یعني پسر. دا کلمه د استخر د داریوش په کتیبه کي د زوي په معنا راغلې ده.[۲] چه په اوستا کي هم (یو تهره) او په سنسکریت کي (پتره) او په پهلوي کي پور=پوس=پوش وه.[۳]

د پښتو (پوت) هم په دغه معنا دي، چه دمخه ئې ذکر وسو.

۸- پیسو pisu: یعني پیس، دا کلمه په پښتو کي هم تر اوسه (پیس) ده، چه په عربي دا مرض برص بولي او په اوستا کي (پئیسه) او په پهلوي کي (پسک) وه.[٤]

۹- پمون pamon: یعني گرک، چه اوس په پښتو کي پم یعني گرگ او پمن گرگین سته.

۱۰- نامکا namka: یعني نام، دا کلمه په سنسکریت کي (نامن) او په اوستا کي (نامن) او په پهلوي او پارسي کي (نام) ده، په پښتو کي (نوم) بولي، په زړه پارسي کي (نامکا) وه، په هخامنشي کتیبو کي د یوې میاشتي نوم (انامکا) و، یعني بې نومه.[٥]

۱۱- مرگا marga: یعني مرغ دا کلمه په سنسکریت کي مرگه (جاندار و چارپا) او په اوستا کي مرغه او په پهلوي کي مروک وه.[٦] په زړه پارسي کي مرگازانا د یوې میاشتي نوم و، چه د ایران په زړو کتیبو کي ذکر راغلي دي. مرگا یعني مرغه او (زنا) یعني زوول. ځکه چه دا میاشت د مرغانو د زوکړي وخت و، نو په دغه نامه یاده سوې ده.[۷] د پښتو مرغه (پرنده) او (زوول) دغو قدیمو کلمه ته نژدې دي.

۱۲- ویاخنا vyakhna: دا هم په زړه پارسي کي د یوې میاشتي نوم و، چه په اوسني پارسي ئې اسفند بولي، کلمه داسي معنا لري: وی یعني بی، اخنا یعني یخني او ساړه. لومړي جزو ئې هغه د پښتو (یه) = د سنسکریت (۱) دي چه په زړه پاسي کي (وی) هم و. دوهم جزو ئې (اخنا) دغه اوسني د پښتو (یخني) کلمه ده، چه اوس د سرما او زمستان په معناو مستعمله ده.

---

[۱] فرهنگ نظام، ج ۳ ص ٤٥.
[۲] نمونهٔ ادبیات ایران.
[۳] فرهنگ نظام، ج ۲ ص ۱۲٤.
[٤] فرهنگ نظام، ج۲ ص ۱۵۱.
[٥] تاریخ عمومي عالم، ج۱ ص ۳۷۷.
[٦] فرهنگ نظام، ج۵ ص ۱۱۰.
[۷] تاریخ عمومي عالم، ج۱ ص ۳۷۷.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په اوستا کي (ايسي) ده، چه (س) په (خ) اوښتي دي، او په سنسکريت (يخ) د بريښيدلو په معنا و، چه د يخي صفت دي، او د سنسکريت (ج) په اوستا کي په (س) اوښتي و.[1]

له دې لنډي مقايسې ښخه چه فقط په يو ښو لغتوکي وسوه، د پښتو نزديوالي له هغي زړې پارسي ژبي سره هم ښکاري، او دا ښرگندوي، چه زړې پارسي هم باختري عناصر درلوده.

[1] فرهنگ نظام، ج٥ ص ٥٤٨.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زړو ژبو او پښتو عروض Versification

په آریائي اقوامو کي زاړه کتب او آثار ټول نظم دي، لکه د کتاب په لومړیو برخو کي چه اشاره وسوه، ریګویدا او ګاتها دواړه یو راز نظم دي، دا نظمونه په مخصوصو لحنو او وزمو ویل کیده، تر دې حده چه اسلامي مورخینو د زردشت کتاب اوستا زمزمه باله.[1] علاوه پر دغو کتابو د هند آریائیانو ډېر نور منظومات هم درلوده، د دوي قصص او روایات لکه مهابهارتا او رامایتا او نور ټول منظوم وه، په دوي کي نظم دوني رواج درلود، چه اکثر علوم لکه طب، نجوم، ریاضیات ئې منظوم کړي وه، او دا منظومات به ئې په یادوله، البیروني دا مطلب په ښه ډول تصریح کوي، حتي دي وایي چه ما د اقلیدس او مجسطي او اسطراب ترجمه په سنسکریت کي دوي ته وکړه، دوي فوراً په اشلوک یعني یو راز نظم تبدیل کړه.[2]

ځکه چه نظم په دوي کي ډېر رواج درلود، او اکثر دیني او علمي او ادبي متون ئې منظوم وه، نو هم له دې جهته د نظم کولو علم (چهند) لکه دمخه چه مو ویلي دي، په ویدي علومو کي ډېر اهمیت درلود، او پر هر عالم لازمه وه، چه دا علم زده کړي.

د آریائي اقوامو قدیم منظومات، په سنسکریت او اوستا او پهلوي ژبو کي د سلایبل (هجا) په حساب وه لکه اوس چه په اروپائي ژبو کي هم دغه نظمي اصول جاري دي، د منظوماتو د ټوټو د سلایبل (ګړ) تناسب او په شمیر کي مطابقت ضروري و، قافیه ډېره لازمه نه وه.[3]

که څه هم د سنسکریت علم العروض (چهند) ډېر ارت علم دي، او هم ډېر کتابونه پکښې کښل سوي دي، او علامۀ البیروني پخپل کتاب الهند کي یو باب د دغه علم د تفصیل لپاره مخصوص کړي دي، مګر اساسي قاعده هغه د سلایبل (ګړ) شمیر دي. البته د شعر ټوټې په هر موقع کي د ګړ په حساب بیل بیل رنګ مومي، او اوزان او بحور هم له دې لامله تغیر کوي.

د پښتو د خپل شعر او نظم اساس هم د ګړ حساب دي، چه د یو نظم او شعر ټوټې د دغه حساب له رویه باید برابري وي او دا ډول اشعار تر اوسه هم په پښتو کي سته، ټول ملي اشعار یعني هغه شعرونه چه د پارسي او عربي په تقلید کي ندي ویل سوي، دغه رنګ او خاصیت لري.

البته پښتو ځني مدون او مردف اشعار هم لري چه د پارسي د غزل قصیدې، رباعي او نورو بحورو پر وزن ویل سوي دي، مګر که دقت وکړو هغه هم تر عربي عروض چه خلیل بن احمد ته منسوب دي، نسي لاندي کیداي.

---

[1] د مسعودي مروج الذهب.

[2] کتاب الهند، ج ۱ ص ۱۸۱.

[3] فرهنګ نظام، ج ٤.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو گویا ټول پښتو اشعار، کم چه په دیوانو کي مضبوط دي یا شفاهي اشعار چه خلق ئې لولي، او سینه په سینه نقل کیږي، د سلایبل او گړ پر حساب برابریږي، مثلاً د پښتو د ملي شعر یو مهم وزن لنډئ ده، چه د دغه لومړئ مسرئ به ضرور (۹) گړه، او دوهمه مسرئ به ئې (۱۳) وي،چه د یوې لنډئ مجموع گړونه (۹+۱۳)=۲۲ کیږي.

د پښتو علم العروض (چهند) هم پر دې اساس بنا کیږي، او دا د گړ حساب یو خاص آریائي عروضي اساس دي چه په ټولو هندو اروپائي ژبو کي له قدیمه پاته دي. د پښتو او سنسکریت او اوستا زاړه منظومات ټول تر دې علمي اساس لاندي دي، او په ټولو اروپائي ژبو کي دا قانون په نظم کي جاري دي.

اما د خلیل بن احمد عروض یو سامي اساس دي، چه پارسي ژبه ئې هم تر خپل اثر لاندي کړې ده، او دا کار هم تر اسلام وروسته درې څلور سوه کاله پس سوي دي، البته د پارسي زاړه آثار به هم لکه پهلوي پر قدیم آریائي قانون برابر وه.

پاي

تر دې ځایه ما د لوي څښتن په مدد د پښتو ادب لومړی ټوک وکیښ، او په دې برخه کي مي هغه ابحاث سره یو ځاي کړه، کم چه د پښتو پر اصالت او قدامت دلالت کوي.

ځکه چه دا کتاب پخپل مبحث کي اول کتاب دي، او دمخه چا په دې کارگوتي ندي پوري کړي، او هم ماخذ او مراجع نسته، نو که زه په ځینو خبرو کي تیر وتي یم، ښائي چه پوهان به ما وبخښي.

کابل، جوی شیر، د سهار ۹ بجې ۲۳ د جوزا ۱۳۲٤

(c) ketabton.com: The Digital Library

استدراک

بد=بت

د کتاب په ۷٦ مخ کي د (بد=بت) بحث سته، او هلته د البیروني له کتاب الهند څخه د (بدهـ) اصل بیان شوي دي، وروسته چه ما آثار الباقیه وکوت البیروني وایي چه د ماني په (شاپورگان) کتاب کي هم د هندوستان مشهور داعي (بودا) د (بد) په ډول راغلي دي. د آثار الباقیه فاضل مترجم (صیرفی) په حاشیه کي لیکي، چه (بد) په عربي کي هم د (بت) په معنا و لکه ابوالعلاء معری چه د دنیا غندنه کوي او وائي:

و القلب من اهوائه عابد ما یعبد الکافر من بده

(د آثار الباقیه ترجمه، ص ۲۲۹)

تومان

په ۱۳۱ مخ کي چه د زردشت نوم سپینتمان تحلیل شوي دي د نامه آخره ټوټه (تومان) دي چه په پښتو ئې تومنه بولي. دا نوم په صریح ډول البیروني (سفید تومان) لیکلي دي چه د (سپین تومان) پارسي شکل دي.

د آثار الباقیه فاضل مترجم چه د دغه کتاب ځیني برخي، له قدیمو نسخو څخه لاس ته راوړي دي، هلته د زردشت په مبحث کي دا کلمه راغلې ده (د آثار الباقیه د ترجمې آخر).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب ماخذ

دکتاب په ليکلوکي ما له ځينوکتابو څخه اسفاده کړيده، او هر مقصد چه مي له يوه‌کتابه را اخستي دي، د مخو په لاندي برخه‌که مي هغه‌کتاب او مخ او ټوک ښولی دي، دلته فقط د هغوکتابو نومونه بيل راوړم. (حبيبي)

١- قاموس فيروز آبادی
٢- اقرب الموارد
٣- معيار اللغه
٤- تعريفات سيد شريف جرجانی
٥- دايرة المعارف بستانی
٦- علم الادب
٧- جواهر الدب هاشمی
٨- ارشاد القاصد سخاوی
٩- روح تنقيد، محی الدين قادري
١٠- ادبيات انکليسی بروک
١١- د ادبياتو زدکړه جان مورلی
١٢- عين الادب و السياسه د ابن هذبل
١٣- مقدۀ ابن خلدون
١٤- طبقات الادباء
١٥- محجم الادباء - ياقوت
١٦-کشف الظنون - حاجی خليفه
١٧-کشاف اصطلاحات فنون - تهانوی
١٨- تاريخ ادبيات ايران - جلال همائی
١٩- نفايس الفنون
٢٠- انسکلوپيډيا بريتانيکا
٢١- انسکلوپيډيا - امريکانا
٢٢- زبدة الصحايف فی اصول المعارف
٢٣- الفلسفة اللغويه - جرجی زيدان
٢٤- آرينز -گورډن چائيلډ
٢٥- پښتوگرامر - راورټی
٢٦- تمدن ايرانيان خاوري - جيگر
٢٧- ايران قديم - پرينا
٢٨-کمبرج هستري آف انډيا - ج ١
٢٩- ويدک انډيا راگوزن
٣٠- تاريخ هريوډوت۔ مکالي
٣١- تمدن هند -گوستاو لوبون
٣٢- هند قديم
٣٣- تاريخ هنديها - هنتر
٣٤- اثار عتيقۀ آريا
٣٥- هند ريگويدي - داس
٣٦- هند و اروپائی - دولا واله دوپوسن
٣٧- تاريخ افغانستان -کهزاد
٣٨- هند قديم - پاينکار
٣٩- اوستا - دارمستتر
٤٠- ميخي خطوط - ويسباخ
٤١- مردمان قديم
٤٢- مقدمۀ تاريخ هند قديم - اکبر شاه
٤٣- ريگويدا ـ گريفت
٤٤- اتهروا ويدا -گريفت
٤٥-گاتها - پور داؤد
٤٦- قاموس پښتو - راورتي
٤٧- قاموس پښتو - پښتو مرکه (قلمي)
٤٨- تاريخ مرصع - افضل خان خټک
٤٩- تاريخ ادبيات ايران - براون
٥٠- تاريخ شرق اقصی
٥١- هند مدنيت بخش
٥٢- ريگويدک‌کلچر
٥٣- حيات افغاني - حيات خان
٥٤- آريانا -کهزاد
٥٥- مها بهارت اردو - افق
٥٦- مطالعات افغانی
٥٧- جغرافيای هيرودوت - ويلر
٥٨- جغرافيای تاريخي ايران - بارتولډ
٥٩- انسکلوپيډياي اسلام
٦٠- تاريخ باختر - راولسن
٦١- تاريخ الکامل ابن اثير
٦٢- تاريخ طبري - ابن جرير
٦٣- تاريخ سيستان
٦٤- عمل صالح (شاه جهان نامه)
٦٥- پښتانه شعراء - حبيبی
٦٦- پټه خزانه - ناشر حبيبی
٦٧- متريديتس، ج١ - ايډلنگ
٦٨- وقايع کابل۔ الفن سټون

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦٩-گرامر پښتو - بیلو
٧٠- ترانهاي ملي افغان - دارمستتر
٧١-گرامر پښتو - ترومپ
٧٢- سلسلۀ لسانیات اکادیمي لنین گراد، ج ٤
٧٣-گرامر پښتو - لوریمر
٧٤- راپورت السنۀ هند ـ گریرسن، ج ١٠
٧٥- علم ادیان ـ فرلانگ
٧٦- معلومات هندي ـ ویبر
٧٧- مذهب ویدي - اولډنبرگ
٧٨- مذهب ویدي - بلومفیلډ
٧٩- تاریخ ابو الفداء
٨٠- حدود العالم
٨١-گزیټر افغانستان
٨٢- نسبت نامۀ افاغنه - عبدالسلام خان
٨٣- فرهنگ اوستا
٨٤- خورده اوستا
٨٥- قاموس هندي و انگلیسي ـ ډنکن فوربس
٨٦- السنه پامیر
٨٧- طبقات ناصری (قلمی) جوزجانی
٨٨- فرهنگ نظام - محمد علی
٨٩- ویدا در ممالک شمال - لاکمینا
٩٠- تاریخ ادبیات سنسکریت - مکډونل
٩١- جغرافیاي شمال غرب هند
٩٢- آرین ساختن هند - دوت
٩٣-کتاب الهند - البیرونی
٩٤- بودهست انډیا
٩٥- تعلیمات ویدا
٩٦- التنبیه و الاشراف - مسعودی
٩٧- مفاتیح العلوم - خوارزمي
٩٨- المنجد
٩٩- الصیدله - البیروني
١٠٠- مخزن الا دویه
١٠١- فقه اللغه پښتو - یعقوب حسن خان
١٠٢- دساتیر آسماني
١٠٣- منوشاستر
١٠٤- مجلۀ آثار عتیقۀ هند، ج١١
١٠٥- زین الاخبار - گردیزي
١٠٦- آداب الحرب - فخر مدبر
١٠٧- آثار الباقیه - البیرونی
١٠٨- تفسیر الجواهر - طنطاوی جوهری
١٠٩- تاریخ ادبیات ایران ـ شفق
١١٠-گرامر اوستا - جکسون
١١١- جورنال ایشیاتک سوسایتی ١٨٧٢
١١٢- مروج الذهب مسعودی
١١٣- دبستان مذاهب - فاني
١١٤- لغت فرس - اسدي
١١٥- تاریخ عمومي عالم ـ رضا اخوی
١١٦- فرهنگ ناصری
١١٧- مجلۀ آریانا -کابل
١١٨- تعلقات هند و عرب - سید سلیمان ندوی
١١٩- فتوح البلدان - بلاذری
١٢٠- چچ نامه، ترجمۀ الیت
١٢١-کتاب البلدان ـ ابن فقیه همدانی
١٢٢- آثار البلاد ـ قزوینی
١٢٣- مزارات بلخ (قلمی) محمد صالح ورسجی
١٢٤- معلومات زرتشتي - جیکسون
١٢٥-گرشاسپ نامه
١٢٦- شهنامه - فردوسی
١٢٧- قانون مسعودی - البیرونی
١٢٨- فرهنگ نوبهار
١٢٩- فرهنگ انندراج
١٣٠-گنج دانشش
١٣١- مجلۀ کابل
١٣٢- سرگذشت الفاظ - میکس میولر
١٣٣-گرامر ویدی - مکډونل
١٣٤- سخندان فارس ـ آزاد
١٣٥- آثار العجم - فرصت
١٣٦- دروس پهلوی
١٣٧-کتاب الهند - البیروني
١٣٨- مطالعات ایراني - دارمستتر
١٣٩- نمونۀ ادبیات ایران

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library